

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHIE
ȘI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 47
APRILIE - IUNIE
1996

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor șef: MIRCEA BABEȘ

Redactor șef adjunct: ALEXANDRU PĂUNESCU

Membri: PETRE ALEXANDRESCU, ALEXANDRU AVRAM,
ALEXANDRU BARNEA, ION CHICIDEANU, NICULAE
CONOVICI, ANTAL LUKÁCS, SEBASTIAN MORINTZ,
CONSTANTIN C. PETOLESCU

Secretar de redacție: MIHAELA UDRESCU

În țară, revista se poate procura prin poștă, pe bază de abonament la:
RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr.1, Sect. 1, P.O. Box 33-57,
Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 51 03; 222 41 26, București; ORION
PRESS INTERN. TIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P.O.
Box 61-170, Fax 401-312 24 25; 401-634 71 45, Tel. 401-634 63 45,
București; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66,
Sect. 3, P.O. Box 57-88, Fax 401-312 51 09, Tel. 401-643 93 90;
401-312 51 09, București.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb, precum și orice corespondență se vor
trimite Colegiului de redacție pe adresa:
str. Henri Coandă nr. 11, 71119, București;
Tel. 659 71 52, fax 401-650 34 10.

APARE DE 4 ORI PE AN

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, C.P. 5-42,
Tel. 410 38 46; 410 32 00/2107, 2119,
761 17 București

<https://biblioteca-digitala.ro>

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 47

Nr. 2

aprilie-iunie 1996

SUMAR

STUDII

SILVIU SANIE, Ceramică cu inscripții și țigle ștampilate descoperite la Barboși-Galați	121
--	-----

DISCUȚII

RADU URLOIU, Notă asupra comandamentelor militare ale lui C. Iulius Quadratus Bassus	155
--	-----

CERCETĂRI ARHEOLOGICE DE TEREN

ELVIRA CIOCEA SAFTA, Necropola tumulară de pe Ostrovu Mare	159
--	-----

MICI DESCOPERIRI

ALEXANDRU PĂUNESCU, Un vârf de suliță de os descoperit în locuirea aurignaciană de la Bistricioara-Lutărie (Bazinul Ceahlău)	191
VASILE MOGA și AUREL SÎNTIMBREAN, Stînci funerari la Albumus Maior	199
ION T. LIPOVAN, Ceramică romană de la Ampelum decorată în tehnica barbotinei	203
I. BARNEA, Sigilii bizantine din Dobrogea	215

OMAGIU

Vladimir Iliescu la 70 de ani (Al. Suceveanu)	221
---	-----

CRONICA

MIRCEA BABEȘ, În loc de cronică: Al VII-lea Congres internațional de tracologie	227
---	-----

NOTE BIBLIOGRAFICE

COLIN RENFREW, <i>L'Énigme indo-européenne. Archéologie et langage</i> , Paris, 1995 (Sorin Oanță)	231
VASILE URSACHI, <i>Zargidava. Cetatea dacică de la Brad</i> , București, 1995 (Mircea Babeș)	232
VJACEŠLAV KOTIGOROŠKO, <i>Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (Perioadele La Tène și romană)</i> , București, 1995 (M. B.)	233
<i>Colecția „Culturi vechi în Moldova”</i> , Editura „Știința”, Chișinău, 1994–1996 (M. B.)	234

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 47

N° 2

Avril-Juin 1996

SOMMAIRE

ÉTUDES

SILVIU SANIE, La céramique à inscriptions et les tuiles estampilées découvertes à Barboși-Galați	121
--	-----

DISCUSSIONS

RADU URLOIU, Note sur les commandements militaires de C. Iulius Quadratus Bassus ...	155
--	-----

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE TERRAIN

ELVIRA CIOCEA SAFTA, Die Hügelnekropole auf Ostrovu Mare	159
--	-----

PETITES DÉCOUVERTES

ALEXANDRU PĂUNESCU, Un pointe de sagaie en os découverte dans la station aurignacienne de Bistricioara-Lutărie (Bassin de Ceahlău)	191
VASILE MOGA et AUREL SÎNTIMBREAN, Sphinx funéraires à Albumus Maior	199
ION T. LIPOVAN, Céramique romaine décorée à la barbotine d'Ampelum	203
I. BARNEA, Sceaux byzantins de Dobroudja	215

HOMMAGE

Vladimir Iliescu à 70 ans (Al. Suceveanu)	221
---	-----

CRONIQUE

MIRCEA BABEȘ, En guise de chronique: Le VII ^e Congrès international de thracologie	227
---	-----

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

COLIN RENFREW, <i>L'Énigme indo-européenne. Archéologie et langage</i> , Paris, 1995 (Sorin Oanță)	231
VASILE URSACHI, <i>Zargidava. Cetatea dacică de la Brad</i> , Bucarest, 1995 (Mircea Babeș) ..	232
VJAČESLAV KOTIGOROŠKO, <i>Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (Perioadele La Tène și romană)</i> , Bucarest, 1995 (M. B.)	233
<i>Colecția „Culturi vechi în Moldova”</i> , Editura „Știința”. Chișinău, 1994-1996 (M. B.)	234

CERAMICĂ CU INSCRIPȚII ȘI ȚIGLE ȘTAMPILATE DESCOPERITE LA BARBOȘI-GALAȚI*

de SILVIU SANIE

Articolul cuprinde inscripții de dimensiuni mici (*tituli picti*, *graffiti*, ștampile pe ceramică și ștampile tegulare) care conțin antroponime, teonime sau epitețe ale unor divinități: Δημήτηρ, Διονύσιος, Διόφιλος, Ἑρμῆς, Εὐφράνορος, Ζεὺς, Ζωπυρίων, Ἥρα, Ἡρακλῆς, Λύκιος, Μηνόκριτος, Παρθένος, Ρούφος și nume ale unor unități militare: *Legio V Macedonica*, *Classis Flavia Moesica*, *Cohors II Mattiacorum* și *N(umerus) E(xploratorum) P(annoniorum)*, ultima cu alte două variante de lectură, litere izolate sau grupuri de litere considerate a avea echivalent numeric, cuvinte grecești și latine, semne și simboluri, măsuri de capacitate și greutate. Toate provin din depunerile geto-dace și romane de la Barboși-Galați.

Între sursele utile reconstituirii unei însemnate perioade din istoria spațiului est-carpatic, inscripțiile lapidare și ceramice descoperite la Barboși-Galați în cetățuia geto-dacică dar mai ales în complexele romane prezintă o însemnătate particulară.

În acest cadru vor fi înfățișate doar noile descoperiri de inscripții pe ceramică în ordinea: I – *Tituli picti*; II – *Graffiti*; III – *Ștampile pe recipiente*; IV – *Ștampile tegulare*.

I. – *Tituli picti*. Însemnările cu vopsea, neagră sau roșie, pictate de regulă pe gâtul și umărul recipientelor, *tituli picti* sau cu un apelativ tot atât de frecvent utilizat *dipinti*, sunt relativ numeroase și cu un conținut de mare diversitate.

1. O inscripție puțin obișnuită apare pe un fragment ($11,2 \times 8,3 \times 0,65$ cm) din zona gâtului unei amfore din pastă gălbuie pigmentată, acoperit cu o angobă tot gălbuie, o nuanță mai deschisă, găsit în locuința L₁N-81 la adâncimea de -1,70–2,00 m din nivelul III al cetății geto-dace. Însemnarea, cu litere cursive grecești de dimensiuni inegale (0,25–0,65 cm), și o monogramă (î. 1,35 cm) sunt pictate cu vopsea neagră (fig. 1/1; 2/6).

Primul rând începe cu E, a doua literă este π asemănătoare cu μ, iar a treia ι, formând prepoziția ἐπί. Următorul cuvânt are prima litera Δ cu ductul apropiat de

* Acest articol cuprinde cea mai mare parte a inscripțiilor ceramice și tegulare descoperite după anul 1981 sau neincluse în cartea *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei*, Iași, 1981, p. 88–90 și 138–160. Dintre inscripțiile prezentate, câteva (I, 1 – 3 și III, 1) au mai fost publicate împreună cu celelalte materiale arheologice din cetățuia geto-dacică de la Barboși-Galați (ArhMold 15, 1992, p. 80–81 și 90). Considerăm utilă și normală republicarea în acest studiu consacrat în exclusivitate ceramicii cu inscripții de la Barboși-Galați.

un *A* culcat, formă frecventă în textele cursive, atât în secolul II a. Chr., cât și în secolul I p. Chr.¹, succedată de un grup de litere *iovu*, un *o* mai apropiat de forma literei sigma final lunar, *ι* și *ov* – alcătuind așadar Διονυσίου, antroponimul Διονύσιος la cazul genitiv.

Deasupra acestui prim rând, începând din direcția literei *o* și mai puțin clar la înălțimea literei *υ*, pot fi observate scrise oblic literele αστυ, acum puțin șterse, vopseaua având nuanță roșiatică. La capătul acestui rând se mai disting cu dificultate alte litere Χωρ².

Monograma din r. 2 este formată dintr-o alăturare de litere neîntâlnită în textele inscripțiilor pe ceramică accesibile nouă. Pluralitatea semnificațiilor acestor monograme: numele abreviat al meșterului, o funcție în cadrul colectivității, conținutul recipientului etc.³ amplifică numărul lecturilor verosimile. Posibil ca pe hasta literei *P* să fie doar *N* în ligatură cu *E* – deci *NEP*, dar nu pot fi excluse total variantele *AN*, *ΑΓΥ* sau *ΠΝ*. După *N* posibil să fie *OE* sau *A* în ligatură cu *E*. În funcție de toate aceste lecturi verosimile, șirul vocabulelor rezultate ar putea fi ΑΡΥΕ, ΑΡΓΙΕ, ΓΡΥΕ, *NEP*, ΛΥΕΡ, ΠΥΕΡ. Numele grecești care încep cu *NEP* sau *NEPI* sau care au în componență aceste silabe sunt destul de rare⁴. Puțin probabilă, dar necesară a fi menționată totuși este întregirea Νέρ(τ)ε(ρος), „inferior”, „care este jos” fie pentru a face cunoscută împărțirea conținutului recipientului, fie pentru indicarea unei ofrande pentru zeii infernului (οἱ νέρτεροι Θεοί) sau pentru morți (οἱ νέρτεροι). În sfârșit, amintim că valoarea numerică a literelor *NPE* este 135 după cum există și posibilitatea despărțirii *NP* – 130 și *E* semn pentru μετρηταί.

Dacă am admite că litera din vârful hastei este *O*, atunci grupul οινοε poate fi o abreviere a cuvântului οινόεις – οῦς – όεσσα, – οῦσσα, – όενοῦν „de vin”, „făcut cu vin” (οἶνος). Χωρ are foarte multe posibilități de întregire. Însemnarea se încheie cu Διοφίλω – dativul antroponimului teoforic puțin frecvent Διόφιλος⁵.

Menționăm că sunt atestate numeroase inscripții pe ceramică care conțin declarații de adorare a unor zei, ex. Ζεῦ φίλε „Zeus, te iubesc” sau „Zeus, prietene” [literal]⁶, situație diferită însă în cazul de față. Estimăm că ne aflăm în fața unui al doilea antroponim.

¹ F. G. Kenyon, *The Palaeography of Greek Papyri*, Oxford, 1899, tabel după p. 128; E. M. Thompson, *Handbook of Greek and Latin Palaeography*, Londra, 1906, tabel după p. 148; V. Gardthausen, *Griechische Paläographie*, Leipzig, 1913, pl.1.

² Ambele au interesante posibilități de întregire. Dat fiind faptul că, obișnuit, la ștampile, numele precedat de ΕΝ este al unui magistrat eponim, menționăm doar completarea άστυ[νόμου].

³ W. Larfeld, *Griechische Epigraphik*, ed a III-a, München, 1914, p. 280–281; R. B. Ahmerov, VDI 3 (37), 1951, p. 77–84.

⁴ W. Pape, în *Wörterbuch der griechischen Eigennamen. Dritte Auflage neubearbeitet von G. E. Benseler* I, Braunschweig, 1911, p. 990 pentru Νερία și Νέριος; L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955, p. 345, § 815, între numele de persoană romane. Cel de față e echivalat cu lat. *Numerius*.

⁵ Pape, *op. cit.*, p. 313.

⁶ CIG IV, 8291.

Textul inscripției ar fi: Ἐπὶ ἄστῳ(νόμου) Διονυσίου / Νεγὶ σive Οἶνε Διοφίλω.

Inscripția de pe amforă poate fi cu mare probabilitate transcrierea parțială a unei ștampile rhodiene sau cnidiene. Un preot al lui Helios cu numele Dionysios este atestat la Rhodos între anii 200–180 a. Chr.⁷, dar nivelul D3 în care a fost găsit fragmentul de amforă, dacă apreciem că în mod sigur nu este deranjat, aparține sec. I p. Chr.⁸. Pe o ștampilă cnidiană mai târzie reîntâlnim de asemenea textul din r. 1 al însemnării⁹. Numele fiind de largă răspândire, soluțiile sunt mai numeroase. Cele câteva litere izolate dintr-o ștampilă, roase și acoperite de angobă, nu pot ajuta la o rezolvare sigură.

Transcrierea textului mai lung al unor ștampile, nu doar a unor nume, cunoaște puține analogii¹⁰ și ar fi la prima atestare între descoperirile de pe teritoriul actual al țării noastre (A – 1981; IAI – Inv. 1803).

2. Fragment de amforă din pastă cărămidie, acoperită cu angobă gălbuie (lung. max. 4,15 cm; lat. max. 6,8 cm; gros. 1 cm) care păstrează cinci litere pictate cu vopsea neagră dispuse pe două rânduri. Fragmentul a fost găsit în cel de-al III-lea nivel al cetății dacice. Semnificația numerică a literelor ΛΥ – 430; POY – 570. Sunt și amfore pe care POY este abrevierea pentru Ποῦφος, iar ΛΥ pentru Λύ(κιοσ) sau Λύκων (fig. 2/2) (A – 1982; IAI – Inv. 1820).

3. Fragment din gâtul unei amfore de mari dimensiuni confecționate din pastă gălbuie pigmentată (î. 9 cm; diam. max. 15,5 cm; gros. 1,3 cm), care păstrează literele BA (î. 2,75 cm), cu duct unghiular, pictate cu vopsea neagră. Obişnuit, literele BA sunt abrevierea pentru Βασιλεύς¹¹ (fig. 7/7; A – 1982; IAI – Inv. 1818).

4. Fragment de vas din pastă cărămidie (lung. max. 10 cm; lat. 6,35 cm; gros. 0,4 cm) care are pictate cu vopsea roșie litere dispuse pe două rânduri. În r. 1 AVPI cu AVP în ligatură sau NPI și în r. 2 S. Pe același fragment este grafitată litera Δ mai probabil decât A (fig. 3/5).

Între semnificațiile posibile menționăm: r. 1 Aug formă atestată ca abreviere pentru Αυγ(ήλιος) – Αυγ(ηλίου) și I cifra 10; r. 2 ζ – 6 de înțeles sextari deci o cantitate de 6 × 0,547 adică 3,282 l. În sfârșit litera δ are valoare numerică: 4. Se cuvine a fi menționate pentru r. 1 și lecturile mai puțin probabile NP și I deci 50–100 și 10, sau NIP „Anul victoriei” 100, deși în acest ultim caz succesiunea literelor este normală (A – 1982; IAI – Inv. 1825).

5. Fragment de amforă din pastă gălbuie (lung. max. 2,55 cm; lat. max. 7 cm; gros. 0,65 cm) pe care sunt pictate cu vopsea roșie literele ΓΡ (î. 1,9 cm). În cazul de față cele două litere pot indica cifra 103, mai verosimil decât abrevierea unor cuvinte ca γρ(αμματεύς) (fig. 6/7; 7/1; C – 1985; IAI – Inv 1830).

⁷ RE, suppl. V, art. *Rhodos*, col. 837.

⁸ S. Sanie, *ArhMold* 11, 1987, p. 106.

⁹ A.I. Avram și V. Sandu, *SCIVA* 39, 1988, 1, p. 56.

¹⁰ M. Lang, *The Athenian Agora*, Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens 21, New Jersey, 1976, p. 47.

¹¹ V. Gardthausen, *Die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantinischen Mittelalter*, Leipzig. 1913, p. 344.

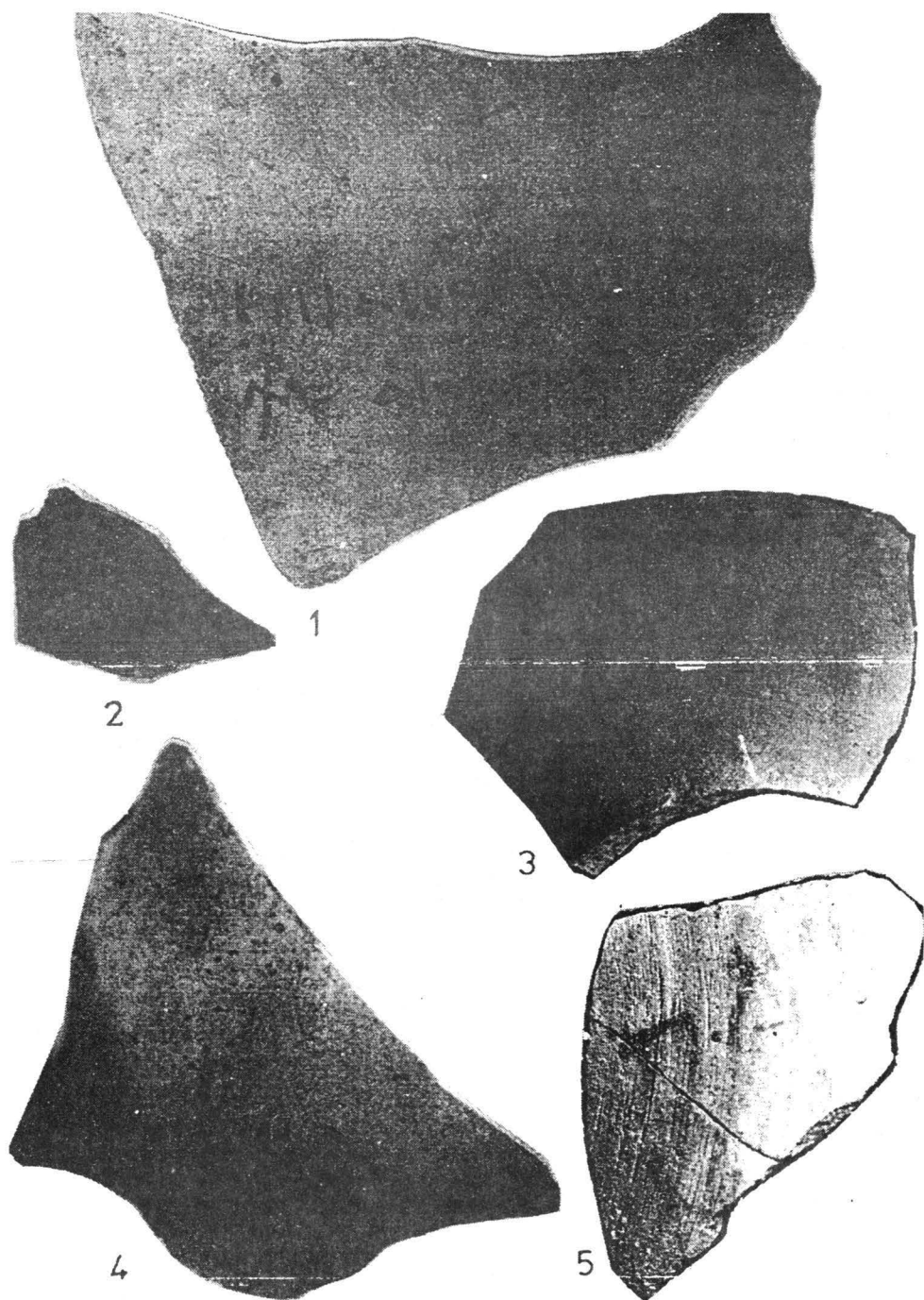

Fig. 1. Barboși. Fragmente de amforă cu *tituli picti*, descoperite în cetățuia dacică (1) și complexele romane (2-5).

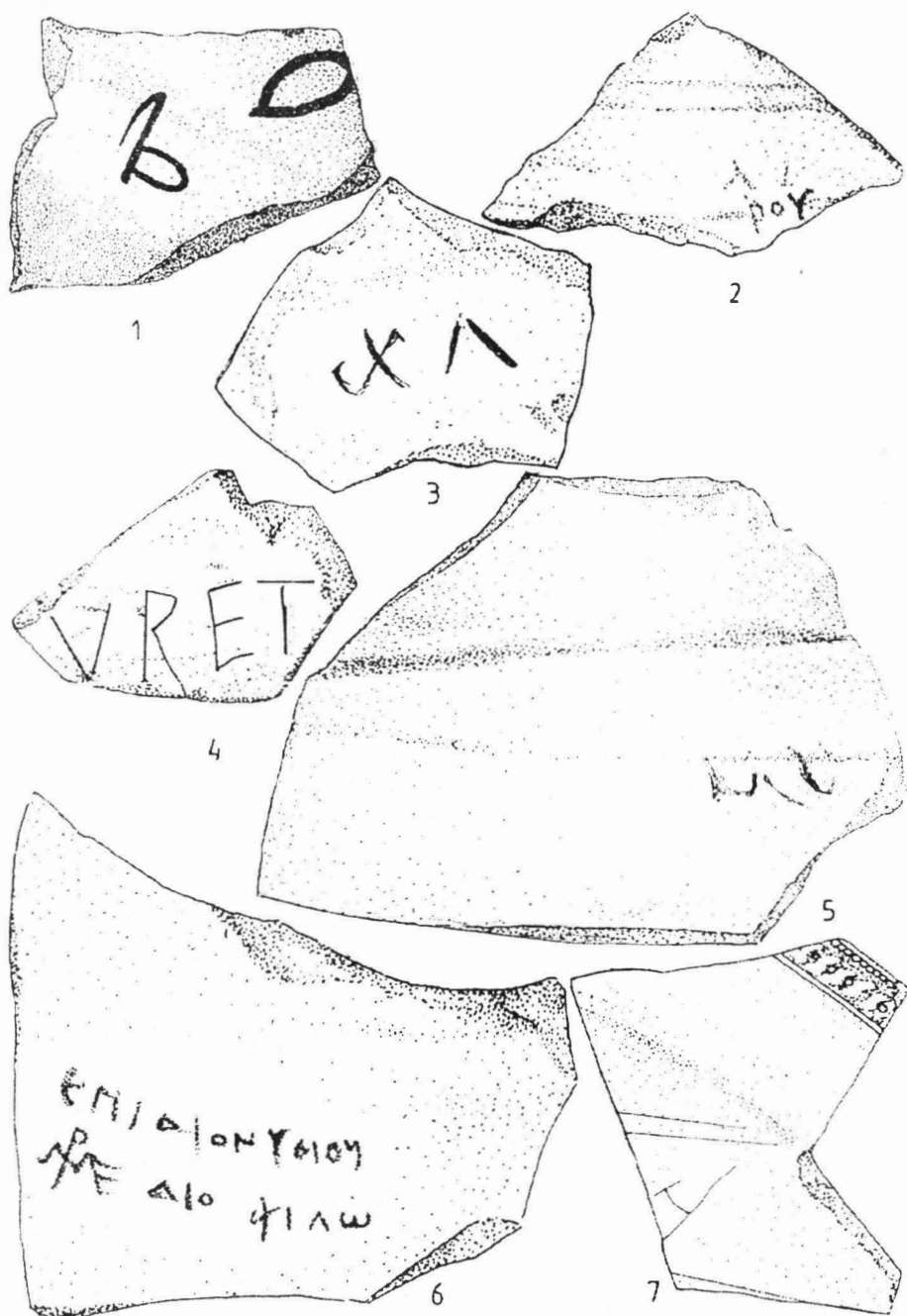

Fig. 2. Barboși. Fragmente de amforă cu *tituli picti*, descoperite în cetățuia dacică (2 și 4) și complexele romane (1, 3).

6. Fragment din gâtul unei amfore, de culoare cărămidie acoperită cu angobă albicioasă (lung. 9 cm; lat. max. 17 cm; gros. 1,5 cm) pe care sunt pictate cu vopsea roșie Ζω clare și complete (î. 3,5–4 cm) și πυ mai sus, tot pe direcția celei de-a doua părți a lui ω. În această situație opțiunea pentru o lectură Ζωπυ[ρίων] este mai verosimilă decât Ζώ(τικός), nume cu o frecvență mai însemnată (fig. 3/6 și 6/4), care ar fi putut fi sugerat de primele litere (Inv. 1823).

7. Fragment din gâtul unei amfore din pastă gălbuie (lung. max. 12,7 cm; lat. max. 10,5 cm; gros. 1,5 cm) care păstrează o inscripție cu vopsea roșie (î. 2,7 cm) Δ. În poziția normală semnul păstrat incomplet poate fi simbolul pentru cifra 1000. Într-o altă poziție a fragmentului de vas, ΔΗ (în ligatură) pot fi abrevierea pentru Δημίτηρ, Δημήτρα, zeiță al cărei nume poate fi întâlnit pe inscripții pe ceramică din alte centre elenistice și romane¹² (fig. 7; C – 1985; IAI – 1828).

8. Fragment din gâtul unei amfore din pastă cărămidie (lung. max. 14 cm; lat. max. 10,5 cm; gros. 1 cm), care păstrează o parte din inscripția cu vopsea neagră ΗΡΑ cu Η și Ρ în ligatură și hasta unei alte litere, foarte probabil Κ (î. 1,6 cm). Posibil să fie o imitare a unei ștampile de epocă romană care apare cu o astfel de grafie¹³. Cele patru litere ar putea fi abrevierea pentru Ἡρακλῆς, Ἡράκλειος, Ἡράκλειτος, Ἡρακλέων¹⁴ etc., teonim și antroponime bine atestate în însemnările de pe amfore, grație marii lor răspândiri timp de secole (fig. 3/2 și 6/6; A – 1982; IAI – Inv. 1804).

9. Fragment din gâtul unei amfore din pastă cărămidie (lung. max. 9,5 cm; lat max. 10.3 cm; gros. 0,7 cm) care are, către bază, pictate cu vopsea neagră literele ΗΡΑ (î. 1,9 cm). Teonimul Ἡρα are de asemenea o mare răspândire și pe inscripțiile amforelor care au circulat în epocile greco-elenistică și romană¹⁵, după cum cele trei litere pot reprezenta abrevierea vreunui antroponim de tipul celor amintite la prezentarea fragmentului precedent (fig. 1/4; 3/1; C – 1985; IAI – Inv 1826).

10. Fragment din gâtul unei amfore (lung. 8 cm; lat. max. 10 cm; gros. 0,5 cm) care are pictate cu vopsea neagră literele cursive ΜΟ (î. 1,15 cm) (fig. 2/5). Posibil ca ele să indice luna Μο(ναχιών) – corespunzătoare lunii aprilie; *modius* (8,75 l) sau μ(ητρηταί) 70. (D – 1989; IAI – Inv. 1845).

11. Fragment din gâtul unei amfore din pastă roșie cărămidie (lung. max. 6,25 cm; lat. max. 7,7 cm; gros. 1,55 cm). Către bază este pictată cu vopsea neagră litera Π, al cărei corespondent numeric este cifra 80 (fig. 1/2 și 7/5; A – 1982; IAI – Inv. 1805).

¹² I. I. Tolstoi, *Grečeskije graffiti drevnyh gorodov Severnogo Pričernomor'ja*. Moscova–Leningrad. 1953. p. 26; I. A. Babinov, VDI. 4. 1970, p. 77; V. P. Iailenko, VDI 2, 1980. p. 81.

¹³ Tolstoi, *op. cit.*, p. 78; Ahmerov, *op. cit.*, p. 83. n. 68.

¹⁴ E. M. Ștaerman, KSMoscova 36, 1951, p. 42, nr. 185, pl. 6/186; Y. Landau și V. Tzafiris, Israel Exploration Journal 29. 1979. 3–4, p. 152; V. I. Kadeev, S. B. Soročan, *Ekonomičeskie svjazi antičnyh gorodov Severnogo Pričernomor'ja v IV do n.e. – V v.n.e.*, Harkov, 1989. p. 43.

¹⁵ Lang, *op. cit.*; Tolstoi, *op. cit.*, p. 105; E. I. Solomonik, VDI 1, 1973. p. 61.

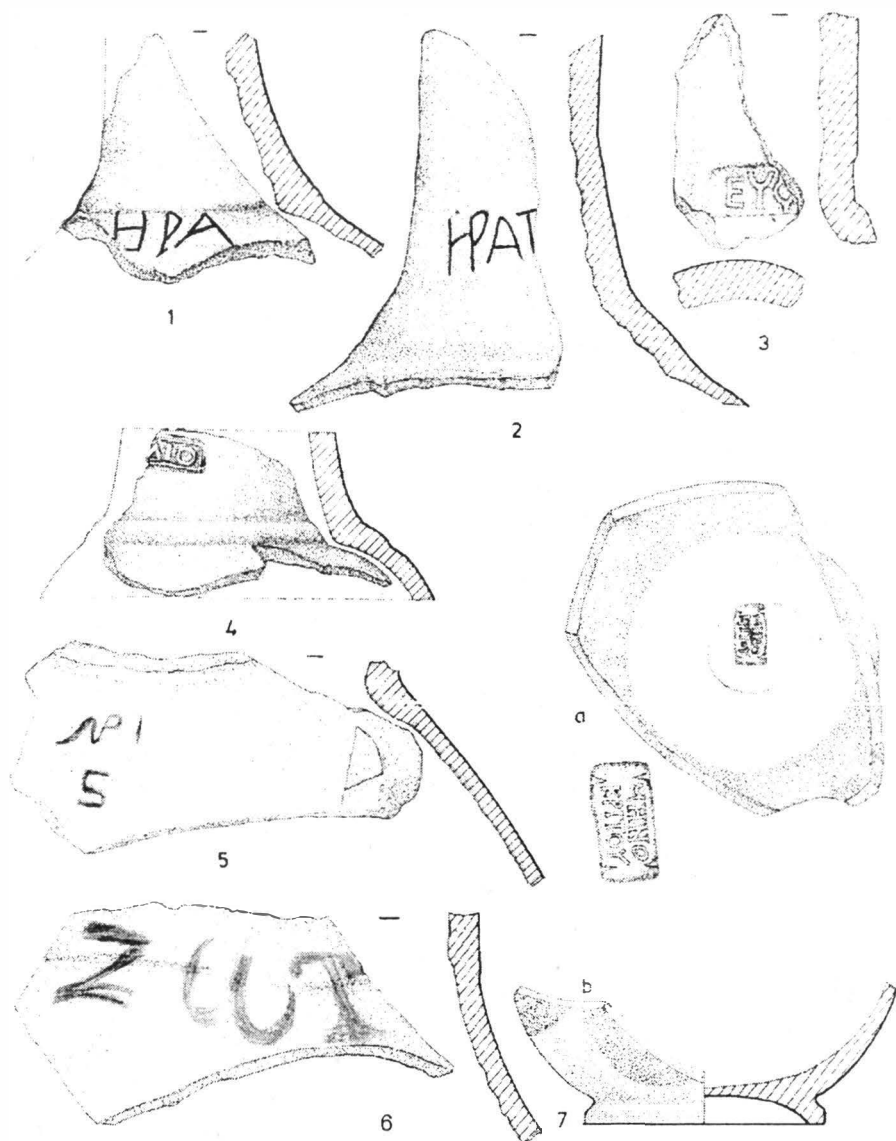

Fig. 3. Barboși. Fragmente de amforă cu *tituli picti* (1, 2, 5, 6), și ștampilate (3,4) descoperite în complexele romane și vâscior cu ștampilă (7 a-b) din cetățuia dacică.

12. Fragment din zona umărului unei amfore, din pastă cărămizie, cu mica în compoziție (lung. 7,2 cm; lat. 7,2 cm; gros. 0,65 cm) care păstrează o inscripție cu vopsea roșie (fig. 1/5). În r. 1 pot fi citite literele ΠΔ cu valorile numerice 80, respectiv 4, într-o grafie mai apropiată de scrierea cursivă și simbolul < pentru 1/2, deci 84 și 1/2. În r. 2 litera μ a cărei valoare numerică este 40, indică probabil cantitatea rămasă, 21,38 l, dacă măsurătoarea a fost făcută cu sextari (D – 1989; IAI – Inv. 1846).

13. Fragment din gâtul unei amfore din pastă alb-gălbuie (lung. max. 9,3 cm; lat. max. 8,1 cm; gros. 1,1 cm) care are pictate cu vopsea roșie literele ΠΒ din care s-a păstrat aproximativ 2/3. Valoarea numerică indicată de cele două litere este 82, posibil sextari (44,854 l). Cele două litere alăturate sunt atestate și ca abreviere a numelui lunii calendaristice Π(άναμος) δ(εύτερος). MIG.

14. Fragment din partea superioară a unei amfore din pastă gălbuie, densă (lung. max. 5,8 cm; lat. max. 9,3 cm; gros. 0,75) care păstrează două rânduri de inscripție cu vopsea roșie, scrise invers față de verticalitatea normală a amforei (fig. 1/3). Se disting în r. 1 litera Π întreagă și E fragmentară, adică 85 posibil sextari și simboluri (î. 2,1–1,3 cm). În r. 2 IE adică 15, de presupus cantitatea rămasă. Dacă admitem că a fost măsurată în sextari, 8,205 l.

Faptul că literele și simbolurile din r. 1 sunt fragmentare impune prezentarea cel puțin a unei alte variante de lectură: Πυ, semn pentru scădere, extragere; 7 – „rest” περίεστι; I=10 posibil și I; E – μετρητής – măsură. Aceste măsuri sunt echivalente cu două amfore, 39,39 l (C – 1985; IAI – Inv. 1824).

15. Fragment de amforă din pastă albicioasă (lung. max. 4,5 cm; lat. max. 3,4 cm; gros. 0,65 cm) având pictate cu vopsea roșie literele ΠΙ (î. 1,2 cm), cu valoarea numerică 110 (fig. 7/3; C – 1985; IAI – Inv. 1931).

16. Fragment de amforă din pastă albicioasă (lung. max. 6,35 cm; lat. max. 5,4 cm; gros. 0,65) pe care este pictată cu vopsea roșie litera Π (î. 1,2 cm) a cărei valoare numerică este 80 (fig. 7/4; C – 1985; IAI – Inv. 1839).

17. Fragment de amforă din pastă gălbuie (lung. max. 6,8 cm; lat. max. 5,6 cm; gros. 0,8 cm). În preajma torții poate fi observată inscripția ΙΤΕ (î. 0,9 cm). Cele două litere alăturate apar și ca ștampile pe unele amfore¹⁶. Valoarea lor ca numere este 85, dar nu pot fi total excluse și alte completări (antroponime, nume de lună etc.) (fig. 7/6; C – 1985; IAI – Inv. 1832).

18. Fragment din corpul unei amfore de mari dimensiuni, din pastă gălbuie, pe care sunt frumos scrise cu vopsea roșie literele ΕΠΙ, de înălțime inegală (4,6 și 4,5 cm). Ε are ductul semicircular, iar Ρ are de asemenea hasta curbă. În dreapta acestei însemnări sunt incizate patru semne ΙΙVJ (î. 1,5; 1,8 și 3,1 cm).

Grupul de litere ΕΠΙ, așa cum se prezintă sau cu ipotetice completări, poate avea semnificații diferite. În primul rând valoarea numerică a celor trei litere este 115. Pot fi citate antroponime care încep cu această silabă, precum Εἰναρχα, Εἰναρχ etc.¹⁷. În sfârșit Εἰς, zeiță care apare alături de *Αἰς* și *Athena* cu multe ofrande din partea luptătorilor¹⁸.

Însemnarea incizată, explicată cu fragmentul în poziție normală pentru lectura scrierii pictate, ar putea eventual indica extrageri succesive sau suma de 2,5 drahme.

¹⁶ S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. – III î.e.n.)*, Iași, 1981, p. 140, pl. 36/6.

¹⁷ L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Praga, 1964, p. 167, § 354–2 și 354–3.

¹⁸ CIG IV, 6840, 7419, 7551, 8400. Nr. 7645 ca atribut al Afroditei. RE VIII 1, s. v. *Eris*, col. 463–465.

Fig. 4. Barboși. Fragmente de amforă (2-7) și dintr-un vas (1) cu graffiti.

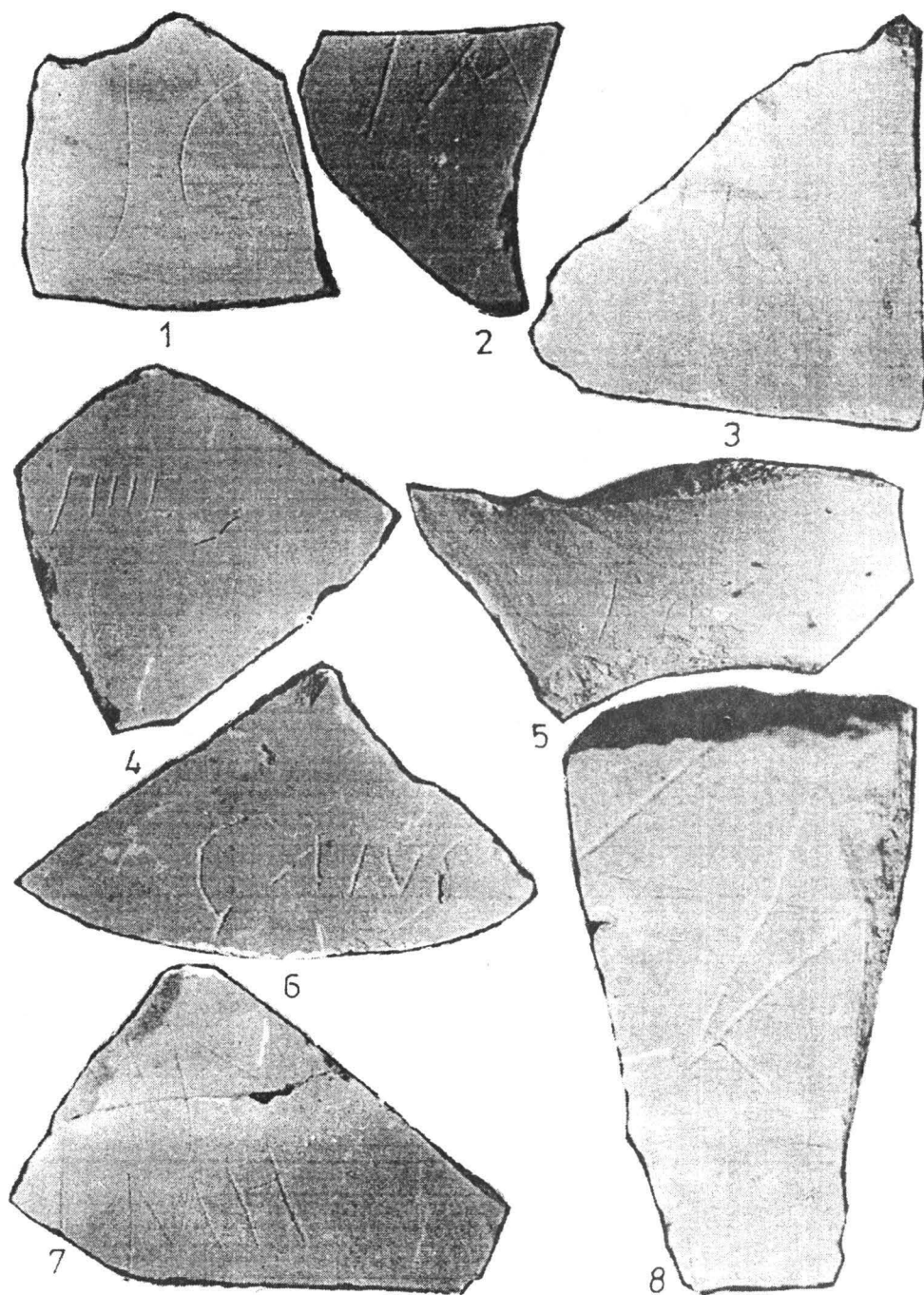

Fig. 5. Barboși. Fragmente de amforă (2-8) și dintr-un vas (1) cu graffiti.

Inversând fragmentul se ivesc pentru aceste patru semne explicații raționale interesante, atât în situația în care le-am considera litere latine LAII – *Laii* sau *Lae*¹⁹, cât și în cazul, mai plauzibil, că au fost făcute tot de un grecofon, semnele indicând scoaterea (L) a 30 (Λ) și apoi a încă două (II), măsuri de capacitate rămase neprecizate. În sfârșit L este și abrevierea pentru ἔτους – an calendaristic și în continuare 32²⁰. MIG.

19. Fragment din corpul unei amfore din pastă gălbuie, puternic pigmentată (î. max. 4,9 cm; lat max. 4,9 cm; gros. 0,8 cm) care păstrează două semne ἃο (I – î. 1,55 cm; lat. 1,35; II – î. 1 cm; lat. 1,75 cm) a căror semnificație nu poate fi considerată pe deplin sigură (fig. 2/1).

Privit în poziția normală verticală a amforei, primul semn este apropiat de cel utilizat pentru abrevierea cuvântului Ἀγοῦρα „cereale”²¹, iar litera O ar indica cifra 70, urmând probabil în continuare menționarea unității de capacitate în care a fost efectuată măsurătoarea, foarte probabil κοτύλη.

Semnul fiind doar apropiat – nu identic – cu cel al amintitei abrevieri se impune a menționa că rotind cu 180° fragmentul apar două din literele unei formule abreviate adesea întâlnită pe monumente sau urne funerare: *O(ssa) b(ene) q(uiescant)* sau *H(ic) o(ssa) q(uiescant)* (C – 1985; IAI – Inv. 1840).

20. Fragment din corpul unei amfore de dimensiuni mijlocii, din pastă gălbuie (î. max. 10,4 cm; lat. max 15,5 cm; gros. 0,9 cm). La jumătatea superioară a fragmentului, unde poate fi observată și o parte din baza torții, s-au păstrat mai multe însemnări cu vopsea roșie (fig. 6/8). Unele discontinuități care apar la câteva litere sunt datorate ștergerii vopselei și modului în care a fost efectuată scrierea. La aceasta se adaugă faptul că în compunerea literelor mari există însemnări cu litere mici, cele mai multe ilizibile.

Fără a exclude total ipoteza că inscripția trebuie citită ținând seama de poziția verticală, normală a amforei, se impune și prezentarea altor variante de lectură, fie și pentru faptul că sunt cerute de lectura însemnărilor din stânga sus.

I – În r. 1 poate fi Π și Λ în ligatură (= 81) sau cifra 900 și Ξ (=7) deci 907; r. 2 semn pentru adăugire și în r. 3 semn pentru ξέστης și Π (=80).

II – În r. 1 apar literele Λ și Σ cu valoarea numerică 36 din care se extrage (r. 2) 5 ξέσται (r. 3).

În această poziție a fragmentului pot fi citite în parte și însemnările grupate în stânga sus. Literele sunt mult mai mici (î. 0,55 cm), unele puțin șterse. Se poate citi totuși BAPIC și Z. Posibil Βῶρις „barcă” și ζ = valoarea numerică a literei 7. Deasupra acestui rând sunt lizibile doar literele Ν.φθ. Completarea Νάφθα sau Νάφτη rămâne ca una din multiplele posibilități de lectură.

III – În sfârșit a treia variantă, într-o altă poziție a amforei ar putea indica YZ (=407) din care se scade (r. 2) T€ (305) sau extracții succesive de 7 în r. 1 și de 5 litri (λίτρα).

¹⁹ Despre populația tracă *lai*, cf. R. Vulpe, DID II, București, 1968, p. 143, 199–200 passim; E. Doruțiu-Boilă, s. v. *lai* (lat. *Lai*), DIVR, p. 365.

²⁰ Gardthausen, *op. cit.*, p. 341, n. 4.

²¹ *Ibidem*, p. 341.

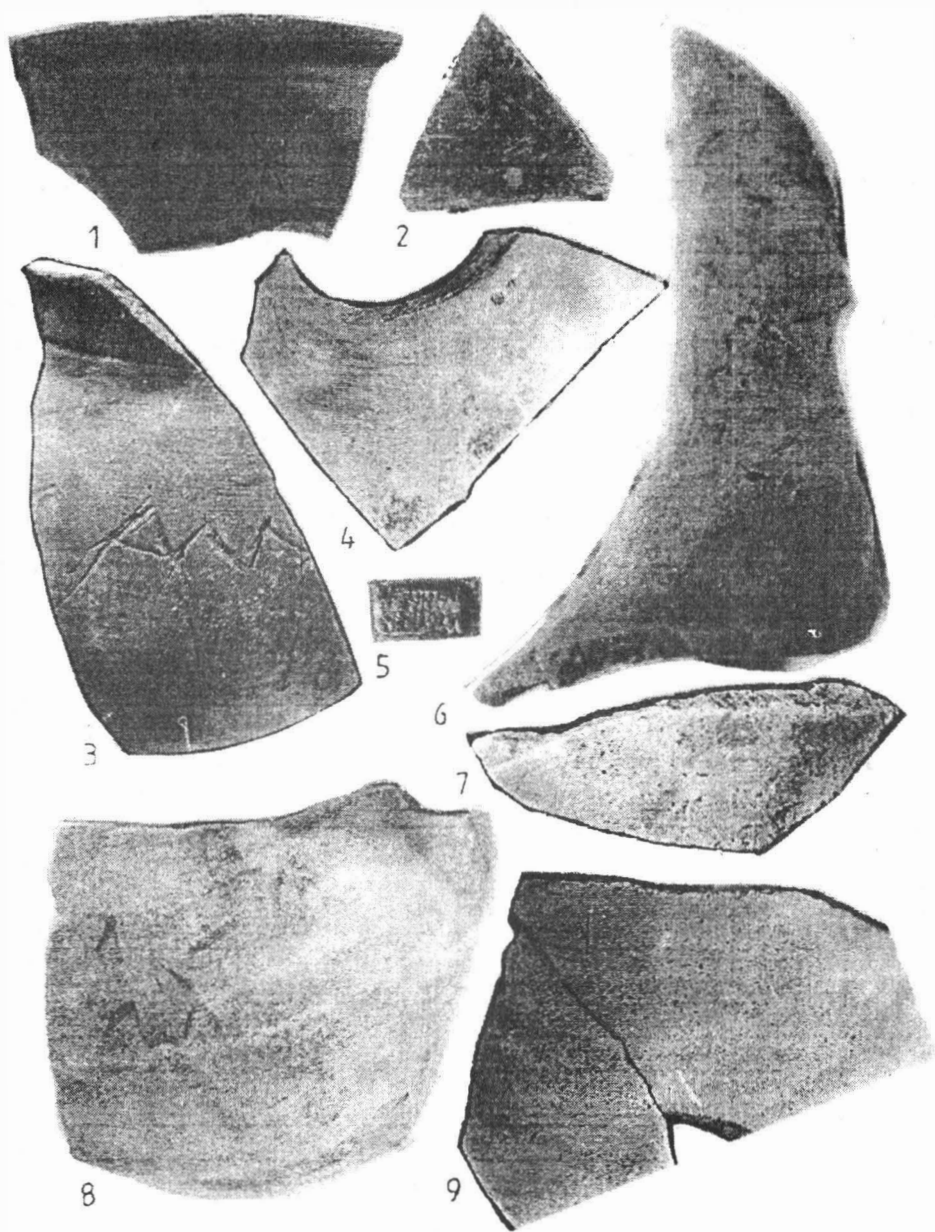

Fig. 6. Barboși. Fragmente de vase (1–3) cu *graffiti*; fragmente de amforă cu *tituli picti* (4, 6–8) și cu ștampilă (9); ștampila văsciorului din cetățuia dacică (5).

Este singurul fragment la care întâlnim această bizară situație cu cel puțin trei posibile soluții (A – 1982; IAI – Inv. 1821).

21. Fragment din gâtul unei amfore din pastă gălbuie pigmentată (î. max. 5,6 cm; lat. max. 5,5 cm gros. 0,8) care păstrează trei rânduri dintr-o inscripție fragmentară pictată cu vopsea roșie (fig. 7/8). Literele din r. 1 și 3 sunt incomplete, iar grosimea inegală a ductului lor sporește dificultatea întregirii.

În r. 1 apar literele Λ și Υ; cea de-a doua doar jumătatea inferioară. Valoarea lor ca numere este 530. Mai puțin probabil ca ele să fie prima silabă a unui antroponim.

În r. 2 pot fi citite literele ΠΕΘΞ, primele trei formând cifra 175 ultima abreviere pentru ξέσται (ξέστης), *sextarius*. Într-o altă variantă de lectură ar putea fi ΠΕ (= 105) și ὄξ[ος] – oțet, eventual ὄξ[έλαιον] – oțet amestecat cu ulei.

În r. 3 apar literele incomplete Π, Ε sau Θ și Μ a căror valoare numerică este 145, sau 149 dacă admitem că este Θ. Faptul că deasupra lui μ se poate distinge și o ne determină să adăugăm la lectura ΠΕ sau ΠΘ câteva din multiplele abrevieri ale lui μ suprapus de ο; ὁμοτον (egal); μονός (unitate); μοῖρα cu multiplele sensuri, între ele și parte. Ultimele două au egale îndreptățiri de a fi luate în seamă în lectura micii inscripții (A – 1982; IAI – Inv. 1829).

II – Graffiti. O altă grupă de inscripții pe ceramică obținute prin incizii, câteva în pasta crudă, cele mai multe după ardere este bine reprezentată și la Barboși.

Graffiti apar alături *dipinti* și ștampile sau izolat și cunosc aceeași varietate a conținutului, implicat a destinației: de la simple indicații de capacitate, la antroponime, teonime, la declarații de atașament față de alte persoane sau față de vreo divinitate.

Răspândirea acestei mostre de grafomanie, benefice pentru noi, este ilustrată și de numeroasele cărți și studii ample care le-au fost consacrate, care înmănușiază descoperiri din unele așezări sau întregi zone ale antichității clasice²².

1. Fragment de amforă cărămizie roșietică (lung. 11,2 cm; lat. 6,3 cm; gros. 1 cm) care are grafitate într-o clară scriere cursivă antroponimul *GAIVS* (fig. 4/2 și 5/6). Literele sunt inegale ca înălțime (*G* – 3,65 cm; *A* – 1,3 cm; *I* – 1 cm; *V* – 0,95 cm și *S* 2,55 cm). *A* este fără bara mediană și *S* este puțin unghiular.

Gaius este bine cunoscut în antroponimie ca *praenomen*²³, dar și ca *nomen gentile*²⁴ și *cognomen*²⁵ cum trebuie considerat în cazul de față. Mica inscripție adaugă un nou antroponim latin celor deja cunoscute la Barboși (C – 1985; IAI – Inv. 1838).

2. Fragment din corpul unei amfore din pastă cărămizie (lung. max. 4,6 cm; lat. max. 3,8 cm; gros. 1 cm) care are incizate literele *IA* (î. 1,35 cm), *A* cu bară

²² Cf. n. 12. Adaugă *Graffiti antičnogo Hersonesa* (red. resp. E. I. Solomõnik), Kĭev. 1978; B. Galsterer, *Die Graffiti der römischen Gefäßkeramik aus Haltern*, Aschendorf. 1983.

²³ CIL III, 676, 1272, 2577, 3456, 6156.

²⁴ CIL III, 2353.

²⁵ CIL III, 870, 1237 bis, 4197, 4259, 7681, 7930, 13761; H. Krummrey, Klio 47, 1966, p. 366–367; I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Roma. 1982, p. 20, n. 2; p. 40, *cognomina* derivate din *praenomina*, p. 172.

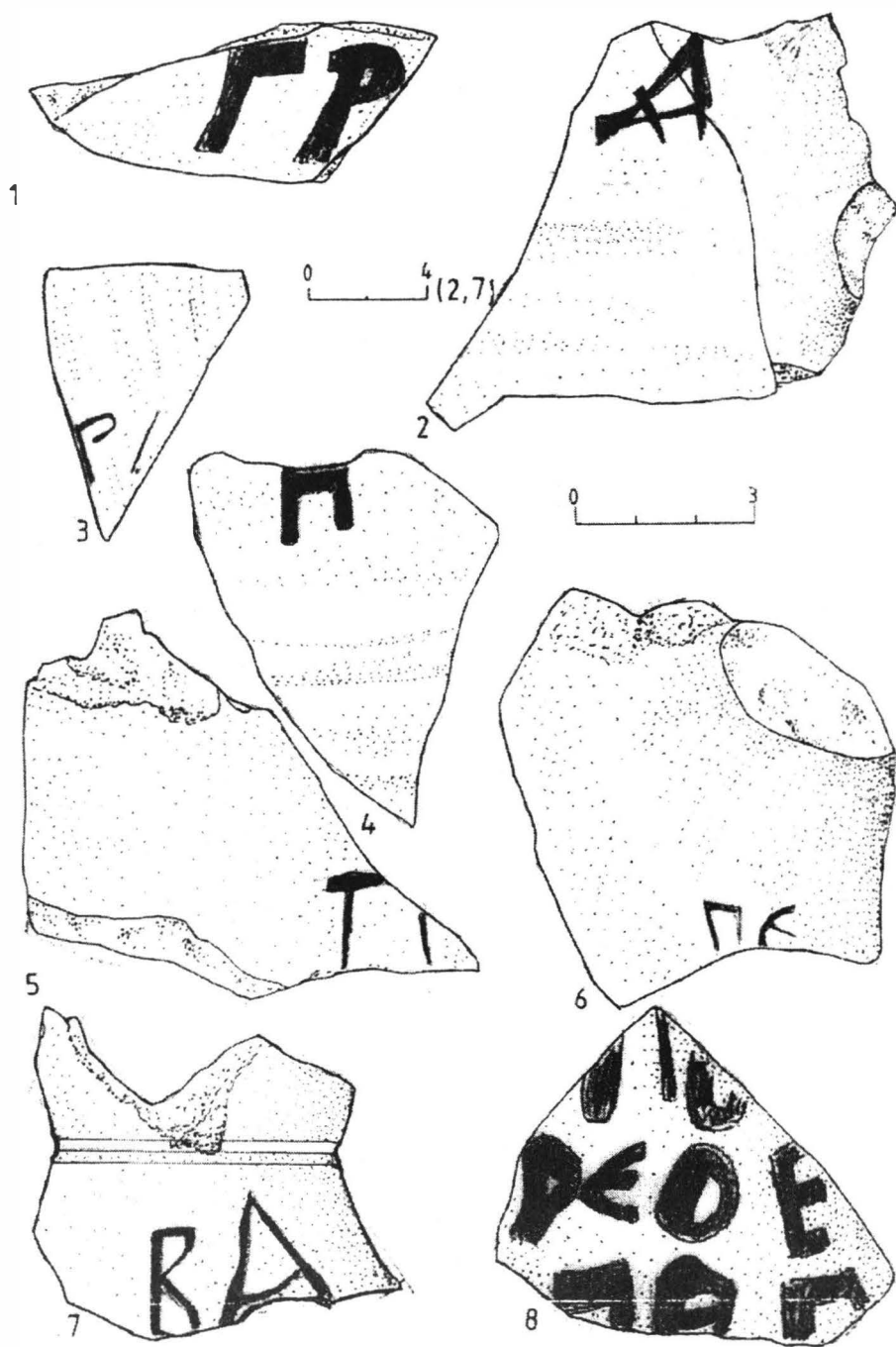

Fig. 7. Barboși. Fragmente de amfore cu *tituli picti*.

mediană unghiulară (fig. 5/2). Cifra indicată de cele două litere, 11, poate fi mențiunea capacității sau a cantității care se afla la un moment dat în recipient: $11 \times 0,728 = 8,0081$, dacă apreciem că cifra avea în vedere ξέστω sau $6,0171 - 11 \times 0,547$ cu măsurătoarea în sextari romani (A – 1981; IAI – Inv. 1806).

3. Fragment din gâtul unei amfore din pastă gălbuie pigmentată (lung. max. 5,15 cm; lat. max. 6,25 cm; gros. 0,9 cm) care are incizate înainte de ardere $\Xi\Lambda$ (î. 1,2 cm). Primul semn este simbolul pentru ξέστω, iar Λ indică cifra 30. Capacitatea amforei era așadar de 30 xestai, adică 21,84 l. Același simbol este uneori utilizat și pentru a indica ὑπό „sub” sau ἐλάσσων „mai puțin” (fig. 2/3; A – 1981; IAI – Inv. 1807).

4. Fragment din gâtul unei amfore, foarte probabil de mari dimensiuni (î. max. 8,8 cm; lat. max. 4,6 cm; gros. 1,75 cm) care are incizate două litere (fig. 4/5; 5/8). Din prima s-a păstrat doar o hastă verticală și sunt mai multe posibilități de completare. Cea de-a doua literă, K, are o formă întâlnită adeseori în scrierea cursivă. Menționăm că valoarea indicată de litera K este 20 (A – 1981; IAI – Inv. 1808).

5. Fragmente dintr-o amforă de mari dimensiuni, confecționată din pastă cărămizie (lung. max. 11,2 cm; lat. max. 8,8 cm; gros. 0,95 cm) care are incizate literele: MA și MH (î. 4,5 cm) dispuse pe două rânduri (fig. 4/6; 5/7). Literele cu ductul sigur, incizate de un iscusit caligraf, ca și în cazul lui Gaius, sunt unghiulare și au hastele din stânga prelungite. Valoarea numerică a literelor MA este 41, iar MH – 48. Se poate deci presupune o adăugire la cantitatea inițială.

Dacă măsurătoarea s-a făcut în sextari, în primul caz sunt 22,427 l, iar în cel de-al doilea, 48 sextari = 26,256 l = 1 *quadrantal* = 1 *amphora*. Mai puțin probabilă lectura care ar conferi însemnării o semnificație culturală păgână de tipul M(εγ)ά(λη) Μή(τηρ) sau creștină. Abrevierile pentru amintitele vocabule sunt de altfel ΜΓ, respectiv ΜΡ (A – 1980; IAI – Inv. 1809).

6. Fragment din gâtul unei amfore de culoare cărămizie (lung. max. 5,3 cm; lat. max. 11,2 cm; gros. 0,75 cm) care are incizate literele ΠΕ (î. 1,45 cm) păstrate incomplet (fig. 4/7 și 5/5). Sunt cunoscute ștampile și *dipinti* cu însemnări similare. Valoarea numerică a celor două litere este 85 (A – 1981; IAI – Inv. 1811).

7. Fragment din corpul unei amfore de culoare cărămizie (lung. max. 8,05 cm; lat. max. 11,2 cm; gros. 0,75 cm) care are incizate literele ΠΙΙΕ (î. 0,75–1,15 cm) (fig. 4/4; 5/4). Este posibil ca însemnarea să fi fost o parte din frecventul îndemn „πίε”, aici constatând un ι în plus $\pi < \iota > \epsilon$ [οἶνος καλός] „bea, vinu-i bun”²⁶.

Se impune a fi menționată și o altă posibilă lectură: π(ερίεστ)ι – rest, II – două, Ε simbol pentru μετρεταί – măsuri, totalizând 3 *amphorae* (A – 1981; IAI – Inv. 1810).

8. Fragment de vas din pastă cărămizie, acoperit cu firnis roșiatic și decor în val obținut prin lustruire (lung. max. 4,5 cm; lat. max. 4,8 cm; gros. 0,55 cm) care are incizate literele cursive cu duct sigur SEX (S – î. 3,65 cm; E – 2,2 cm; X – 1,8 cm).

²⁶ Al. Suceveanu, StCl 6, 1965, p. 282. O „variantă”: πεῖνι εὐφραίνου „bea, bucură-te” publică Solomonik, VDI 1, 1973, p. 61.

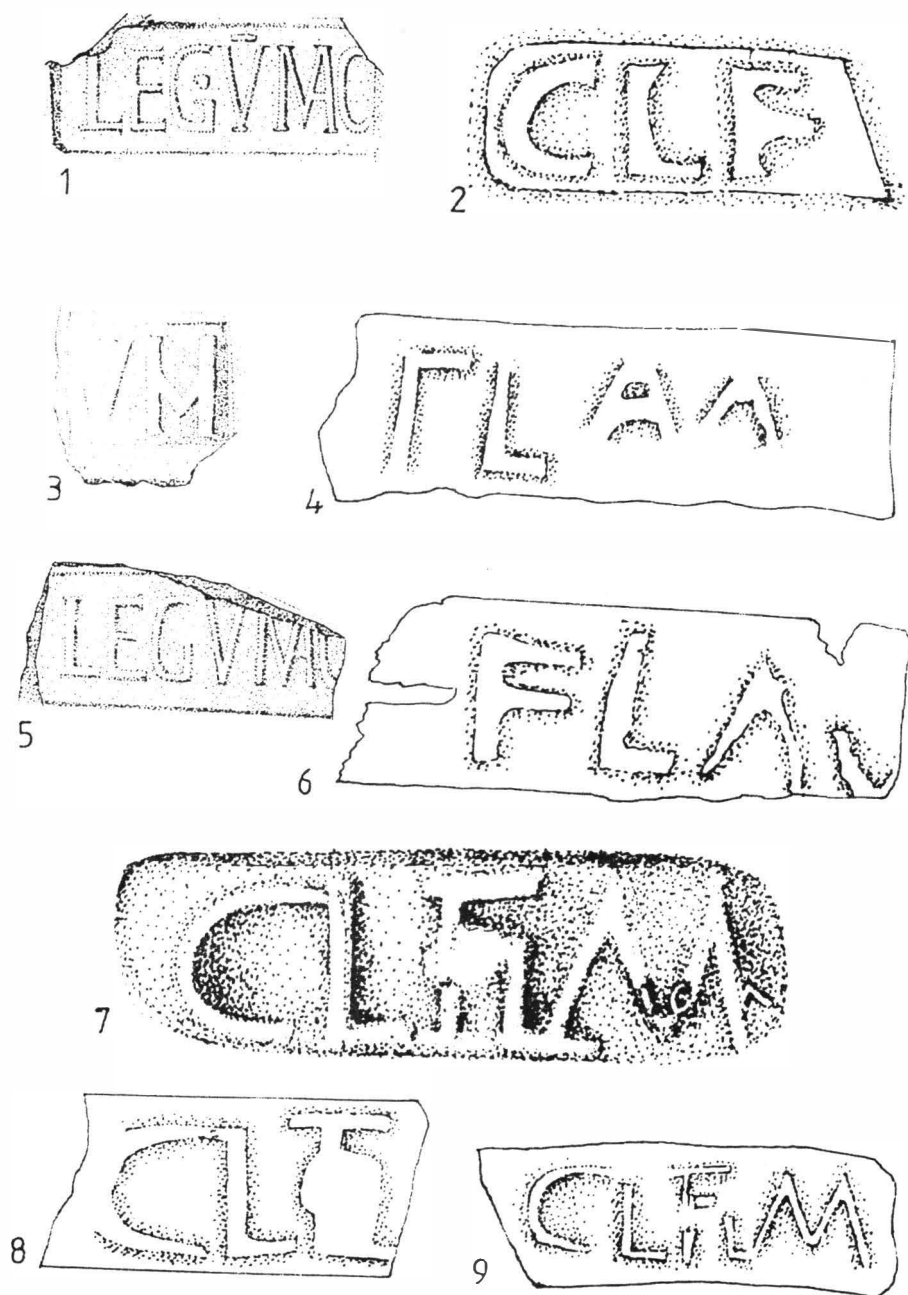

Fig. 8. Barboși. Ștampile tegulare cu *Legio V Macedonica* (1, 3, 5) și *Classis Flavia Moesica* (2, 4, 6–9).

Cele trei litere formează foarte probabil prima parte a unui antroponim de tipul *Sextus* (*Sextianus*, *Sextilius*, *Sextius/a*, *Sextiola*, *Sextula* etc.)²⁷ atestat pentru prima dată la Barboși (fig. 4/1 și 5/1; A – 1982; IAI – inv. 1813).

9. Fragment dintr-un vas cu marginea dreaptă puțin evazată, din pastă cărămizie (fig. 6/1). Suprafața exterioară prezintă urmele unei acoperiri cu angobă roșie (lung. max. 3,7 cm; lat. max. 6,7 cm; gros. 0,4 cm). Fragmentul păstrează o parte dintr-o reprezentare și o inscripție grafitată. Cele câteva incizii dispuse circular pot sugera că în zona centrală era înfățișat un cap încununat cu raze, posibil *Sol*. Pe fragment se poate distinge o parte dintr-un cerc (diam. 1,35 cm) deasupra căruia au fost grafitate literele *Y* și *N* (î. 0,6–0,8 cm) și la capătul însemnării *H* posibil *IH* și *✕* (î. 0,65 și 1,45 cm).

S-ar putea ca prima parte să fie conjuncția *oŭv*, cu multiple semnificații, aici „cel puțin” și în continuare *H* sau *IH*, deci 8 sau 18 *✕* denari. Dificil de completat textul, ca și imaginea. Dacă excludem valoarea de literă pentru *O*, celelalte două litere indică numărul 450.

Faptul că semnul pentru denari apare adeseori înaintea numeralului obligă și la o lectură a însemnării cu buza vasului în jos. Șirul începe cu simbolul pentru denari și continuă cu *IH* în ligatură. Linia care suprapune pe *H* e prea mare pentru a fi interpretată ca indicația „mii”. Urmează alte ligaturi care apropie grupul de litere *OINA* (οἰνα) de o monogramă. Vocabula *oŭva*, *aș* cu înțelesuri identice cu *oŭvη*, *ης* „butuc de viță”, „viță de vie” și „vin” în dialectul dorian sugerează și spațiul de origine al celui care a făcut însemnarea (A – 1982; IAI – Inv. 1812).

10. Fragment de amforă cărămizie (î. max. 6,25 cm; lat max. 6,2 cm; gros. 0,85 cm) care are incizate literele *CH*, prima incompletă și simbolul *ς* (î. 1,2 cm) (fig. 4/3 și 5/3). Valoarea ca numere a celor două litere este 208, iar simbolul poate fi reîntâlnit atât pentru indicarea „drahme”, dar și pentru 1/2. Trebuie avute în vedere ambele posibilități de lectură (Inv. 1814).

11. Fragment de cană cu marginea ușor evazată, din pastă cărămizie, acoperită cu angobă roșie (î. 6,85 cm; lat. max. 4,45 cm; gros. 0,45 cm), pe corpul căreia au fost incizate mai multe litere, între care întregi s-au păstrat *AM* (î. 2,35, respectiv 1,05 cm), și parțial alte două, probabil *E* și *A*. Ar putea fi o însemnare de tipul [*AMO TJE* *AMA* [*ME*]]²⁸ (fig. 6/3; C – 1985; – Inv. 1843).

12. Fragment dintr-o amforă mare, din pastă roșiatică, cu bucățele de calcar și mică în compoziție (î. max. 6,7 cm; lat. max. 5,2 cm; gros. 1,15 cm) pe care sunt incizate literele *AP* în ligatură și o a treia literă *Π* din care s-au păstrat doar hastele verticale (î. max. 4,8 cm). Cele trei litere în ligatură apar pe recipiente din Chersonesul Tauric încă din sec. IV–III a. Chr. și apoi pe monede până în sec. II p. Chr., ca abreviere a cuvântului Πραϑένων, indiciu că este dedicată zeiței fecioare – Athena²⁹. MIG.

²⁷ Kajanto, *op. cit.*, Index, p. 411.

²⁸ Cf. CIL XII, 5692; 5693₁₃; 5698 passim; XIII₂, 10018₁₄; 10024₄₀ etc., text incizat pe diferite obiecte din materiale semiprețioase sau pe vase ceramice.

²⁹ Babinov, *op. cit.* (supra n. 12), p. 74; Solomonik, *Grafiiti antichnogo Hersonesa*, p. 6–7, 102–103.

13. Fragment de tepsie *terra sigillata* (î. 2 cm.; lung. max. 7,8 cm; gros. 0,45 cm), din pastă cărămie cu firnis de culoare roșiatică (fig.2/7). Marginea prezintă un decor perlat care încadrează S-uri despărțite cu puncte. Pe fragment este incizată litera H – a cărei valoare numerică este 8 (C – 1985; IAI – Inv. 1834).

14. Fragment din gâtul unei amfore din pastă roșiatică (î. 7 cm.; lat. 5,5 cm; gros. 1,2 cm) care are incizate literele PA (î. 3,9 cm) și ε (î. 2 cm). Posibil să indice cifra 135 sau 130 μετρηται. MIG.

15. Fragment dint-un vas din pastă roșiatică (î. max. 4,8 cm; lat. max. 5,4 cm; gros. 0,65 cm), acoperit cu o angobă brună-maronie care păstrează o parte dintr-o însemnare (fig. 6/2). Numai două litere sunt întregi, completarea celor de la extremități păstrează un grad mare de probabilitate (Inv. 1815).

Propunem întregirea [*Aurellian(us)*]. Lecturile ZIAN (Zιαν) sau ZIΛΛ (Zιλλ) ni se par mai improbabile și pentru că însemnările lizibile obținute prin lustruire sunt ATIAS și MAXIM(us) (A – 1982; IAI – Inv. 1815).

16. Fragment de vas din pastă brună, densă (î. 3,8 cm; lat. 5,6 cm; gros. 0,7 cm) cu o urmă de angobă roșiatică la exterior (fig. 2/4). Fragmentul păstrează două grupuri de câte două litere (î. 1,3 – 1,6 cm): VR și ET. La partea superioară a literei R incizia este mai puțin profundă și ar putea duce și către lectura VK. Ne aflăm în fața unei scrieri latine în care VR poate fi terminația vreunui cuvânt ca [*Aug]ursau* abrevierea vreunui antroponim [*A]ur(elius)*. Însemnările obținute prin lustruire păstrează două litere disparae (A – 1982; IAI – Inv. 1816).

III. Ștampile pe recipiente. Numărul amforelor și al altor vase cu ștampilă recent descoperite este relativ mic.

1. Fragment dintr-o amforă cu gâtul larg, din pastă gălbuie pigmentată (î. max. 7,55 cm; lat max. 13 cm; gros. 1,5 cm) care păstrează la extremitatea dreaptă, într-un cartuș rectangular (î. 1,2 cm), ștampila în relief ΔIO (î. literelor 0,9 cm) (fig. 3/4 și 6/9), posibil o parte din numele lui Ζεύς (gen. Διός)³⁰. Ștampile asemănătoare au mai fost găsite la Zavestnoe și în Crimeea³¹ (A – 1981; IAI – Inv. 1802).

2. Fragment din gâtul unei amfore din pastă cărămie (î. max. 5,4 cm; lat. max. 3,2 cm; gros. 0,9 cm) cu o parte dintr-o ștampilă în relief, în cartuș rectangular (î. 1,2 cm). S-au păstrat literele EY (î. 0,75 cm) și o parte dintr-o altă literă (fig. 3/3). Completarea probabilă Εὐφρόνοχος³². De altfel, între antroponimele întâlnite în inscripțiile de pe amfore sunt relativ numeroase cele care au prima silabă Ευ³³ (C – 1985; IAI – Inv.1834).

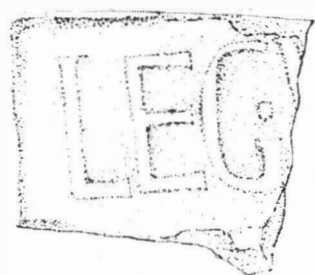
3. Fragment din partea inferioară, cu inelul de susținere a unui vas lucrat la roată din pastă cenușie, bine arsă (lat. 8,6 cm; î. max. 3,2 cm; gros. 0,31 cm). O

³⁰ Babinov, *op. cit.*, p. 75.

³¹ Staerman, *op. cit.* (supra. n. 14), p. 40, pl. 5/147; Ahmerov, *op. cit.*, p. 66; V. V. Kropotkin, *Rimskie importnye izdelija v vostočnoj Evrope (II v. do n. e. – V v. n. e.)*, Moscova, 1970, p. 11.

³² A. Dumont, *Inscriptions céramiques en Grèce*, Paris, 1872, p. 95.

³³ Kropotkin, *op. cit.*, p. 11; T. N. Vysolskaia, VDI 4, 1978, p. 72.

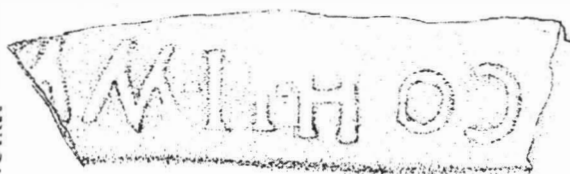
1

2

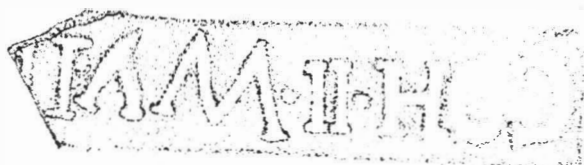
3

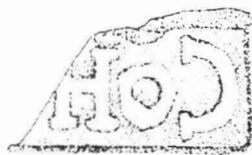
4

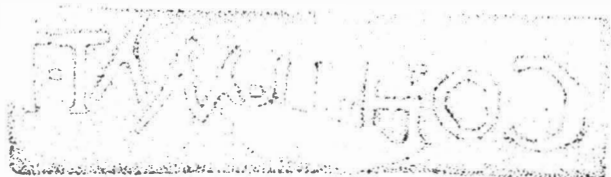
6

5

7

8

Fig. 9. Barboși. Ștampile tegulare cu *Legio V Macedonica* (1, 3) și *Cohors II Mattiacorum* (2, 4–8).

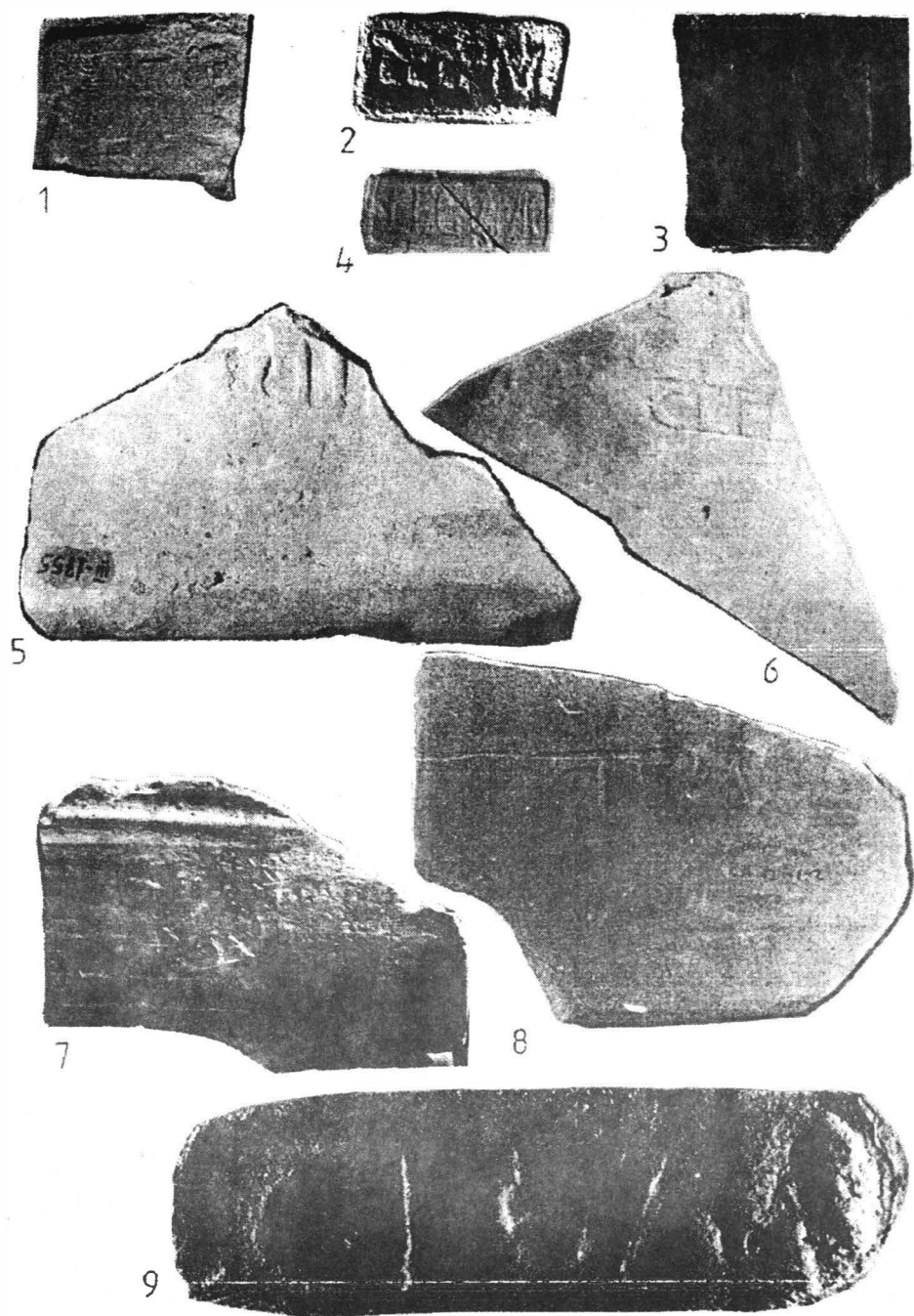

Fig. 10. Barboși. Ștampile tegulare cu *Legio V Macedonica* (1-4) și *Classis Flavia Moesica*.

Fig. 11. Barboși. Țigle cu ștampila *Cohors II Mattiacorum*.

parte din suprafața vasului, foarte probabil cană, a fost acoperită cu un fimis maroniu (fig. 3/7 și 6/5). La interior, într-un cartuș în formă de *tabula ansata* (1,35 x 0,7 cm), pe două rânduri suprapuse, apar literele MHNO în r. 1 și KPITOY în r. 2. Numele Μηνόκριτος, bine atestat în onomastica greacă³⁴ nu este cunoscut între fabricanții de vase în limitele informațiilor care ne-au fost accesibile (Ba. 1985, cas. I, latura NE -1,70 m, D2; A - 1982; IAI - Inv. 1817).

IV. Ștampile tegulare. *Legiunea a V-a Macedonica*. Țigle și cărămizi cu ștampila legiunii V Macedonica au fost descoperite în *castellum* și în castru, iar unele au fost reutilizate și în complexe datate în perioada în care legiunea era deja cantonată la Potaissa.

Dacă la publicarea studiului lui N. Gostar singurul tip de ștampilă cunoscut era *LEG V MAC* cu *MA* în ligatură³⁵, în cursul cercetărilor ulterioare au fost găsite ștampile întregi sau fragmentare cu *LEG VM* (fig. 8/3 și 10/3) și foarte probabil *LVM*³⁶. Cele mai numeroase rămân ștampilele *Leg V Mac* cu sau fără o liniuță deasupra lui *V* (fig. 8/1). Ultima campanie adaugă încă o țiglă fragmentară care păstrează din ștampilă (1) doar *LEG* și o parte din *V* (fig. 9/1 și 10/1). După înălțimea literelor ar fi de întregit cu mare probabilitate *LEG VMAC*.

Nr. crt.	Dimensiunile maxime ale fragmentelor păstrate			Dimensiunile cartușului		Înălțimea literelor						
	lung.	lat.	gros.	î.	lat.	L	E	G	V	M	A	C
1	9,7	7,5	2,9	3,6	—	2,40	2,40	2,40	—	—	—	—
2	7,5	6,4	2,1	3,7	—	2,35	2,35	2,35	2,20	2,35	2,35	2,35
3	27	21	2,75	3,6	—	2,40	2,40	2,40	2,20	2,40	2,40	—
4	16,3	9,1	2,6	3,6	8,75	2,45	2,45	2,45	2,20	2,45	2,45	—
5	16	11	2,8	3	—	—	—	—	2,50	2,50	—	—

Classis Flavia Moesica. Unitatea de marinari a cărei prezență este atestată în numeroase centre ale zonei ponto-danubiene³⁷ are pe țigle, olane și cărămizi ștampile de o mare varietate³⁸. La Barboși sunt atestate doar o mică parte dintre aceste tipuri de ștampile: *CL FL M* și *CL FL MY* imprimate cu cel puțin patru ștanțe cu formele literelor și asocierea lor diferită (fig. 7/2, 4, 6–9; 10/5–9). La una dintre ștampile poate fi remarcată completarea cu litere mai mici la *My(sica)* pentru

³⁴ H. Solin, în *Actes du Colloque International sur l'onomastique latine*, Paris. 1977. p. 216, n. 2.

³⁵ N. Gostar, *Danubius* 1, 1967, p. 108–109.

³⁶ Sanie, *Civilizația romană*, p. 89; ISM V. 305: Emilia Dorușu-Boilă, *SCIVA* 41, 1990. 3–4, p. 260, fig. 286 și 261, n. 15.

³⁷ E. Condurachi, în *Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romaines (Mamaia, 6–13 septembre 1972)*, București–Köln–Viena, 1974, p. 84–88.

³⁸ A. Aricescu, *Annata în Dobrogea romană*, București. 1977, p. 70–71.

Moesica. Țiglele și olanele cu ștampila acestei unități se numără printre descoperirile relativ rare și poziția lor stratigrafică nu confirmă deocamdată afirmația referitoare la participarea marinarilor la construcția *castellum*-ului.

De menționat reutilizarea unor țigle cu ștampila *CLFLMY* într-o construcție funerară la est de *castellum*³⁹.

Între țiglele ștampilate descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice, cele mai numeroase sunt ale cohorței a II-a a Mattiacilor, prezentă vreme îndelungată la Barboși-Galați⁴⁰. Doar o mică parte dintre țiglele cohorței au fost publicate și nu toate cu datele complete⁴¹. Analiza principalilor parametri a 16 țigle ștampilate (cf. tab.) descoperite în complexe arheologice nederanjate, selecționate dintre cele 60 de exemplare⁴² existente din campaniile anterioare, permite formularea unor constatări (fig. 9/2, 4–8; 11).

a) Literele *COH-II-MATT*, imprimate negativ, sunt încadrate de cartușe de formă rectangulară.

b) Literele *COH* imită de regulă scrierea monumentală, sunt frumos aliniate și bine proporționate. Numeralul ordinal *II* are obișnuit înălțimea literei *H* și este încadrat de două puncte.

c) În ceea ce privește literele *MATT*, abrevierea pentru *Mattiacorum*, cu excepția unei singure ștampile, sunt mai apropiate de caracteristicile scrierii cursive. Pe unele ștampile pot fi observate puncte plasate după *A*, ca și după primul și al doilea *T*. *M* are hasele laterale înclinate, una dintre ele prelungită, iar vârfurile unghiurilor ajung uneori până la linia superioară a cartușului. *A* apare totdeauna fără bara mediană și adeseori cu una dintre hase prelungite. Primul dintre cei doi *T* are forma obișnuită, iar cel de-al doilea are doar prima jumătate a barei orizontale.

Susamintitele constatări îndreptățesc unele considerații:

1. După forma și înălțimea literelor rezultă că pe țigle au fost aplicate cel puțin 4 tipuri de ștampile.

2. Ștampilele au fost imprimate „retrograd”. Imprimarea negativă poate fi regăsită pe țiglele altor legiuni, trupe auxiliare sau pe *tegulae privatae* din Moesia Inferior și Dacia și din alte provincii, dar pentru *Cohors II Mattiacorum* ea reprezintă o variantă unică⁴³.

3. Diferența dintre ductul primelor 5 și a ultimelor 4 litere ar putea indica

³⁹ M. Brudiu, SCIVA 27, 1976, 1, p. 90, fig. 4/2.

⁴⁰ Gostar, *op. cit.*, p. 108–111.

⁴¹ Gh. Ștefan Dacia 5–6, 1935–1936 (1938), p. 344–345, fig. 4/17; Al. Barnea, SCIVA 25, 1974, 1, p. 111; S. Sanic, I. T. Dragomir, Ș. Sanic, SCIVA 26, 1975, 2, p. 190; Sanic, *Civilizația romană*, p. 90.

⁴² Au fost selectate țiglele ștampilate găsite în complexe arheologice clare și bine datate. Dintre țiglele cu ștampilă similară descoperite în același complex a fost menționată doar cea care avea ștampila mai bine păstrată.

⁴³ Sunt cunoscute atât țiglele cu ștampila unor legiuni cât și cele ale unor unități auxiliare pe care ștampilele au fost imprimate normal sau negativ, ex.: *Leg IV FF* imprimare normală IDR III/2, 389 a–b și negativă 389–c; *Leg XIII G* imprimare normală IDR III/2, 541, 1–4 și negativă 541, 10; *Coh(ors) I Bra(caraugustanorum)* IDR III/4, 329 normală și 336 negativă; *Coh(ors) His(panorum)* IDR III/4, 339 normală și 339, negativă. Această problemă va fi reluată și la prezentarea ștampilei următoare, astfel că nu amplificăm numărul exemplarelor.

faptul că ștampila a fost confecționată cu două ștanțe, cea cu literele *MATT* fiind executată mai stângaci.

4. Toate ștampilele cu *Cohors II Mattiacorum* au fost aplicate în exclusivitate pe țigle⁴⁴.

5. Fără a putea stabili o cronologie a tiparelor folosite de menționat că la Barboși în cel mai vechi nivel roman au fost găsite ștampile cu cele mai mici litere. Trei dintre țigle păstrează urmele unor labe și gheare (6, 7), iar una are schițat un arc de cerc (4).

În anul 1989 săpăturile arheologice au fost efectuate în grădina locuitorului

Nr. crt.	Dimensiunile maxime ale fragm. păstrate			Dimensiunile cartușului		Înălțimea literelor						
	lung.	lat.	gros.	î.	lat.	C	O	H	I	M	A	T
1	10,2	10,7	2	–	–	1,4	1,05	1,45	–	–	1,4	–
2	21,5	14,5	2,9	2,9	10,7	1,8	1,3	1,8	1,8	1,8	1,45	1,45
3	18,1	5,8	2,3	–	–	–	–	–	–	1,5	–	–
4	11,5	7,6	2,7	2,6	–	1,5	1	–	–	–	–	–
5	8	12,5	2,5	2,45	–	–	–	–	–	1,4	1,4	1,4
6	18	15,2	3	2,75	–	–	1,3	1,65	1,6	1,65	–	–
7	10	8,8	1,75	–	–	–	–	–	–	1,6	1,6	1,6
8	16,7	9,7	2,8	2,4	–	1,48	1,1	1,45	1,45	1,65	–	–
9	8,4	13,2	2,35	2,9	11,2	1,65	1,3	1,65	1,65	1,65	1,6	1,3
10	17,5	7,3	2,4	3,1	–	–	–	–	–	–	–	1,5
11	8,2	12	2,4	2,5	–	–	1	1,3	1,3	1,4	1,4	–
12	12	6,75	2,8	2,8	–	–	1,2	1,65	1,6	–	–	–
13	9,25	9	2,45	–	–	1,8	1,2	–	–	–	–	–
14	17	9,4	2,8	2,35	10,35	1,5	1,05	1,45	1,4	1,65	1,6	1,6
15	6,7	7,5	2,2	2,5	5,6	1,55	1,2	1,3	–	–	–	–
16	13,2	12,6	2,8	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Gheorghe Petrache, situată în cea mai sud-vestică zonă explorabilă de la Barboși, la aproximativ 15 m de calea ferată⁴⁵.

Săpăturile aveau ca principale obiective: completarea datelor referitoare la traseul spre sud al zidului vestic al castrului; delimitarea laturilor sudice și vestice ale uneia dintre necropolele situate la vest de castru; descoperirea laturii sudice a castrului.

Fără a răspunde direct la toate aspectele care sperăm că-și vor găsi cel puțin parțial soluționarea grație noii investigații, săpăturile au fost totuși rodnice. În acest context menționăm doar o ștampilă tegulară neîntâlnită până acum la Barboși. Pe

⁴⁴ Aricescu, *op. cit.*, p. 67; „locul ei de staționare în veacul al II-lea se afla la Barboși, în stânga Dunării, unde o avem atestată prin *cărănizi* (subl. n. S. S.) ștampilate.

⁴⁵ Continuarea săpăturilor arheologice în acest punct rămâne problematică. Cea mai mare parte a materialelor descoperite se află în depozitul Muzeului Județean de Istorie Galați.

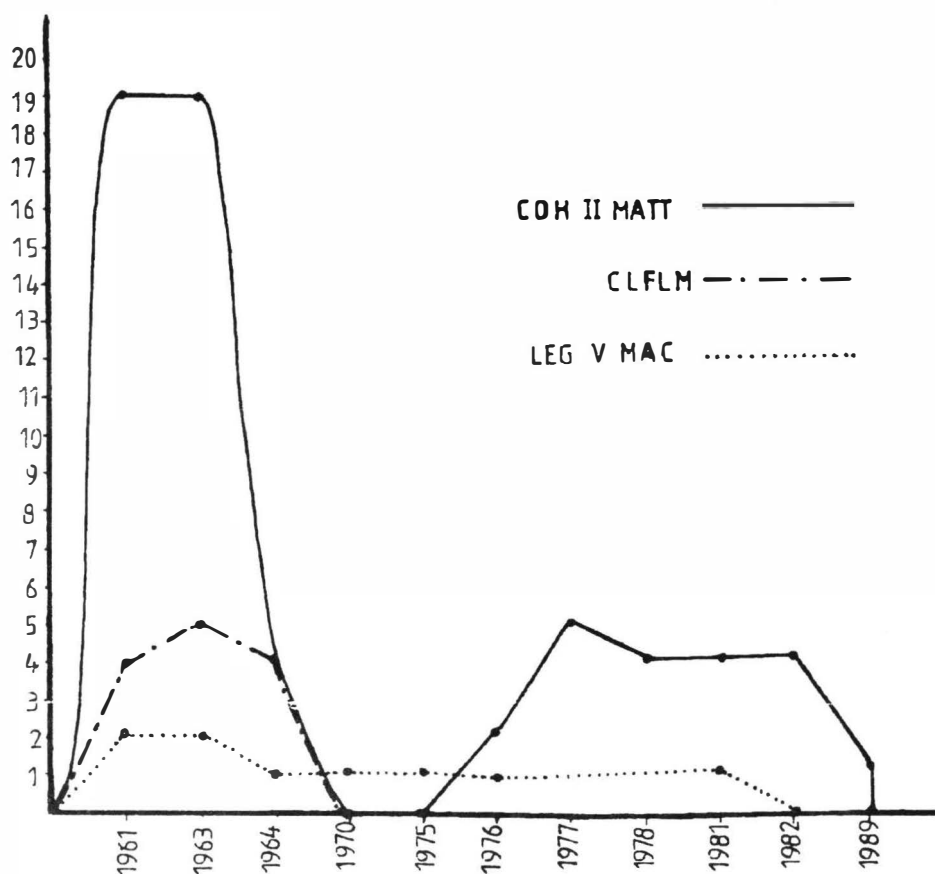

Diagrama frecvenței țiglelor ștampilate descoperite la Barboși.

țigla fragmentară (lung. max. 31,5 cm; lat max. 13,5 cm; gros. 2,8 cm), într-un cartuş de $6 \times 8,4$ cm se disting trei litere, prima cu înălțimea de 5 cm, celelalte două cu înălțimea de 3,3 cm (fig. 12 și 13; D – 1989; IAI – Inv. 1836).

Cele trei litere în ligatură care apar în negativ pe țigla pot fi *A*, *E*, și *P*, *A*, fără bara orizontală, de formă regăsită pe numeroase epigrafe și ștampile tegulare, dar mai sigur *NPE* (fig. 12/1b). Dacă pe negativ doar *P* apare cu claritate, pe pozitivul acestei ștampile se disting atât *N* cât și *E* bine diferențiate de *A* și *E*. Este prima țigla cu aceste litere descoperită la Barboși și nu avem cunoștință de vreo descoperire similară în Moesia Inferior.

Țiglele cu unitățile militare atestate până acum au fost găsite în *castellum*, castru, dar și în zona așezării civile din imediata apropiere și chiar reutilizate în construcții funerare⁴⁶. În această situație trebuie avute în vedere două posibilități: *A* – ștampila să fie din grupul celor civile (*tegulae privatae*) cu numele vreunui proprietar, tipuri neatestate pînă acum la Barboși; *B* – să conțină numele abreviat al unei unități militare.

⁴⁶ Brudiu, *op. cit.*, p. 85–95.

A – Sunt cunoscute ștampile asemănătoare cu trei litere în care ultima dintre ele *F* sau *L* reprezintă fie abrevierea gradului de rudenie, fie a poziției sociale, după cum cele trei litere pot indica inițialele pentru *tria nomina* rareori confirmate prin alte surse⁴⁷. În sfârșit *NEP* poate fi o abreviere pentru *Nep(os)*⁴⁸. La numele din inscripțiile găsite până acum la Barboși: *M. Antonius ...*, *T. Flavius ...*, *C. Iulius ...*, *L. Iulius Saturninus*, *L. Iulius Attalus*, *Iulia Saturnina*, *Alphenus Modestus*, *Martenus Anencletus*, *Marrena Victoria*, *Terentia Victoria*, *L. Valerius Fuscus*, *Cornelius Firmus*, *Helikonios* al lui *Olympianus*, *Apollonius* și *Helpis*⁴⁹, se poate observa că nici unul nu oferă vreo legătură cu cele trei posibile inițiale de *tria nomina*.

B – Privite ca inițiale ale numelui unei unități militare explicațiile verosimile devin mai numeroase, multiplicare și de posibilitatea ca ordinea ultimelor două litere să poată fi inversată.

1. Dacă avem în vedere prezența trupei de pannoni *Ala I Pannoniorum*⁵⁰ de la început ar fi posibile lecturile *A(la)e P(annoniorum)* sau vreo unitate *n(umerus) e(quitum) Pannoniorum*⁵¹.

2. Într-o altă lectură, pe care o considerăm mai verosimilă: pentru primele două litere propunem întregirea *N(umerus) e(xploratorum)*. Detașamentele de *exploratores* erau recrutate adeseori din trupele auxiliare „naționale”, grupuri de soldați detașați de la unitățile lor, conduși de *praepositi* sau *praefecti*, trimiși în misiuni de recunoaștere, dar și operaționale⁵². Despre acești *exploratores* dispunem de mărturii literare, papirologice, epigrafice și de ștampile tegulare⁵³.

Între importanțele inscripții lapidare cu mențiunea unui *explorator* se impune cunoscuta epigrafă care înfățișează întregul *cursus honorum* al lui Tiberius Claudius Maximus, cel care a fost promovat de la *vexillarius equitum* la gradul de *uplicarius* în *Ala II Pannoniorum* și care a servit de asemenea ca *explorator in bello Dacico* și a încercat să-l captureze pe regele Decebal⁵⁴.

Exploratores au fost și cei detașați din *Cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata* al cărei efectiv a străbătut o parte a teritoriului moldav de la

⁴⁷ A. Mc Whirr și D. Viner, *Britannia* 9, 1978, p. 364. *TPF* – *T(itus) P(ublii) f(ilius)*; *TPL* – *T(itus) P(ublii) l(ibertus)*; Cf. T. P. Wieseman, în *Roman Brick and Tile. Studies in Manufacture, Distribution and Use in the Western Empire*, BAR 68, Oxford, 1979, p. 221–225.

⁴⁸ CIL XV, 1363–1366.

⁴⁹ Sanie, *Civilizația romană*, p. 85–88.

⁵⁰ K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 155; J. Beneš, *Auxilia Romana in Dacia atque in Moesia*, Praga, 1978, p. 11–12; ISM II. 170 (6): *T(ito) Flavio Capito/ni dec(urioni) vet(erano) alae/Pannoniorum/ donis donato ab/f(i)mp(eratore) Vespasiano ob/virtutem T(itus) Flavius Cas/tus filius f(aciendum) c(uravit)*.

⁵¹ E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*, Amsterdam, 1965 (=Viena, 1932), p. 234 – *numerus equitum electorum ex Illyrico*; cf. I. A. Richmond, *JRS* 35, 1945, p. 15 – *Numerus equitum Sarmatorum Bremetennacensium*; Beneš, *op. cit.*, p. 58–59.

⁵² Fiebigler, *RE* VI₂, s. v. *Exploratores*, col 1690–1693; Stein, *op. cit.*, p. 260–269; H. Callies, *BerRGK* 45, 1964, p. 180, p. 215 și urm.; P. Southern, *Britannia* 20, 1989, p. 104, 110–112.

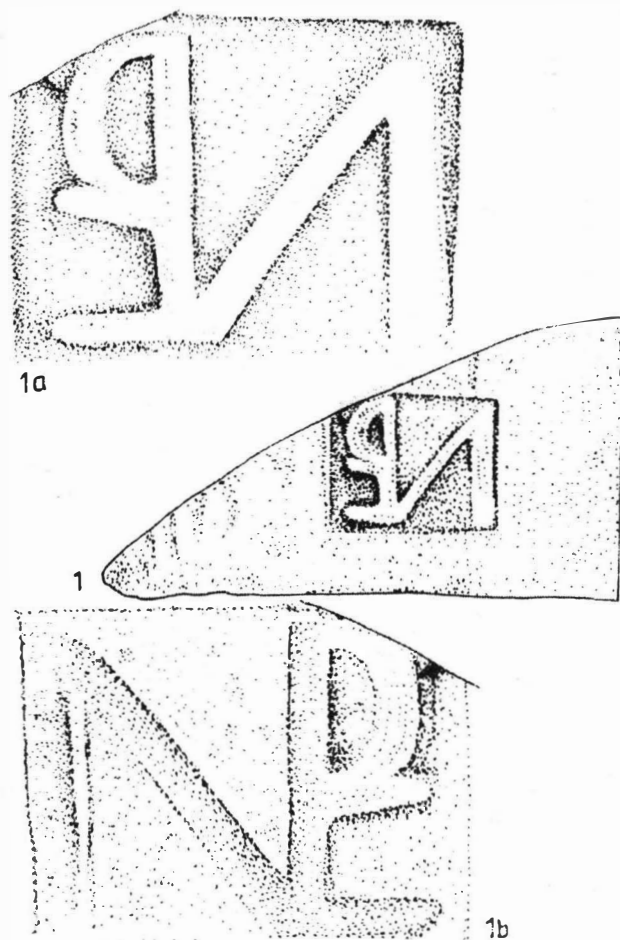
⁵³ CIL III, 3254, 3299, 4276; IIII, 10422 (=3648); VIII, 9906, 9907; XIII, 7054, 7751. 8683, 8825, 11735 etc.

⁵⁴ M. Spiedel, *JRS* 40, 1970, p. 142–153. M. S. consideră că acești *exploratores* erau probabil organizați în *turmae*.

Fig. 12. Barboși. Țigla fragmentară recent descoperită cu ștampila în negativ (1) și ștampila (2).

Fig. 13. Barboși. Țigla fragmentară cu ștampila în negativ (1) și ștampila (1 a) și pozitivul ștampilei (1 b).

Piroboridava, unde au staționat o vreme, spre *Buridava*⁵⁵, chiar dacă întreaga Dacie a lui Decebal era, de *iure*, posibil și de *facto*, cucerită la data întocmirii acestui raport anual, acțiunile lor păstrează încă aspectul unor recunoașteri (explorări)⁵⁶.

a. Dacă admitem ipoteza că cele trei litere reprezintă abrevierea numelui unei unități de *exploratores* ultima poate indica numele etniei majoritare în unitatea din care a fost alcătuită trupa. În acest caz cele trei litere considerate inițiale pot fi completate: *N(umerus) e(xploratorum) P(annoniorum)*, ținând seama, cum s-a amintit, de prezența trupei *ala I Pannoniorum* în Moesia Inferior⁵⁷. Sunt bine atestați prin inscripții lapidare, dar și prin *tegulae*, *Numerus exploratorum Batavorum*⁵⁸ și *Numerus exploratorum Germanicianorum*, ultimul cunoscut atât în Germania Superior, Germania Inferior⁵⁹, cât și în Dacia⁶⁰, dar și *exploratores* aparținând altor etnii⁶¹.

b. Textul inscripțiilor cu mențiunea unor *exploratores* conține uneori după numele formațiunii și indicarea locului în care își au garnizoana. Astfel sunt cunoscute formațiunile: *Numerus exploratorum Divitienses* de la *Divitia*⁶²; *Ala exploratorum Pomarienses* de la *Pomarium*⁶³ sau *Numerus exploratorum Seiopenses* de la *Seiopa*⁶⁴.

Între numele antice probabile ale așezării de la vărsarea Siretului în Dunăre, în afară de identificarea cu *Dinogetia* datorată lui L. Müller, se numără și *Piroboridava*⁶⁵. La fel ca și ipoteza pentru localizarea *Piroboridavei* la Poiana (com. Nicorești, jud. Galați) nu dispune de suficiente argumente pentru a fi omologată. De remarcat însă că datarea corectă a Papirusului Hunt⁶⁶ poate veni în sprijinul

⁵⁵ R. O. Fink, JRS 48, 1958, p. 104, r. 27: *Pirob(o)ridavae in praesidio*/r. 28: *Buridavae in vexilla(t)ione*.

⁵⁶ *Ibidem*, r. 29: *Transdanuvium in expeditionem* și r. 32.

⁵⁷ Cf. n. 50.

⁵⁸ CIL XIII, 8683, 8825; Stein, *op. cit.*, p. 260, 262.

⁵⁹ Stein, *op. cit.*, p. 262–266.

⁶⁰ N. Gostar, *Germania* 50, 1972, p. 241–247 atestați în inscripții lapidare și prin literele *NGE* pe țigle. Considerăm că ștampila *AEP* descoperită pe unele țigle în castrul de la Tibiscum (IDR III, 257) și rămasă neexplicată ar putea fi citită *A(la) e(xploratorum) P(alnirenorum)*. AnnËp, 1974, 4 și 548.

⁶¹ Stein, *op. cit.*, p. 266–269; AnnËp, 1981, 692.

⁶² CIL XIII, 7054, 7751; Stein *op. cit.*, p. 262–264.

⁶³ CIL VIII. 9906, 9907.

⁶⁴ RE, loc cit., col. 1691; Stein, *op. cit.*, p. 266–267.

⁶⁵ N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Ș. Sanie, în *Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de istorie, decembrie 1964* I. București, 1971, p. 422–423.

⁶⁶ A. Rădulescu, M. Bărbulescu, *Dacia*, N. S. 25, 1981, p. 355–358.

ipotezei că Piroboridava s-ar fi aflat pe teritoriul actual al localității Barboși⁶⁷.

*Intra provinciam*⁶⁸ este mai curând la Barboși, unde a fost construit încă în vremea împăratului Traian *castellum*-ul de pământ și apoi cel de piatră⁶⁹. Importanța strategică și posibilitățile de manevră, legătura cu provincia transdanubiană sunt avantaje pe care așezarea de la Poiana (com. Nicorești, jud. Galați) nu le putea oferi în același grad. Toate acestea ne determină să considerăm posibil ca numele unității indicate pe țiglă prin cele trei litere să fi fost *Numerus exploratorum Piroboridavensis*. În sfârșit, există de multă vreme și ipoteza că la Barboși ar fi antica localitate *Palonda* sau *Paloda* cunoscută prin *Geografia* lui Ptolemaeus⁷⁰. Ar fi deci tot o localitate cu prima literă *P* și o posibilitate de întregire *n* (*ex. Palodensis* sau *Palondensis*).

Însemnări despre prezența unor *exploratores* au fost descoperite îndeosebi dar nu în exclusivitate în zonele de la *limes*-ul imperiului⁷¹, astfel că sub acest aspect noua descoperire de la Barboși confirmă constatări anterioare, aspect care desigur nu-i diminuează însemnătatea.

Inscripțiile ceramice și ștampilele de pe recipiente sau cele tegulare prezentate conțin date sigure sau probabile care completează informațiile cunoscute din cercetările anterioare.

A. Un prim grup este alcătuit de teonime, precum: *Zeus* (III, 1), *Hera* (I, 9), *Demetra* (I, 7), *Herakles* (I, 8), epitete sau substitute ale unor divinități (*Athena*) precum *Parthenos* (II, 12) și *Eris* (I, 18).

Sunt cazuri (ex. ștampilele) în care documentele prezentate nu pot fi considerate surse de cunoaștere a vieții religioase a sudului Moldovei, ci ilustrează mai curând aceste aspecte în zona de proveniență a recipientelor.

⁶⁷ Descoperirile din cetățuia geto-dacică și cele din așezarea de la Barboși-Galați, ambele distruse în mare parte de complexele romane și de construcțiile actuale (gară, case de locuit etc.) sunt relativ modeste în comparație cu cele de la Poiana. Dacă raportăm însă materialele la suprafața conservată, diferențele ar fi mult diminuate. Oricum, aprecierea colegului A. Vulpe, StCl 6, 1964, p. 237, că stratul de cultură din cetățuia geto-dacică „is of little significance” se impune a fi rectificată. Asupra descoperirilor din cele trei niveluri dacice suprapuse de *castellum*, cf. N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova*. București, 1969, p. 29–35; S. Sanie, ArhMold 11, 1987, p. 101–117; idem, ArhMold 12, 1988, p. 53–104; idem, ArhMold 14, 1991, p. 45–55; S. Sanie, S. Sanie, ArhMold 15, 1992, p. 71–95. În același timp, bogăția materialelor descoperite până acum la Poiana și poziția strategică a acestei cetăți deosebit de importante pentru o altă zonă a Moldovei și legăturile cu Dacia intracarpatică au contribuit la transformarea ei într-una dintre cele mai însemnate *davae* ale Daciei răsăritene. Doar o inscripție cu numele întreg al așezării va putea tranșa definitiv localizările până în prezent ipotetice.

⁶⁸ Fink, *op. cit.*, p. 104.

⁶⁹ Gostar și colab., *op. cit.*, p. 419–420; Sanie, *Civilizația romană*, p. 77, 80.

⁷⁰ Ipotezele asupra numelui așezării geto-dacice de la Barboși sunt relativ numeroase. În acest cadru sunt rememorate doar cele care pot avea tangențe cu lectura dată inscripției de pe țiglă recent descoperită. H. Kiepert, *Formae Orbis antiquis* XVII, text 3 (cf. P. Nicorescu, ARMSI S. III, 26, 16, 1944, p. 6).

⁷¹ Fiebiger, RE VI., col. 1692–1693.

B. Pe două fragmente ceramice sunt grafitate cu claritate antroponimele *Gaius* (II, 1) și *Sex(tus)* (II, 8). Pentru *[Aure]lian(us)* (II, 15) și *[A]ur(elius)* (II, 16) completările rămân ipotetice. Cu litere obținute prin lustruire apar numele *Atias*, cu multe valențe, și *Maximus* (II, 15).

Antroponimele grecești formează de asemenea un grup important. Numele Εὐ(φράνορος) (III, 2) și Μηνόκριτος (III, 3) sunt cunoscute prin ștampilele de pe o amforă, respectiv de pe un mic recipient (III, 3). Alături de antroponimele teonime și teoforice ca Διονύσιος (I, 1) și Διόφιλος (I, 1) posibil Ἡρακλ(έων) (I, 8), altele întregite doar pe baza primei silabe păstrează un grad de probabilitate variabil: Βα(σιλεύς) (I, 8), Λύ(κος) și Ροῦ(φος) (I, 2), Ζώ(τικός) (I, 6), Ἐρίναρμα și Ερίζας (I, 18).

C. O serie importantă de însemnări este alcătuită din litere izolate sau grupuri de două-trei litere considerate a avea un echivalent numeric. În această înșiruire sunt și grupe de litere pentru care valoarea numerică reprezintă doar o variantă de lectură. Unități: Β (?) – 2 (II, 7); Η – 8 (II, 13); zeci: ΙΑ – 11 (II, 2); ΙΕ – 15 (I, 14); ΙΗ – 18 (II, 9); Κ – 20 (II, 4); Λ – 30 (II, 3); ΛΙΙ – 32 (I, 18); Μ – 40 (I, 12); ΜΑ – 41 (II, 5); ΜΗ – 48 (II, 5); Ο – 70 (I, 19 și I, 10); Π – 80 (I, 11; I, 16 și I, 20); ΠΑ – 81 (I, 20); ΠΒ – 82 (I, 13); ΠΔ – 84 (I, 12); ΠΕ – 85 (I, 14; I, 17; I, 21 și II, 6); sute: ΓΡ – 103 (I, 5); ΡΛΕ – 135 (II, 14); ΡΕΟ – 175 (I, 21); CH – 208 (II, 10); TE – 305 (I, 20); ΑΥ – 430 (I, 2 și I, 21); ΥΖ – 407 (I, 20); ΟΥ – 470 (I, 2). Multitudinea semnificațiilor posibile: capacitatea recipientelor, valoarea materialelor pe care le conțin, valoarea sau cantitatea adăugirilor sau scăderilor la cantitățile inițiale etc., au determinat ca doar pentru cifrele cu o frecvență mai ridicată să fie, de regulă, căutate explicații⁷².

D. Sunt relativ puține cuvinte grecești și latine sigure și probabile relevate de micile însemnări: ἀστυνόμος (I, 1); βᾶρις (I, 20); ἐπί (I, 1); ὄξ(ος) (I, 21); ὅμοιον (I, 21); πῖ <ι> ε (II - 7), respectiv *amo* și *te* (II - 11).

E. Inscripțiile conțin semne, simboluri și abrevieri pentru: < - 1/2 (I, 12); Π – „rest” (I, 14); Q „cereale” (I, 19); X – denari (II, 9) precum și măsuri de capacitate și greutate⁷³, *metretai* (I, 10; I, 14; II, 7; II, 14 ?), *modius* (I, 10), *sextarii* (I, 20).

În sfârșit, în afara stabilirii a patru tipuri de ștanțe pentru *Cohors II Mattiacorum*, din analiza ștampilelor tegulare recent descoperite, se impune a releva prezentarea ștampilei *NEP*, atestată pentru prima dată la Barboși, pentru care sunt propuse variantele de lectură *n(umerus e(xploratorum) P(annoniorum) sau n(umerus) e(xploratorum)* și *P(iroboridavensis) sau P(alodensis)* două dintre numele ipotetice ale așezării getice de la vărsarea Siretului în Dunăre.

Aceste inscripții ceramice și ștampile pe recipiente sau tegulare se adaugă celor găsite în săpăturile arheologice anterioare incluse în note⁷⁴ sau studii mai

⁷² M.Lang, *Hesperia* 24, 1955, 4, p. 279; A. Rădulescu, *Pontica* 6, 1973, p. 193–207.

⁷³ F. Hultsch, *Griechische und römische Metrologie*², Berlin, 1882, passim.

⁷⁴ S. Sanie, I. T. Dragomir, Ș. Sanie, *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 189–208; Sanie, *SCIVA* 37, 1986, 1, p. 84–86.

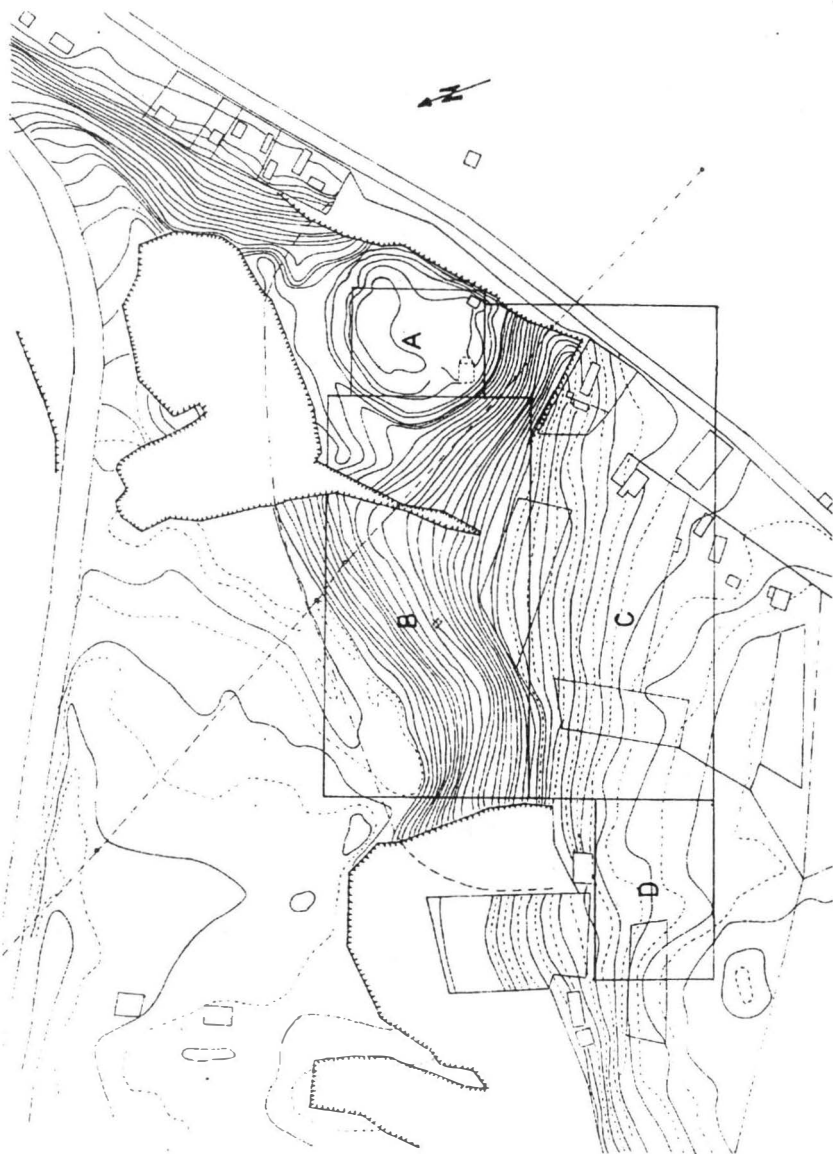

Fig. 14. Barboși. Zonele în care au fost descoperite piesele.

ample⁷⁵. Înserierea tematică a întregului material cunoscut, inclusiv a descoperirilor ulterioare redactării acestui studiu va fi efectuată într-o lucrare care cuprinde toate sursele scrise din spațiul est carpatic (sec. V a. Chr. – IV p. Chr.). Datele furnizate de inscripțiile ceramice și ștampilele tegulare din complexele romane de la Barboși – Galați ocupă în această lucrare un loc principal.

Coroborate prin rezultatele descoperirilor arheologice ele vor contribui la reconstituirea istoriei relațiilor economice ale așezării romane cu alte centre din provinciile mai apropiate sau mai depărtate, la estimarea volumului și intensității activității economice, dar și la cunoașterea componenței etnice și a unor aspecte ale vieții religioase și culturale.

LA CÉRAMIQUE À INSCRIPTIONS ET LES TUILES ESTAMPILÉES DÉCOUVERTES À BARBOȘI – GALAȚI

RÉSUMÉ

Les inscriptions céramiques et les estampilles sur vases ou sur tuiles de Barboși, avec les informations qu'elles apportent, complètent les résultats des recherches antérieures.

A. Groupe de théonymes: *Zeus* (III,1), *Héra* (I,9), *Déméter* (I,7), *Héraklès* (I,8); épithètes ou substituts des divinités: *Parthénos* pour *Athéna* (II,12), *Éris* (I,18). Il y a des cas (v. les estampilles) où les documents en question fournissent des indices pour la vie religieuse dans le centre de provenance de l'objet plutôt que pour les cultes du lieu de trouvaille.

B. Deux tessons portent les anthroponymes *Caius* (II, 1) et *Sex(tus)* (II,8). Pour *[Aure]lian(us)* (II, 15) et *[A]ur(elius)* (II, 16) les lectures restent hypothétiques.

Les anthroponymes grecs sont assez nombreux: Εὐφ(ράνωρ) (III,2 estampille sur une amphore) et Μηνόκριτος (III,3) petit récipient).

À ajouter les anthroponymes théophores Διονύσιος (I,1) et Διόφιλος (I,1), peut-être Ἡρακλ(έων) (I,8) et Βα(σιλεύς) (I,3), Λύ(κος) et Ῥοῦ(φος) (I,2), Ζώ(τικός) (I,6), Ἐρίναρμα et Ερίζας (I,18).

C. Une série importante est représentée par les lettres ou les groupes de lettres ayant une valeur numérique plus ou moins probable: – unités: II(?) = 2 (II, 7); H = 8 (II, 13); dizaines: IA = 11 (II, 2); IE = 15 (I, 14); IH = 18 (II, 9); K = 20 (II, 4); Λ = 30 (II, 3); ΛII = 32 (I, 18); M = 40 (I, 12); MA = 41 (II, 5); MH = 48 (II, 5); O = 70 (I, 19 et I, 10); Π = 80 (I, 11; I, 16 et I, 20); ΠA = 81 (I, 20); ΠB = 82 (I, 13); ΠΔ = 84 (I, 12); ΠE = 85 (I, 14; I, 17; I, 21 et II, 6); centaines: ΓP = 103 (I, 5); PΛE = 135 (II, 14); PEO = 175 (I, 21); CH = 208 (II, 10); TE = 305 (I, 20); ΛY = 430 (I, 2 et I, 21); YZ = 407 (I, 20); OY = 407 (I, 20). Il y en a plusieurs interprétations possibles: capacités des récipients, valeur du contenu, valeur ou quantité des ajouts ou des réductions des quantités initiales etc.

⁷⁵ Sanie. *Civilizația romană*, p. 128–146, 164–174.

D. Il y a peu de mots grecs ou latins sûrs ou probables: ἀστυνόμος (I, 1); βασις (I, 20); ἐπί (I, 1); ὄξ(ος) (I, 21); ὅμοιον (I, 21); πικ<ε (II, 7), *amo* et *te* (II, 11).

E. Il y a aussi des signes, des symboles et des abréviations pour: < = 1/2 (I, 12); Π = «reste» (I, 14); ✕ «céréales» (I, 19); ✕ = déniers (II, 9), unités de capacité et poids, *metretai* (I, 10; I, 14; II, 7; II, 14 ?), *modius* (I, 10), *sextarii* (I, 20).

À part l'établissement de quatre types d'estampilles pour *Cohors II Mattiacorum*, l'estampille *NEP* est pour la première fois découverte à Barboși; on en propose les lectures: *n(umerus) e(xploratorum) P(annoniorum)* ou *n(umerus) e(xploratorum)* et *P* complété avec *P(iroboridavensis)* ou *P(alodensis)*, deux des noms hypothétiques du site gète de la confluence du Siret et du Danube.

Le regroupement thématique de toutes les inscriptions connues jusqu'à présent à Barboși sera présenté dans un travail plus ample concernant les sources écrites (Ve s. av. J.-C. – IVe s. ap. J.-C.) pour toute la région de l'est de Carpates, dans lequel le volume offert par le site de Barboși reste l'un des plus importants. De concert avec les découvertes archéologiques, ces sources illustrent la vie économique et religieuse et la composition ethnique de la région.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Barboși. Fragments d'amphores aux *tituli picti* de la forteresse dace (1) et des complexes romains (2–5).

Fig. 2. Barboși. Fragments d'amphores aux *tituli picti* de la forteresse dace (2 et 4) et des complexes romains (1, 3).

Fig. 3. Barboși. Fragments d'amphore aux *tituli picti* (1, 2, 5, 6) et estampilles (3, 4) des complexes romains; petit vase avec une estampille (7 a–b) de la forteresse dace.

Fig. 4. Barboși. Fragments d'amphores (2–7) et d'un vase (1) aux *graffiti*.

Fig. 5. Barboși. Fragments d'amphores (2–8) et d'un vase (1) aux *graffiti*.

Fig. 6. Barboși. Fragments de vases (1–3) aux *graffiti*; fragments d'amphores aux *tituli picti* (4, 6–8) et avec une estampille (9); l'estampille du petit vase de la forteresse dace.

Fig. 7. Barboși. Fragments d'amphores aux *tituli picti*.

Fig. 8. Barboși. Estampilles régulières de la *Legio V Macedonica* (1, 3, 5) et de la *Classis Flavia Moesica* (2, 4, 6–9).

Fig. 9. Barboși. Estampilles régulières de la *Legio V Macedonica* (1, 3) et de la *Cohors II Mattiacorum* (2, 4–8).

Fig. 10. Barboși. Estampilles régulières de la *Legio V Macedonica* (1–4) et de la *Classis Flavia Moesica* (5–9).

Fig. 11. Barboși. Tuiles avec l'estampille de la *Cohors II Mattiacorum*.

Fig. 12. Barboși. La tuile fragmentaire avec l'estampille au négatif (1) et l'estampille (2).

Fig. 13. Barboși. La tuile fragmentaire avec l'estampille au négatif (1) et l'estampille (1 a) et son positif (1 b).

Fig. 14. Barboși. Les surfaces d'où proviennent les trouvailles.

NOTĂ ASUPRA COMANDAMENTELOR MILITARE ALE LUI C. IULIUS QUADRATUS BASSUS¹

de RADU URLOIU

Articolul propune completarea unei inscripții de la Pergam privitoare la cariera generalului roman C. Iulius Quadratus Bassus cu numele legiunii VI Ferrata, al cărei nume se regăsește la Sarmizegetusa Regia pe un bloc de piatră datând din intervalul dintre cele două războaie ale lui Traian.

Cariera acestui ilustru personaj este cunoscută datorită unei inscripții în limba greacă, descoperită în templul lui Asklepios din Pergam², precum și a unei alte inscripții, în limba latină, foarte deteriorată, de la Heliopolis (în Syria)³.

C. Iulius Quadratus Bassus a parcurs primele trepte ale carierei sale sub domniile lui Domitian și Nerva, dar s-a remarcat îndeosebi pe timpul lui Traian⁴. Personaj de rang senatorial și descendent al unei ilustre familii din Pergam, Bassus a devenit unul dintre cei mai capabili generali ai lui Traian, însoțindu-l pe acesta în războaiele cu dacii și fiind distins, la sfârșitul celui de-al doilea război, cu *ornamenta triumphalia*. Ulterior, între anii 108–111, a îndeplinit funcția de *legatus Augusti pro praefectore* al Cappadociei, Galatiei, Armeniei Mici, Pontului, Paphlagoniei, Isauriei și Frigiei⁵. Se pare că, în timpul războiului parthic, l-a însoțit din nou pe

¹ Acest articol inaugurează *Lucrările seminarului de istorie antică și epigrafie „D. M. Pippidi”* (Institutul de Arheologie „V. Pârvan” din București), sub îndrumarea conf. univ. dr. C. C. Petolescu.

² Th. Wiegand, în *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse* 5, 1932, p. 39–42, cu comentariu de W. Weber, la p. 57–95 (=AnnEp, 1933, 268); R. Herzog, *SbAkadBerlin* 10, 1933, p. 408–415 (=AnnEp, 1933, 201); A. v. Premmerstein, *SbAkadMünchen* 3, 1934, p. 3–87 (=AnnEp, 1934, 176); E. M. Smallwood, *Documents illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge, 1966, p. 80–81, nr. 214; Chr. Habicht, *Altertümer von Pergamon* VIII, 3. *Die Inschriften des Asklepieions*, Berlin, 1969, p. 43–53, nr. 21 (cu *variae lectiones*).

³ CIL III, 14387, d-rw (=AnnEp, 1934, 177 =IGLS VI, 2775); cf. Premmerstein, *op. cit.*, p. 53–69; Habicht, *op. cit.*, p. 50–52.

⁴ Habicht, *op. cit.*, p. 43–53, nr. 21; PIR² I, 508; E. Groag, RE, Suppl. VII, 1940, col. 311–312; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 11–14; W. Eck, RE, Suppl. XIV (1974), col. 209–211; H. Halmann, *Die Senatoren aus dem östlichen Teil des Imperium Romanum bis zu Ende des 2. Jh. n. Chr.*, Göttingen, 1979, p. 119–120, nr. 26; idem, în *Epigrafie e ordine senatorio* II (Tituli, 5), Roma, 1983, p. 626; K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, Bonn, 1984, p. 64–66, 102–103; I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae* I, *Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993, 23–29, nr. 4.

⁵ Pentru r. 6–9 ale inscripției de la Pergam; Habicht a preferat la începutul r. 9, din motive de spațiu, [Φρυγίας]; B. E. Thomasson, *Latereuli praesidium*, Göteborg, 1984, col. 268, nr. 18.

împăratul Traian, fiind apoi numit guvernator al Siriei Phoenice Commagene⁶, apoi, în 117, al Daciei⁷. A murit în această provincie în cursul luptelor cu sarmații iazigi, la sfârșitul anului 117 sau la începutul anului următor⁸.

În r. 17–21 al inscripției de la Pergam, sunt enumerate numele a șapte legiuni, care, potrivit ipotezei lui A. v. Premmerstein, se grupează în două comandamente diferite⁹; acest învățat considera că, atunci când *vexillationes* din legiuni diferite sunt reunite în comandamente speciale, ele apar în ordinea numărului lor de ordine. Aceste comandamente speciale au fost deținute de către Bassus în timpul primului război dacic¹⁰, respectiv în timpul războiului cu parții.

În primul război dacic, Bassus a comandat *vexillationes* de valoarea unei legiuni (era doar fost *praetor*, *vir praetorius*), care proveneau din trei unități orientale: *legio IV Scythica* (Syria)¹¹, o legiune necunoscută și *legio XII Fulminata* (Cappadocia)¹² (r. 17–19). Numărul de ordine al legiunii necunoscute trebuie să fie mai mare decât IV și mai mic decât XII; singurele legiuni din Orient care îndeplinesc aceste condiții sunt *legio VI Ferrata* (Syria)¹³ și *legio X Fretensis* (Iudaea)¹⁴.

Se știe însă că la Sarmizegetusa Regia a staționat, în perioada dintre cele două războaie dacice, o garnizoană formată din *vexillationes* ale unor legiuni, printre care figurează și *legio VI Ferrata*¹⁵. Mai menționăm, totodată, că la Domnești (jud. Bistrița-Năsăud) s-a descoperit o inscripție dedicată lui Iupiter Optimus Maximus Dolichenus, de către un centurion din legiunea *X Fretensis*¹⁶. Nu poate fi totuși acceptată ipoteza prezenței unui detașament militar roman în această zonă, în perioada dintre cele două războaie dacice; dealtfel, este puțin probabil ca la începutul secolului al II-lea să se fi practicat în Dacia cultul lui I. O. M. Dolichenus. Inscripția de la Domnești datează, deci, dintr-o perioadă ulterioară războaielor dacice. Putem astfel presupune că legiunea al cărei nume lipsește în r. 18 al inscripției de la Pergam este *legio VI Ferrata*¹⁷.

Celălalt comandament a fost exercitat de către Bassus în timpul războiului parthic, în fruntea unor *vexillationes* provenind din patru legiuni, de data aceasta în calitate de *vir consularis*¹⁸: *legio III Gallica* (Syria)¹⁹, o legiune necunoscută, *legio XIII Gemina* (Dacia)²⁰, și o altă legiune necunoscută (r. 19–21).

⁶ Thomasson, *op. cit.*, col. 310, nr. 43.

⁷ *Ibidem*, col. 149, nr. 3.

⁸ I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei din anul 123*, București, 1973, p. 37 (=Dacia, N. S. 17, 1974, p. 163); Premmerstein crede că moartea lui Bassus s-ar datora unor cauze naturale.

⁹ Premmerstein, *op. cit.*, p. 67.

¹⁰ Strobel, *op. cit.*, p. 45.

¹¹ E. Ritterling, RE XII, col. 1560.

¹² *Ibidem*, col. 1707.

¹³ *Ibidem*, col. 1590.

¹⁴ *Ibidem*, col. 1673.

¹⁵ IDR III/3, 270.

¹⁶ CIL III, 7625; ActaMN 6, 1969, p. 182.

¹⁷ Numele acestei legiuni este propus și de Weber, *op. cit.*, [Σιδηράς] (apud Habicht, *op. cit.*, *variae lectiones*).

¹⁸ C. Iulius Quadratus Bassus a fost *consul suffectus* în perioada 1 mai–31 august 105 (A. Degraasi, *I fasti consolari dell' Impero Romano*, Roma, 1952, p. 31; L. Vidman, *Fasti Ostienses*, Praga, 1982, p. 460).

¹⁹ Ritterling, RE XII, col. 1523.

²⁰ *Ibidem*, col. 1716.

Recent, au fost aduse argumente privind participarea unor *vexillationes* din legiunile staționate în Dacia pe timpul lui Traian (*legio I Adiutrix*, *legio IV Flavia Felix* și *legio XIII Gemina*) la războiul parthic²¹. Legiunea necunoscută din r. 20 ar putea fi *legio IV Flavia Felix*. Pentru completarea lacunei din r. 21, unde ar trebui să fie numele altei legiuni, au fost propuse fie *legio X Fretensis*²², fie *legio XVI Flavia Firma* (Syria)²³, fie *legio XXII Primigenia* (Germania Superior)²⁴.

NOTE SUR LES COMMANDEMENTS MILITAIRES DE C. IULIUS QUADRATUS BASSUS

RÉSUMÉ

L'inscription de Pergame relative à la carrière de C. Iulius Quadratus Bassus fait mention aux lignes 17–19 d'un commandement militaire sur quelques *vexillationes* légionnaires provenant des légions d'Orient: *IV Scythica*, une légion inconnue et *XII Fulminata*. Selon l'auteur, il est possible d'identifier cette unité inconnue avec la *legio VI Ferrata* dont le nom est relevé par une inscription sur un bloc de construction mis à jour à Sarmizegetusa Regia et qui date d'entre les deux guerres daces de Trajan.

²¹ C. C. Petolescu, *Dacia*, N.S. 33, 1989, p. 253–254.

²² Herzog, *op. cit.*, p. 413 (apud Habicht, *op. cit.*, *variae lectiones*).

²³ Piso, *loc. cit.*, p. 29; Ritterling, RE XII, col. 1765.

²⁴ Weber, *op. cit.*, p. 73; Ritterling, RE XII, col. 1799.

NECROPOLA TUMULARĂ DE PE OSTROVU MARE

de ELVIRA CIOCEA SAFTA

Articolul reia materialele arheologice descoperite de Emil Moscalu în tumuli din perioada Basarabi (Hallstatt mijlociu) de pe Ostrovu Mare, com. Gogoșu, jud. Mehedinți, rămase nepublicate, și păstrate în colecțiile Muzeului Național de Istorie din București.

În urma dispariției premature a regretatului Emil Moscalu au rămas nepublicate o serie de materiale provenite din cercetările sale efectuate în diverse locuri din țară. Printre acestea se numără și cele rezultate din săpăturile de pe Ostrovu Mare, com. Gogoșu, jud. Mehedinți, unde, în 1975, s-au explorat mai mulți tumuli datând din perioada Basarabi (Hallstatt mijlociu). Din nefericire, atât notițele cât și planurile făcute de autorul săpăturii au dispărut și avem motive bine întemeiate să afirmăm că sunt foarte puține șanse să fie vreodată găsite. De aceea, considerăm util de a prezenta materialele aflate în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României, ținând seama de puținele informații existente și grupând inventarele după marcasele înscrise pe piese.

Există următoarele informații despre săpături: E. Moscalu, Oltenia. Studii și Comunicări 3, 1981, p. 18: „Necropola de la Ostrovu Mare, situată la numai 9 km de la Balta Verde, este exclusiv de înhumăție. Aici au fost cercetați în anul 1975, 12 tumuli cu manta de bolovani, în care se aflau 16 morminte de înhumăție ale unor luptători și femei. Ele sunt deosebit de bogate în piese de metal, arme și podoabe. Necropola Basarabi de la Ostrovu Mare datează din sec. VII î.e.n. și poate fi contemporană cu cele de la Basarabi și Balta Verde III. Aici au fost găsite multe fibule din fier cu bronz supraturnat, ca și la Basarabi și Balta Verde. Lipsesc însă pumnalele în forma literei „T”. Ca o notă deosebită față de necropola de la Basarabi remarcăm prezența în mormintele din necropola de la Ostrovu Mare a ceramicii specifice, reprezentată exclusiv prin străchini, în timp ce la Basarabi predomină ceștile și fructierele. Este o particularitate ce caracterizează necropola de la Ostrovu Mare și de care trebuie să se țină seama atunci când se discută atribuirea etnică a acestora pentru că reflectă o preferință pentru o anumită formă de vas” (urmează discuția problemei atribuirii etnice a necropolelor de la Dunărea olteană). Același text, tradus în franceză, îl găsim și în Dacia 25, 1981, p. 343–344.

Cu prilejul publicării mormântului de la Bujoru (E. Moscalu și C. Beda, Thraco-Dacia 9, 1988, p. 27) se dau noi detalii despre necropola de la Ostrovu Mare: „(...) am săpat în luna noiembrie a anului 1975 o necropolă de mari proporții. Ea este formată din 12 tumuli construiți din trei–patru rânduri de piatră suprapuse. Unii tumuli astfel construiți conțineau și două sau trei morminte. Acestea au un inventar deosebit de bogat format din brățări, pumnale, piteni, fibule, aplice, vase, mărgel și gresii care ajung până la numărul de 30 piese la un singur mormânt

(...)”. Se menționează, de asemenea, existența a 16 morminte de înhumatie. *Ibidem*, p. 42: „(...) în necropola aparținând culturii Basarabi de la Ostrovu Mare majoritatea fibulelor au miezul de fier supraturnat cu bronz (nota 129: Săpături E. Moscalu între 1 și 15 noiembrie 1975)” (același text în germană : PZ 66, 1991, 2, p. 201 și 216 cu nota 129).

Asupra necropolei de la Ostrovu Mare relatează și I. Stîngă, *Materiale* 16, 1986 (a XVI-a Sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982), p. 13: „Pe Dunărea Mare, în vestul coloniei hidrocentralei de pe insulă, a fost cercetată, în 1973 (greșeală de tipar, desigur, n. a.), o necropolă tumulară hallstattiană, cultura Basarabi. Un număr de peste opt tumuli necercetați au fost acoperiți de un depozit de pământ. Bibl. E. Moscalu. Tot pe acest platou, au fost inițiate, în 1978, săpături de salvare, urmărindu-se depistarea așezării căreia îi aparținuseră tumulii”¹. Pe harta de la fig. 13 se poate stabili cu oarecare aproximație locul necropolei.

În sfârșit, se cuvine menționat faptul că T. Bader a obținut de la Moscalu permisiunea de a desena fibule de pe Ostrovu Mare, pe care le-a publicat în volumul *Die Fibeln in Rumänien*, PBF XIV, 6, 1983, relatând în unele cazuri și contextul în care au fost găsite, informații pe care le-a obținut din carnetul de săpătură.

În cele ce urmează vom prezenta materialele în ordinea numerică a tumulilor, orientându-ne după marcaje și, acolo unde este cazul, după observațiile lui T. Bader. Am utilizat, de asemenea, fișele de inventar redactate de E. Moscalu, care însă, în general, nu au oferit date suplimentare. Remarcăm și unele discrepanțe între aceste surse de informație, datorate, în parte, schimbării numerelor de inventar date inițial de E. Moscalu. În Muzeul Național de Istorie a României din București, materialele aici prezentate au fost inventariate cu numerele 112.290–112.485.

CATALOG²

Tumulul 1. Conținea trei morminte; o parte din material poartă marcajul „T. 1, sector 3”, ceea ce presupune că movila fusese săpată prin păstrarea unor profile „în cruce”.

M. 1. Schelet; în zona gâtului se afla fibula (TB). Inventar: – *Strachină* invazată, decorată cu cinci fațete și patru proeminente sub umăr; se păstrează mai multe fragmente, dar numai câteva s-au întregit; pastă brun-negricioasă, slip în parte corodat; diam. cca 27 cm; î. cca 10 cm (fig. 1/3). – *Vârf de săgeată* de fier, cu tub de înmănușare și cu frunza străbătută de o nervură mediană; lung. 4,8 cm (fig. 1/11). – Mai multe fragmente de mâner și lamă, deteriorate de rugină, provenind, foarte probabil, de la *două cuțite de luptă* din fier; fig. 1/9 a: *mâner* cu marginile

¹ În alara lucrării lui I. Stîngă, citată mai jos (nota 5), se mai dau informații despre săpăturile efectuate mai recent pe Ostrovu Mare, dar având ca obiectiv alte epoci, la V. Boroneanț, *Materiale* 14 (Tulcea), 1980, p. 636 și urm. și *Materiale* 15 (Brașov, 1981), 1983, p. 17 și urm. Pentru alte descoperiri, vezi mai jos nota 7.

² EM = Emil Moscalu; TB = Tiberiu Bader, PBF XIV, 6, 1983.

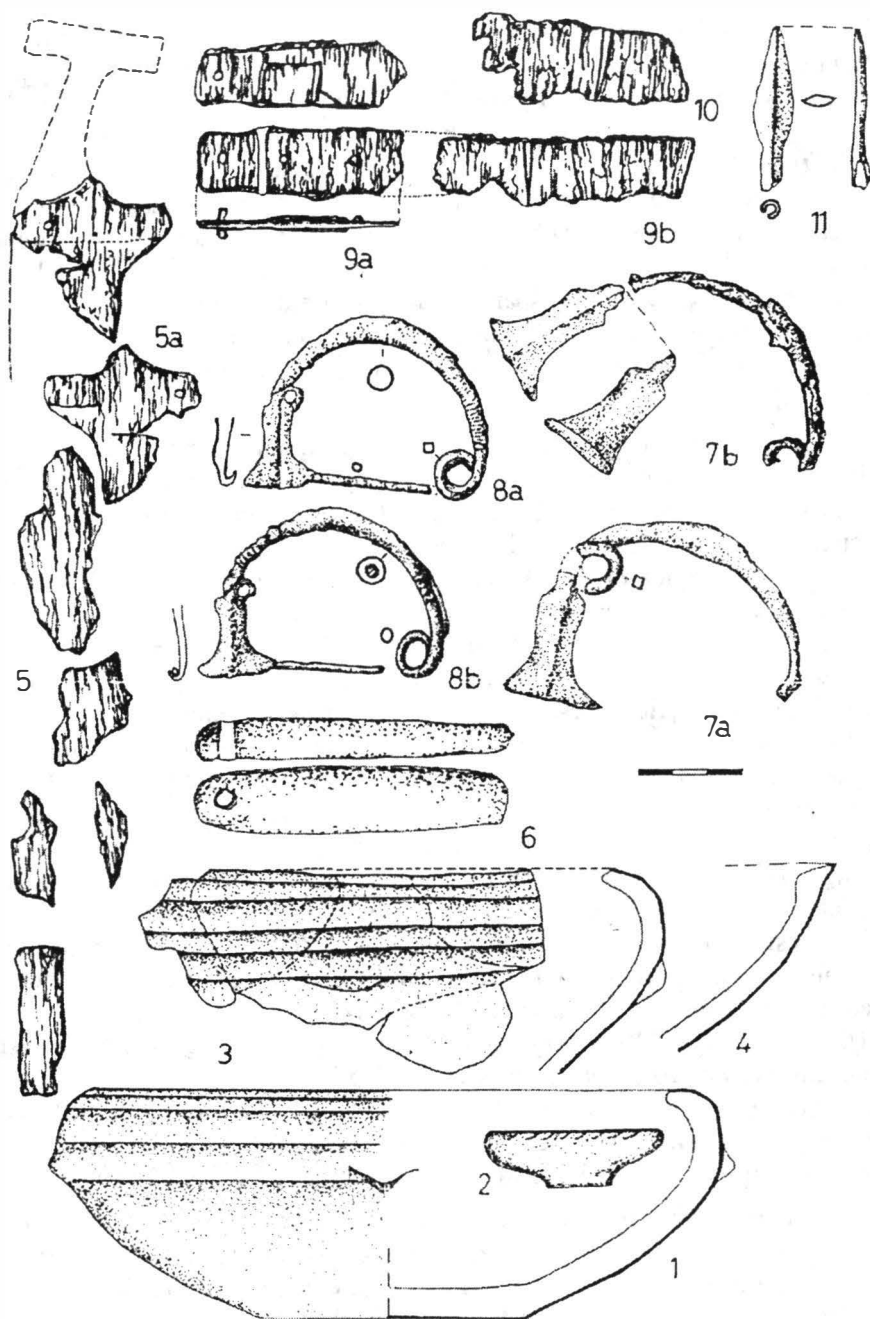

Fig. 1. Ostrovu Mare, com. Gogoșu, jud. Mehedinți. T. 1. M. 1. și M. 3. 1–3 ceramică; 5, 7–11 fier; 6 piatră șlefuită.

profilate și cu trei nituri; lung. 6 cm; fig. 1/9 b: fragment de *lamă* de cuțit (rupt în două); lung. 7,7 cm; fragmentele a și b provin de la aceeași armă: un cuțit de luptă cu placă la mâner. – Șase fragmente de mâner și de lamă care, judecând după forma fragmentului de la fig. 1/5 a, par a proveni de la un *cuțit de luptă* cu mânerul în forma literei „T”; lat. maximă a fragmentului din fig. 1/5 a: 4,5 cm. – Fragment de *lamă de cuțit* ce ar putea proveni de la una din piesele de mai sus; lung. 6,5 cm (fig. 1/10). – *Fibulă* de fier cu placa piciorului în formă de clepsidră, străbătută de o nervură verticală; deteriorată; se păstrează separat placa piciorului, arcul și unul din resorturi; pe o parte a arcului se observă impresiunile „coastelor” de la învelișul de bronz supraturnat, care însă a dispărut; lung. (pe coardă) 7,7 cm; lung. plăcii 4 cm (fig. 1/7 a – reconstrucția piesei la TB, nr. 173, care diferă de a noastră – fig. 1/7 b – prin poziția resortului). – *Cute* de piatră șlefuită; lung. 9,2 cm (fig. 1/6, după desen EM).

M. 2. Schelet. Inventar: – *Strachină* invazată, decorată cu cinci fațete dispuse ușor oblic, cu patru proeminențe foarte puțin accentuate și cu decor realizat prin imprimare cu pieptenul; se păstrează trei fragmente mici și unul mare; pastă neagră-cenușie cu nisip în spătură; slip brun la exterior, negricios la interior; diam. cca 25 cm (fig. 2/1). – Marginea răsfrântă, probabil de la o *strachină* evazată; ardere secundară; roșu-cărmiziu la exterior și brun-portocaliu în interior; degresant nisip; slip corodat (fig. 2/2). – *Brățară* de fier cu capetele deschise și secțiunea semicirculară; masivă; ruginită; diam. max. 11,3 cm (fig. 2/3). – Opt fragmente din patru (?) *brățări* de fier; piese masive cu secțiunea în general rectangulară; ruginite (fig. 2/4 a–h). – Șapte *brățări* de bronz cu capetele deschise; o singură brățară este ruptă (fig. 3/9); piesele de la fig. 3/7, 8, 10–11 au secțiunea lenticulară; fig. 3/9, 13 au secțiunea rectangulară cu colțurile rotunjite; diam. max. 7,35 cm (fig. 3/10); 8,4 cm (fig. 3/7); 7,1 cm (fig. 3/11); 7,7 cm (fig. 3/12); 7,2 cm (fig. 3/8); 6,9 cm (fig. 3/13); 6,8 cm (fig. 3/9); (fig. 3/7–13). – Șase *brățări* de bronz cu capetele petrecute; fig. 3/6 are capetele ascuțite; restul au capetele rotunjite; la fig. 3/1 secțiunea este rectangulară cu colțurile rotunjite; restul au secțiunea lenticulară mai mult sau mai puțin pronunțată; bine conservate (piesele de la fig. 3/1, 4, 5 s-au rupt recent); diam. max. 7,2 × 7,6 cm (fig. 3/1); 7,4 cm (fig. 3/5); 7,1 × 7,5 cm (fig. 3/4); 7,4 cm (fig. 3/3); 8,1 × 8,8 cm (fig. 3/2); 8,3 cm (fig. 3/6); (fig. 3/1–6). – Trei fragmente din trei *brățări* de bronz cu secțiune lenticulară (fig. 2/5 a–c). – *Inel* confecționat din sârmă de bronz, rupt la unul din capete (apartenența la M2 este presupusă după marcajul din lista de inventar EM); bine conservat; diam. max. 2,2 cm; lung. desfășurată: 6,1 cm (fig. 2/6).

M. 3. Cu acest marcaj sunt menționate pe fișele EM, pe care le-am putut descifra, două vase: – *Strachină* invazată, decorată cu fațete și patru proeminențe; pastă neagră; diam. max. 17 cm (fig. 1/1). – *Strachină* invazată, decorată cu caneluri oblice pe umăr; slip negru lustruit; nisip în pastă. Pierdută. Diam. cca 18 cm (fig. 1/2, după schiță EM).

Din „Sectorul III” provin: – Margine de *strachină* cu buza lățită (s-au păstrat patru fragmente); culoare brun-cenușie, mai întunecată în interior; slipul corodat;

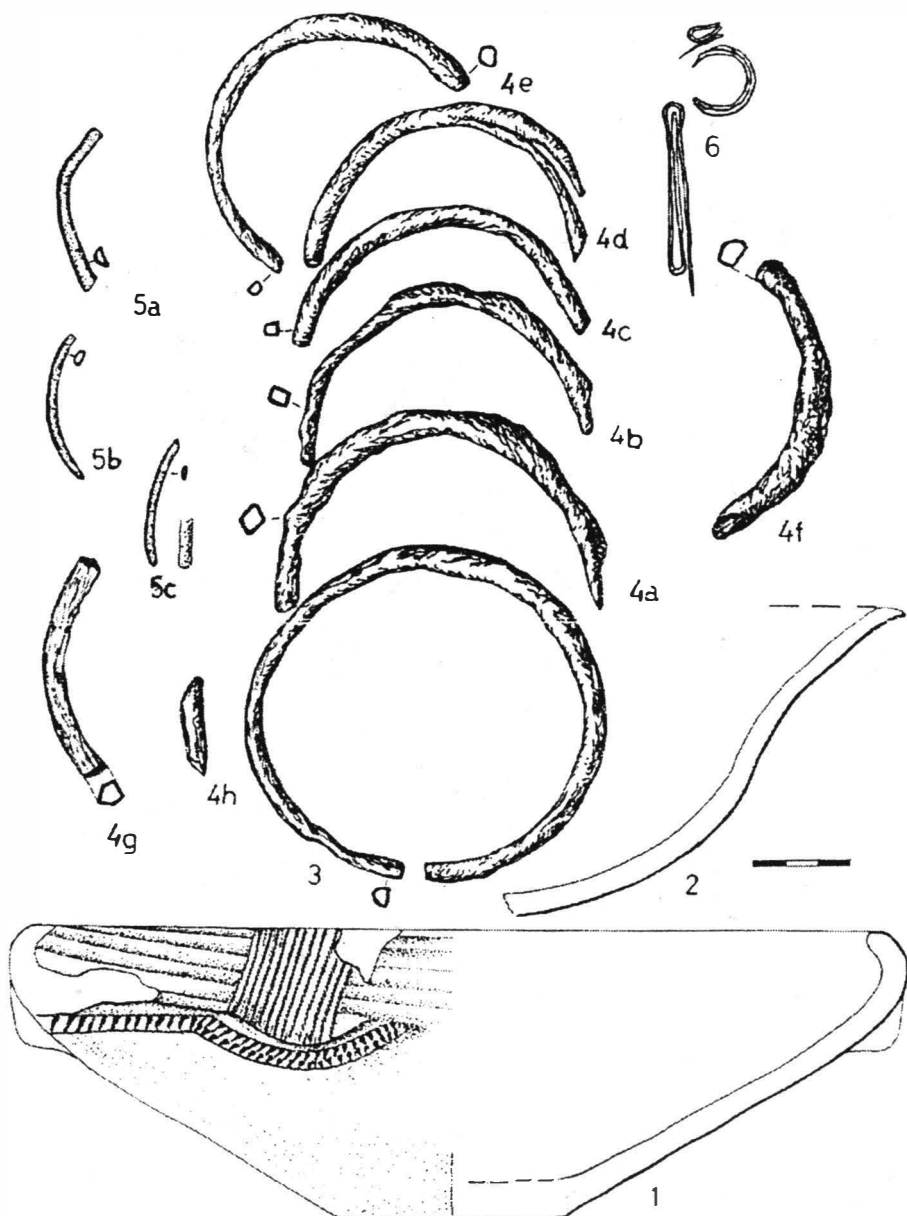

Fig. 2. Ostrovu Mare. T. 1. M. 2. 1-2 ceramică; 3-5 fier; 6 bronz.

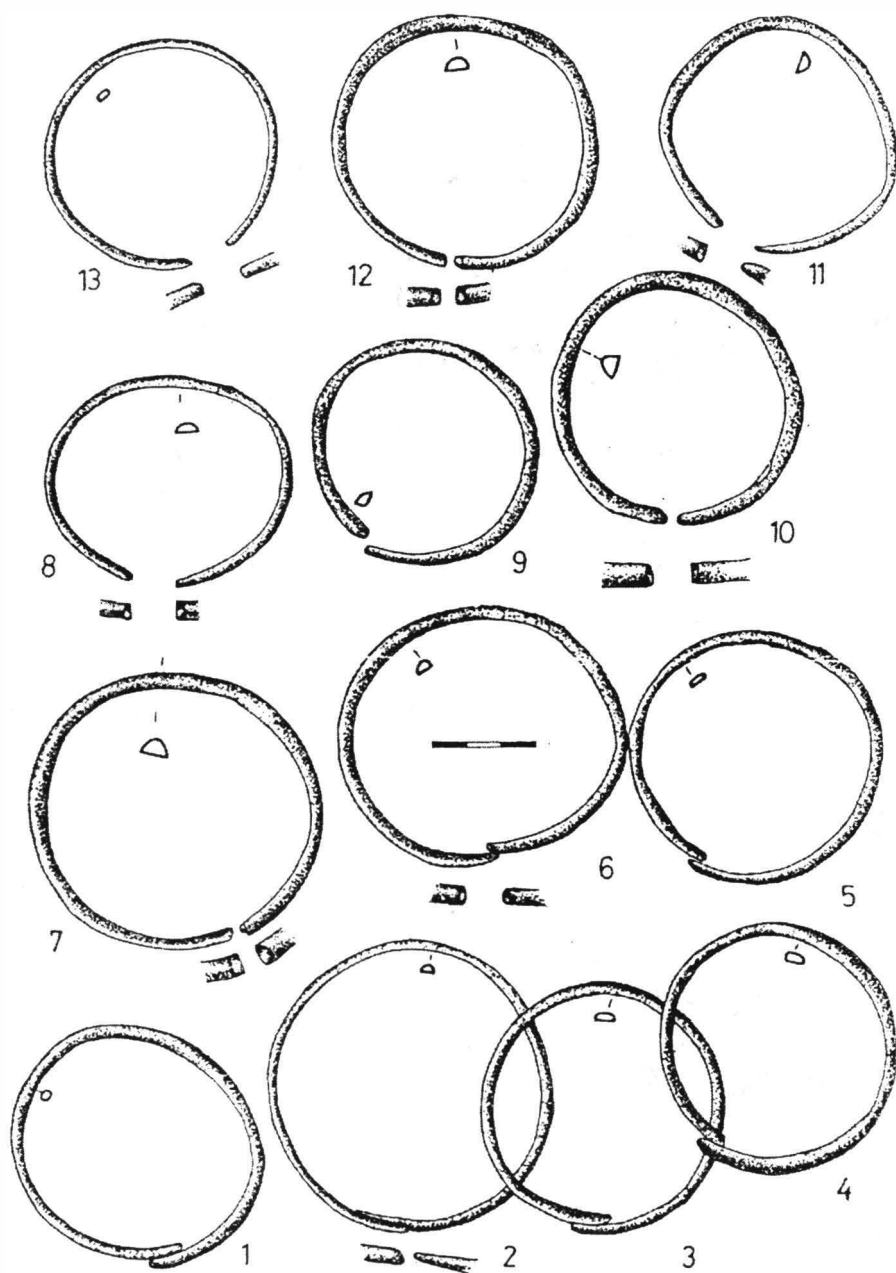

Fig. 3. Ostrovu Mare. T. I, M. 2. 1-13 bronz.

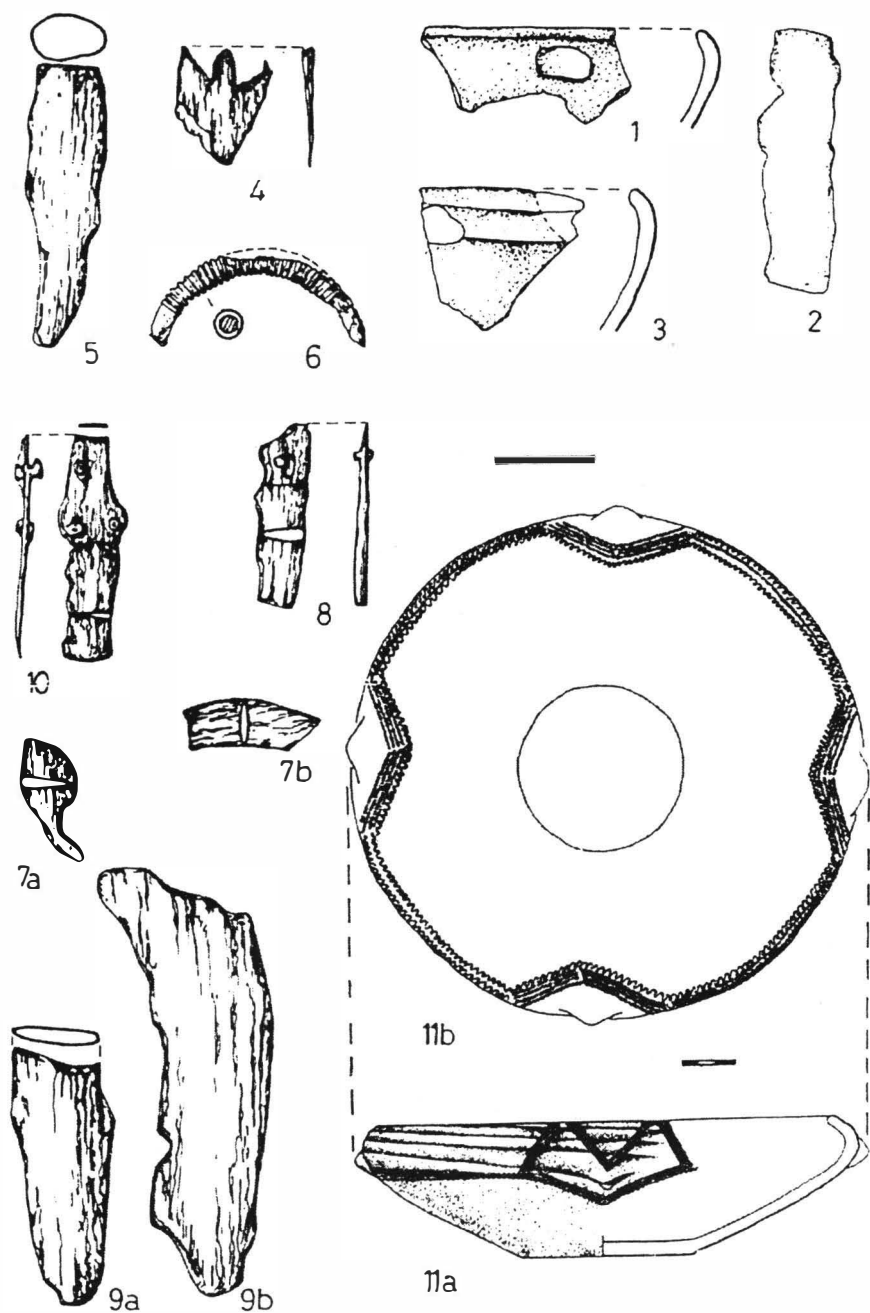

Fig. 4. Ostrovu Mare. T. 2. M. 1, M. 2. 1-2 M. 1; 5-11 M. 2; 1-3, 11 ceramică; 4-5, 7-10 fier; 6 bronz cu miez de fier.

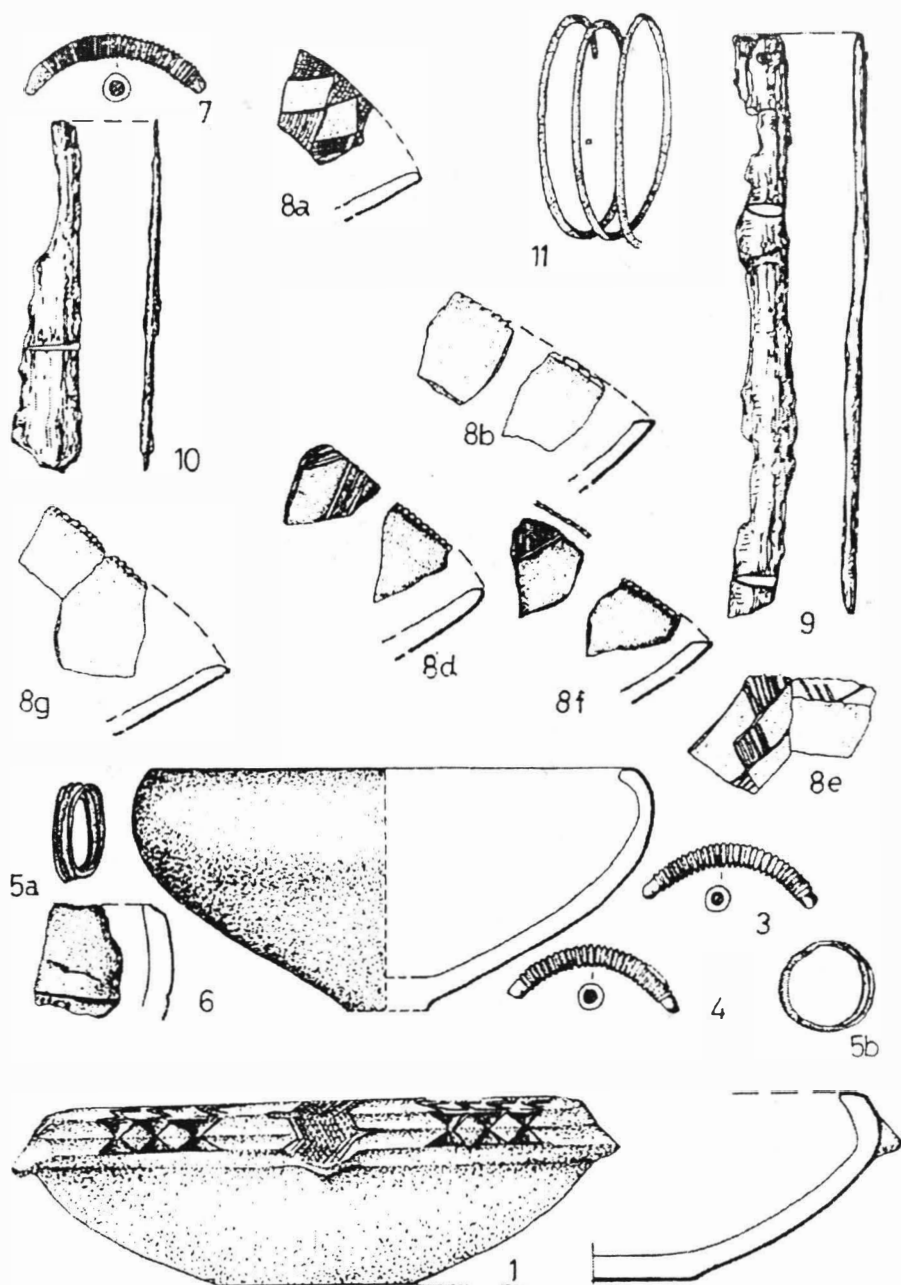

Fig. 5. Ostrovu Mare. T. 2, M. 3; T. 3, M. 1. 1-6 T.2, M. 3; 7-11 T. 3, M. 1; 1-2, 5-6, 8 ceramică; 9-10 fier; 11 bronz; 3-5, 7 bronz cu miez de fier.

nisip și pietricele în pastă; diam. cca 18 cm (fig. 1/4). – *Fibulă* de fier cu două resorturi și cu piciorul în formă de clepsidră, străbătut de o nervură verticală; pe arc se observă urmele imprimate ale învelișului supraturnat din bronz care nu s-a conservat; puternic ruginită. Piesa a fost descoperită la –30 cm (TB); lung. 7,2 cm (fig. 1/8 a, b după TB, nr. 183).

Tumulul 2. Cu privire la numărul mormintelor există o contradicție între marcajele de pe fișele EM (două morminte) și relațiile lui TB din care rezultă trei morminte. Ținând seama de dispoziția inventarelor credem că TB are dreptate.

M. 1. – *Strachină* invazată cu buza ușor fațetată (s-au păstrat patru fragmente din marginile) și cu apucători pe umăr; suprafața corodată; pietricele în pastă; brună (fig. 4/1). – Opt fragmente de mâner și lama de la un *cuțit de luptă* din fier; foarte ruginite; nu se mai poate determina tipul (fig. 4/2).

M. 2. – Schelet; fibula (fig. 4/6) se afla pe pânțe (TB, care mai citează o strachină, un cuțit de fier cu fragmente din el, un „punnal” și un vârf de lance din fier). Din datele lui TB, coroborate cu fișele lui EM, rezultă inventarul: – *Strachină* invazată cu marginea străbătută de patru fațete ușor oblice, cu patru proeminente și decorată cu motive realizate prin imprimare cu pieptenul; „S”-uri înălțuite și benzi dispuse în forma literei „M” în dreptul butonilor; slip nebru, lustruit, corodat pe alocuri; se conservă cca 70%; diam. gurii 27 cm; diam. max. 29,8 cm; diam. fundului 10,2 cm; î (ușor asimetrică) 9,8 cm și 8,6 cm (fig. 4/11, 11 a). – Mâner de *cuțit de luptă* de fier (două fragmente); se păstrează trei nituri; ruginit; probabil de tip cu placă la mâner; lung. ambelor fragmente 6,5 cm (fig. 4/8). – Două fragmente dintr-o lamă lată de *cuțit* (de luptă?) de fier cu lama curbată; nu l-am găsit. Dimensiuni (EM): lung. 12,4 și 7,5 cm (fig. 4/9 a, b, după schița EM). – Fragment dintr-un mâner de *cuțit* (de luptă?) din fier; un nit ruginit; lung. 5,3 cm (fig. 4/10). – Două fragmente de mâner și lamă de *cuțitaș* de fier; foarte ruginite; lama pare a fi avut două tășuri; lung. 4 cm (mâner); 3,9 cm (lamă) (fig. 4/7 a, b). – Fragment din frunza (?) unui *vârf de lance* din fier; nu a fost găsit; foarte ruginit; lung. 16,4 cm (EM) (fig. 4/5, după schița EM). – *Obiect de fier* în formă de placă, decupat în trei colțuri pe una din laturi și rupt pe alta; foarte ruginit. EM: „are formă de frunză de barbeluri (sic) și peduncul”; lung. 3,5 cm (fig. 4/4). – Arc de *fibulă* de fier, cu înveliș supraturnat de bronz, decorat cu „coaste”; stare de conservare precară; lung. 6,2 cm (fig. 4/6, după TB, nr. 214).

M. 3. TB menționează un schelet complet descompus, căruia îi atribuie perechea de fibule nr. 215, 216, o spirală de bronz și o strachină. În fișele EM fibulele și spirala sunt marcate „T. 2, M. 2”, în timp ce două strachini poartă inscripția „T. 2” fără precizări; este desigur plauzibil ca una din acestea să fie amintită de TB. – *Strachină* invazată cu patru proeminente, cu marginea fațetată și decorată prin imprimare cu pieptenul; cele două motive se succedă alternativ (v. fig. 5/1; motiv *a* – situat în dreptul proeminențelor, cu hașurile dispuse invers; motivul *b* – se repetă de patru ori în spațiile dintre proeminente; slip negricios cu pete cărămizii, corodat pe alocuri; diam. gurii 14,4 cm; diam. max. 16,7 cm; î. 5,5 cm (fig. 5/1). –

Strachină invazată, fără decor; se păstrează trei fragmente; slip cafeniu cu pete negre; slab arsă, cu pietricele în pastă; diam. gurii cca 14,5 cm; diam. max. 15,5 cm; î. cca 7,2 cm (fig. 5/2). – Arc de *fibulă* de fier cu înveliș de bronz supraturnat, decorat cu „coaste” TB, nr. 215); lung. 5 cm (fig. 5/3, după TB). – *Idem* (TB, nr. 216); lung. 5,14 cm (fig. 5/4, după TB). – *Spirală (inel)* din sârmă de bronz; secțiunea rotundă; diam. 2,8 cm (fig. 5/5). Din T.2 mai provine un *cioab* de culoare cafeniu cu decor specific Basarabi (fig. 5/6).

Tumulul 3. Există date despre un singur mormânt de înhumăție (EM; marcaj „T3,M1”).

M. 1. TB (nr. 217) precizează că fibula (fig. 5/7) a fost găsită lângă craniu, iar restul inventarului se compunea dintr-un vârf de lance (nu l-am găsit nici în depozit, nici în fișele EM) și un cuțit, ambele din fier. Din fișele și marcajele EM se deduce următorul inventar: – *Strachină* evazată cu buza străbătută de caneluri scurte cu decor pe fața interioară a marginii, realizat prin incizie; unul din motive reprezintă romburi hașurate alternativ; al doilea motiv pare a fi construit din triunghiuri hașurate. În fișele lui EM se menționează numai două fragmente; în pachete se află însă șase bucăți; toate cu același aspect: brun-cenușiu cu slipul în parte corodat; pasta negricioasă conține nisip. Posibilitatea ca fragmentele să provină din două vase asemănătoare nu este cu totul exclusă (fig. 5/8 a – g). – *Cuțit de luptă* din fier cu placă la mâner; un nit se păstrează; foarte ruginit; pe o față a mânerului se văd, imprimate în rugină, urme în formă hașurată a unor fibre de lemn; lung. păstrată 17,3 cm, din care mânerul 7 cm (presupunem că întreaga piesă va fi fost de cel puțin 30–35 cm lungime) (fig. 5/9). – *Cuțit* de fier cu lamă lată și mânerul subțire; foarte ruginit; se observă o gaură de nit la mâner; lung. 10,2 cm (fig. 5/10). – Arc de *fibulă* de fier cu înveliș supraturnat din bronz, decorat cu „coaste” (TB, nr. 217); lung. 5,3 cm (fig. 5/7, după TB). Din Tumulul 3, marcaj „T. 3”, în fișele lui EM provine o *brățară* de bronz, plurispiralică (trei spire cu secțiunea rectangulară); bine conservată; diam. max. 6 cm (fig. 5/11).

Tumulul 4. Nu avem date despre numărul mormintelor; după inventar se poate presupune că avea un singur mormânt. În Muzeul Național se află următoarele piese ce poartă marcajul „T4”, inclusiv pe fișele lui EM: – *Strachină* invazată cu șase fațete dispuse ușor oblic pe umăr; cu patru proeminente și decorată prin imprimare cu pieptenul. Decorul se desfășoară astfel: Câte 12 linii oblice în dreptul proeminențelor și o bandă de „S”-uri înălțuite, flancate la răndu-le de câte o linie, repartizate pe fațeta cea mai de jos; slip brun-negricios, mai închis în interior și mai deschis la exterior; pietricele și nisip în pastă; se păstrează șapte fragmente din diferite părți ale vasului, dar nu au putut fi lipite; diam. gurii cca 30 cm; diam. fundului 9,3 cm; î. cca 9 cm (fig. 6/1). *Vârf de lance* de fier; foarte ruginit; se observă urma unei găuri de nit pe marginea tubului de înmănășur; secțiunea frunzei romboidală; lung. 10,9 cm; ad. gurii, în tub, până la 1,3 cm (fig. 6/2). – *Penetă* de fier; secțiunea brațelor rectangulară; unul din brațe s-a rupt; bine conservată; lung. 4,9 cm (fig. 6/3).

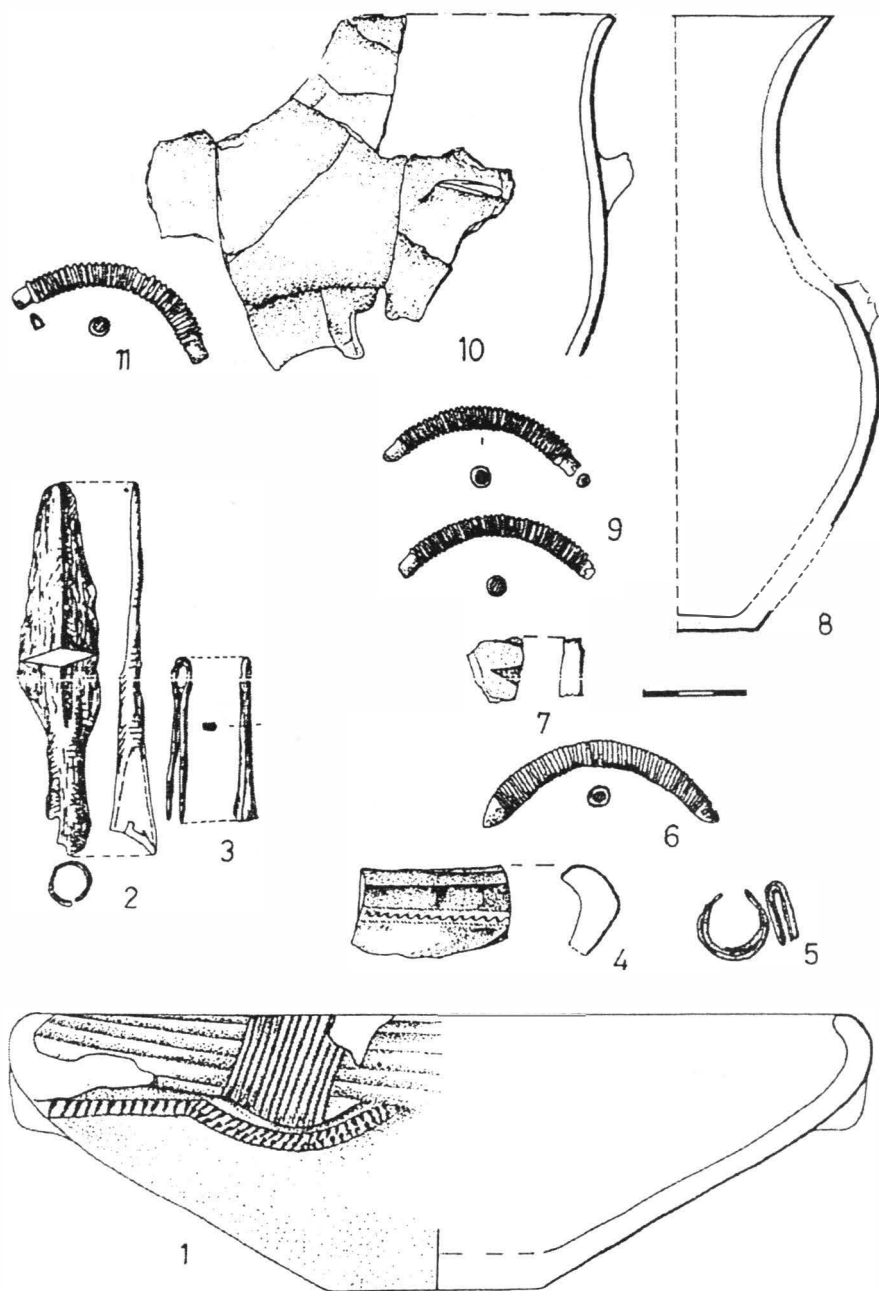

Fig. 6. Ostrovu Mare. T. 4; T. 5; T. 8. 1-3 T. 4; 4-6 T. 5; 7-11 T. 8; 1, 4, 7-8 ceramică; 2-3 fier; 5-6, 9, 11 bronz cu miez de fier.

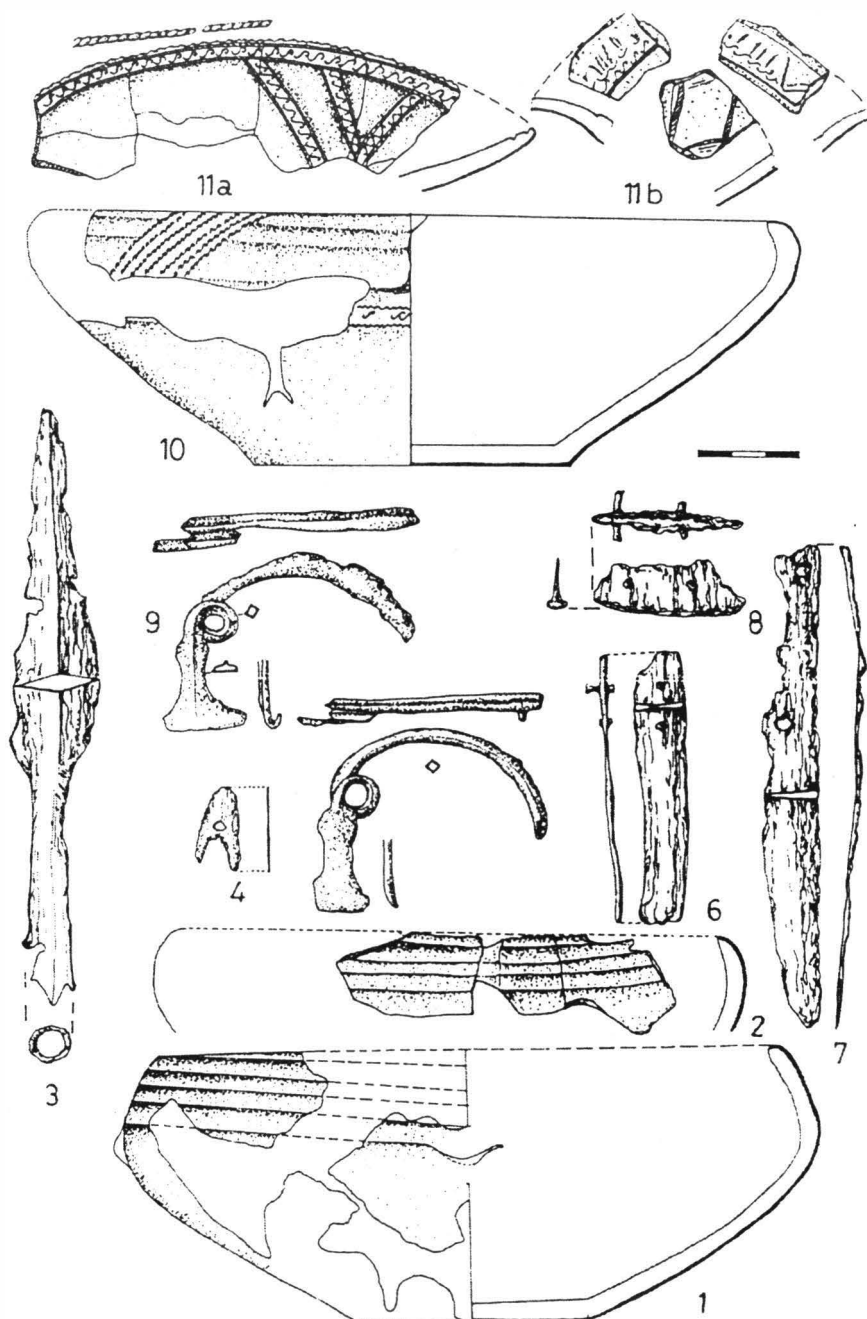

Fig. 7. Ostrovu Mare. T. 6, M. 1; M. 2; T. 6 – manta; 1–3, 9 M. 1; 5 M. 2; 6–8, 10–11 T. 6 (manta); 1–2, 10–11 ceramică; 3, 5–9 fier; 4 bronz.

Tumulul 5. Referitor la acest tumul TB (nr. 218) menționează: „Inel de bronz. vârf de lance de fier, strachină”. Există două fișe de inventar EM cu marcajele „T. 5, M. 1”, fapt ce ar putea presupune două morminte. Inventarul sugerează însă un singur mormânt: – Două fragmente ale unei *străchini* invazate de dimensiuni mijlocii, cu fațete dispuse ușor oblic și cu un șir de „S”-uri înălțuite, flancate de câte o linie, situate pe fațeta de jos și executate prin imprimare cu pieptenul (decorul pare a fi asemănător celui de pe vasul de la fig. 6/1 din T. 4); slip cafeniu deschis cu pete negricioase; pastă neagră cu nisip și pietricele; diam. presupus cca 20 cm; marcaj EM: „T. 5, M. 1” (fig. 6/4). – *Inel* plurispiralic din sârmă de bronz; nu l-am găsit în depozit; „bine conservat”; diam. max. 2,2 cm; marcaj EM (din fișă): „T. 5, nr. inv. II2.294” (fig. 6/5, după schiță EM). – Arc de *fibulă*, cu înveliș de bronz decorat cu striuri și probabil cu miez de fier (piesa este pierdută); lung. 7 cm (fig. 6/6, după TB, nr. 218 – care reproduce o schiță EM). – *Vârf de lance* de fier. Pierdut.

Tumulul 6. Fișele inventar redactate de EM poartă trei marcaje: „T. 6, M. 2” și „T6”, fapt ce implică existența a cel puțin două morminte, lucru confirmat de altfel și de TB.

M. 1. Schelet. Fibula de la fig. 7/9 se află în zona pântecului (TB, nr. 174, adaugă ca inventar: strachină, cuțit și vârf de lance). S-au identificat: – Mai multe fragmente dintr-o *strachină* invazată, cu marginea modelată cu cinci fațete dispuse ușor oblic, cu patru proeminente; slip brun-cenușiu; s-au păstrat cca. 30%; diam. max. 20,6 cm; diam. gurii 17,8 cm; î. 8 cm (fig. 7/1). – Fragment din marginea unei *străchini* invazate cu patru fațete orizontale și cu proeminente-butoni; slip brun-cenușiu, puțin corodat; pastă neagră în spărtură, cu nisip; diam. cca 17–19 cm (fig. 7/2). *Fibulă* de fier cu portagrafa în formă de clepsidră, străbătută de o nervură mediană verticală, cu secțiunea arcului rectangulară și cu două resorturi (se păstrează numai unul); ruginită; cf. TB, nr. 174; lung. max. 8,2 cm; portagrafa $3 \times 2,5$ cm (fig. 7/9). – *Vârf de lance* de fier cu secțiunea romboidală, cu tub de înmănușare la baza căruia se vede urma unei găuri de nit; foarte ruginit; lung. 17,9 cm (la EM 18,5 cm), din care tubul: 4,9 cm; piesa poartă la EM marcajul „T. 6”, fără precizarea momântului (fig. 7/3). – *Cuțit* de fier. Cele trei fragmente ale acestuia poartă, toate, marcajul „T. 6”, fără alte precizări (EM); vezi și mai jos (fig. 7/6–8). Nu știm care este piesa din inventarul momântului menționată la TB. – *Pendantiv* din placă de bronz în forma unui vârf de săgeată; perforat; bine conservat; culoare roșcată; lung. 2,55 cm (fig. 7/4).

M. 2. TB: „Fără schelet. Fibula zăcea între două șiruri de bolovani”. La EM, sub marcajul „T. 6, M. 2” se află: – *Fibulă* de fier cu placa piciorului în formă de clepsidră și arcul cu secțiunea rectangulară; cu două resorturi (se păstrează doar unul); foarte ruginită; lung. 7,3 cm; î. portagrafei $3,3 \times 1,8$ cm (fig. 7/5, după TB, nr. 175).

Următoarele obiecte poartă marcajul „T. 6” fără alte precizări. Unul din cuțite aparține cu siguranță lui M. 1. O parte din restul pieselor provine foarte probabil din inventarul deranjat al M. 2, dar ar putea sugera și existența unui al treilea mormânt: – Mai multe fragmente dintr-o *strachină* invazată cu marginea modelată

cu fațete dispuse ușor oblic; probabil avea patru proeminențe; decorul realizat prin imprimare cu pieptenul: pe fațeta de jos un șir de „S”-uri înălțuite, flancate de câte o linie imprimată; câte o bandă formată din șapte linii imprimate este dispusă oblic spre buză, în dreptul proeminențelor; slip brun-cenușiu; pastă negricioasă cu nisip și pietricele; se păstrează cca 25%; diam. gurii cca 21 cm; diam. max. 22,9 cm; î. cca 7,5 cm (fig. 7/10). – Fragmente de la o *cupă cu picior* („fructieră”?); se păstrează câteva fragmente de margine, decorate pe fața interioară cu „S”-uri înălțuite, flancate de linii imprimate și, de asemenea, câteva fragmente, ornamentate tot prin imprimare cu pieptenul, ce par a proveni de la piciorul vasului; slip brun-cenușiu cu reflexe roșiatice (ardere secundară?); pastă fină cu nisip (fig. 7/11 a–b). – *Cușit* de fier; două găuri de nit pe placa mânerului; relativ bine conservat; lung. 14,6 cm, din care lama 9,2 cm (fig. 7/7). – *Cușit* de fier; se păstrează placa mânerului pe care se văd două nituri; lama lipsește; muchiile sunt ușor îngroșate; lung. 8,3 cm (fig. 7/6). – Fragment de mâner de la un *cușit* (de luptă?) de fier; se remarcă îngroșarea puternică a muchiei, decorată cu creștături transversale; două găuri de nit; lung. 4,5 cm (fig. 7/8).

Tumulul 7. Din datele avute la dispoziție rezultă că movila fusese deranjată. Numărul vaselor ceramice și al pieselor de metal provenite din acest tumul sugerează existența a cel puțin două morminte, unul înzestrat cu o pereche de fibule (fig. 8/9, 12), celălalt cu o singură fibulă (fig. 8/10). Fiecare va fi avut în inventar și o *strachină* invazată. Unul dintre defuncți a fost luptător (vârful de iance de la fig. 8/3). Ceramica de la fig. 8/6, 11, 13 are aceeași factură, deosebită de cea a strachinilor de la fig. 8/2, 4; pare a fi suferit o ardere secundară (ofrande?). Nici EM în fișe, nici TB nu precizează numărul mormintelor. TB remarcă faptul că fibulele nr. 219 și 220 (aici fig. 8/12, 9) zăceau „între bolovani, nefiind *in situ*”, iar a treia fibulă, nr. 221 (aici fig. 8/10), s-a găsit în mantaua tumulului (TB n-a putut-o desena direct). Totuși, TB menționează următorul inventar pentru întreg tumulul: „vârf de lance de fier, fragment de punnal (?) de fier, ciob de la o strachină și fragment de tablă de bronz cu gaură”. În depozitul Muzeului Național se află următoarele piese ce poartă marcajul „T. 7”: *Strachină* invazată cu caneluri oblice scurte pe umăr; slip brun la exterior, negricios în interior; nisip în pastă, restaurată cca 50%; diam. gurii 17 cm; diam. max. 20,3 cm; î. cca 8 cm (fig. 8/2) – *Strachină* invazată cu caneluri oblice pe umăr; slip brun-cenușiu în mare parte corodat; nisip și pietricele în pastă; restaurată cca 70%; diam. gurii 17,8 cm; diam. max. 20 cm; î. 5,5 cm (fig. 8/4). – Fragment de *strachină* cu buza lătită și profilată: brun-cărmizie; fundul lipsește; diam. gurii. cca 15 cm; î. cca 4 cm (fig. 8/6). – Fragment din gâtul unei *căni* cu două torți desprinse din buză; suprafața netedă, brun-cărmizie. Dimensiuni mijlocii (fig. 8/13). – Fragmente provenind din gâtul unei *căni*, de dimensiuni mai mari decât precedenta; se văd urmele celor două torți, desprinse din buză; pe latul unui fragment de toartă se observă o semiperforație; un alt ciob este o proeminență -apucătoare lată; apartenența tuturor acestor fragmente la același vas nu este sigură; culoare brun-cărmizie; suprafața netedă, slipul fiind corodat (fig. 11 a–f). – *Arc de fibulă* de fier cu înveliș supraturnat din bronz, decorat cu striuri, mai vizibile la capete; lung. pe coardă 6,8 cm (fig. 8/12,

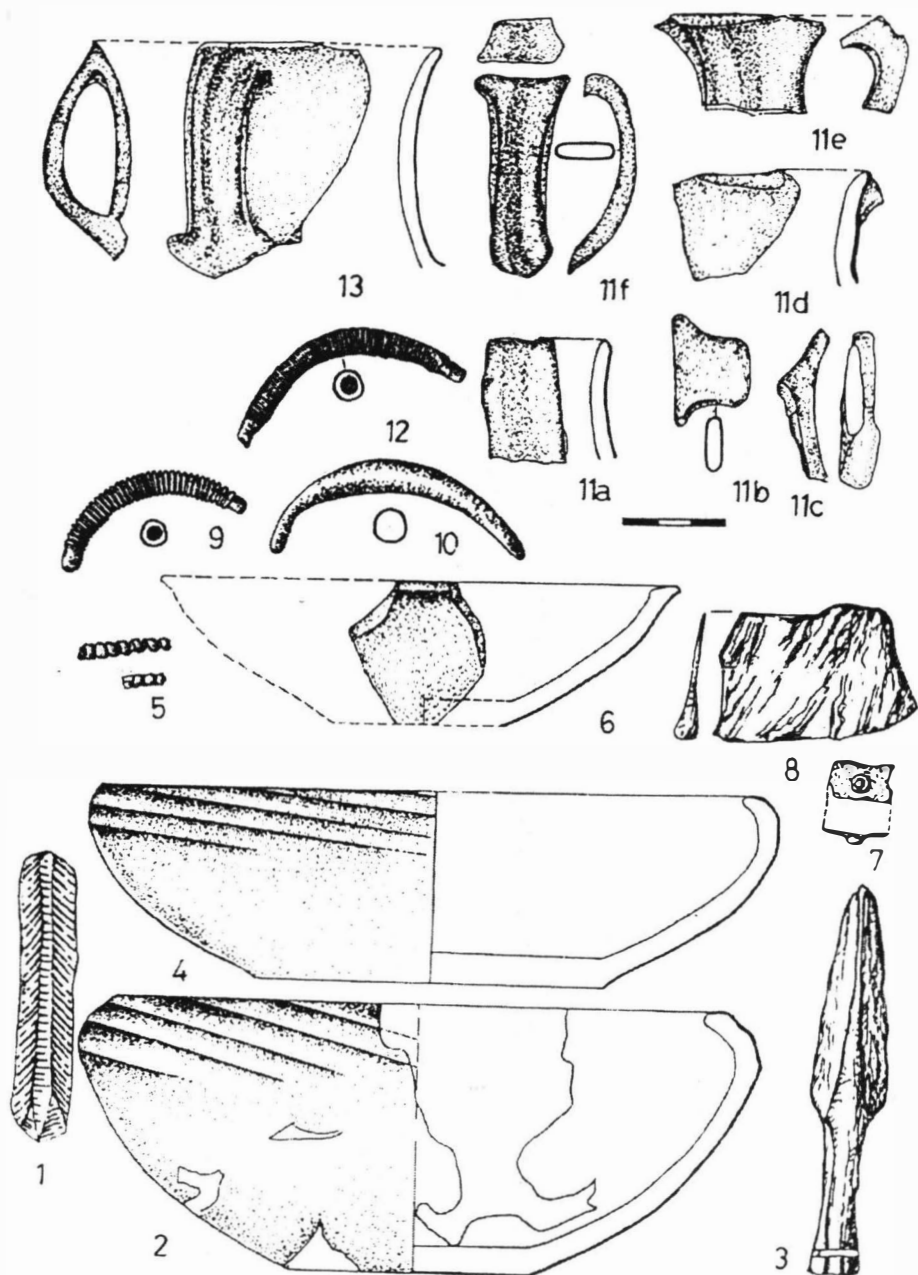

Fig. 8. Ostrovu Mare. T. 7; 2, 4, 6, 11, 13 ceramică; 3, 8 fier; 5, 7, 10 bronz; 9, 12 bronz cu miez de fier.

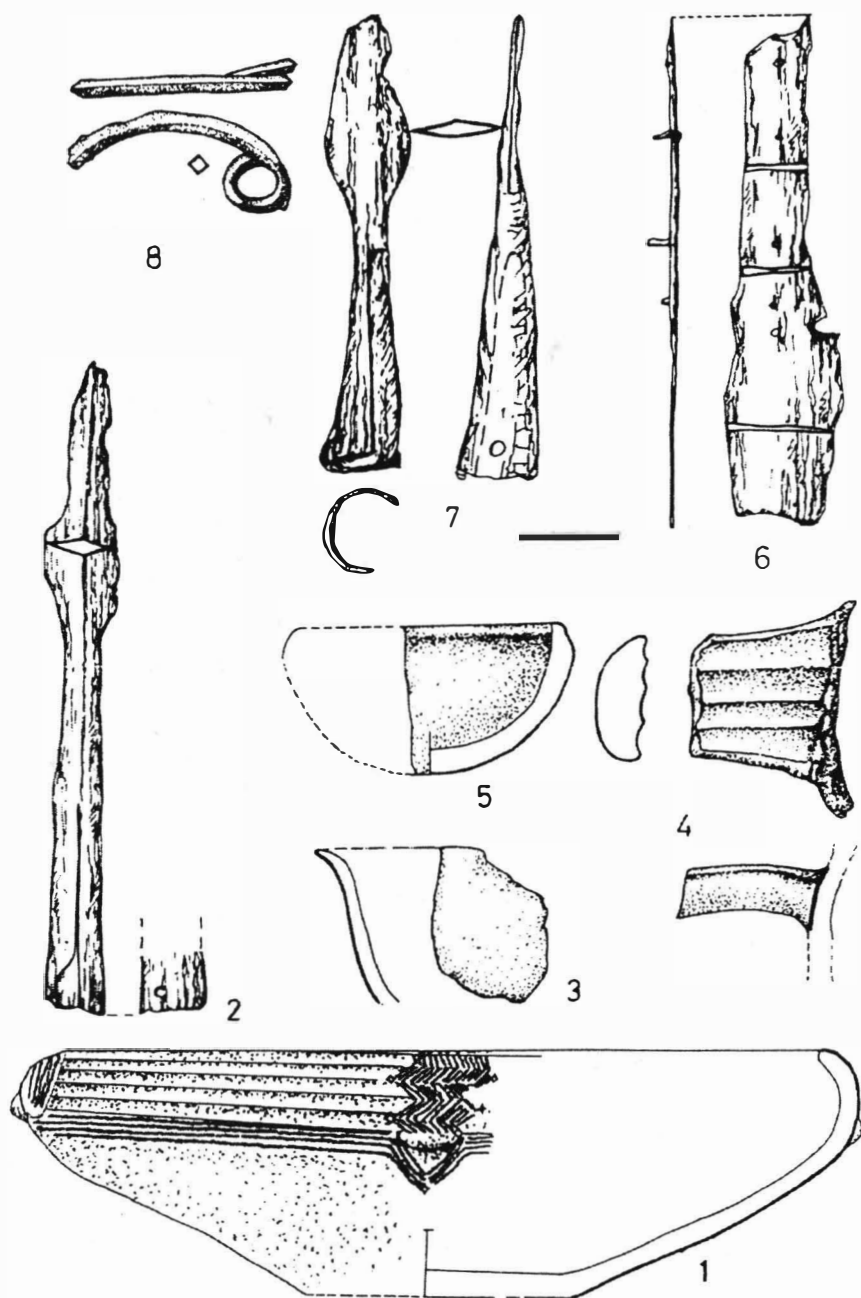

Fig. 9. Ostrovu Mare. T. 9, M. 1; M. 2. 6-8 M. 1; 1-5 M. 2; 1, 3-5 ceramică; 2, 6-8 fier.

după TB, nr. 219). – *Arc de fibulă* de fier cu înveliș supraturnat din bronz, decorat cu 34 de „coaste”; lung. pe coardă 5,5 cm (fig. 8/9, după TB, nr. 220). – *Arc de fibulă*, probabil de aceeași factură cu cele de la fig. 8/9 și 8/12; dispărută; o reproducem după schița lui TB, nr. 221, care a copiat un desen al lui EM (fig. 8/10). În fișele EM se menționează o fibulă asemănătoare, cu marcajul „T?”; lung. pe coardă 6,7 cm (fig. 12/11). – *Vârf de lance* de fier cu secțiunea frunzei romboidală; gaură de nit și două striuri orizontale la baza tubului; dispărut; lung. 11,6 cm (fig. 8/3, după EM). – Fragment de *tablă* de bronz cu o proeminență găurită; lung. 1,9 cm (fig. 8/7). – Două fragmente dintr-un lanț spiralic din bandă subțire de bronz, de tip „saltaleone”; lung. 2,7 și 1,3 cm; lat. benzii 0,3 cm (fig. 8/5). – Fragment de *tablă* de fier (?), îngroșată la margine; nu am identificat-o în depozitul Muzeului Național (fig. 8/8, după schiță EM). – *Lamă de silex* cafeniu deschis; lung. 8,6 cm (fig. 8/1).

Tumulul 8. TB, citând perechea de fibule nr. 222–223 (aici fig. 6/9 și 6/11), menționează: „tumul deranjat”, fără a mai aminti vre-un inventar. În fișele lui EM apare marcajul „T. 8”. Se poate deduce că movila conținea un *singurmormânt* cu următorul inventar: – *Cană* sau ceașcă(?) de dimensiuni mijlocii, cu o toartă în bandă; brună la exterior, brun-cenușie în interior; nisip în pastă; suprafață netedă; î. păstrată (fără fund) 11,5 cm (total probabil cca 15 cm) (fig. 6/10). – *Cană* de dimensiuni ceva mai mari decât precedenta; brun-cenușie în interior și la exterior; suprafața netezită, î. cca 18 cm (fig. 6/8). – *Fragment ceramic* de la un vas cu pereții groși pe fața căruia se află un motiv decorativ în formă de triunghiuri, realizate prin imprimare cu pieptenul (fig. 6/7). – *Arc de fibulă* de fier cu înveliș supraturnat din bronz, decorat cu „coaste”; lung. pe coardă 5,85 cm (fig. 6/9, după TB, nr. 222). – *Arc de fibulă*, la fel ca cel de la fig. 6/9; lung. pe coardă 5,9 cm (fig. 6/11, după TB, nr. 223).

Tumulul 9. Conținea cel puțin două morminte precum și material marcat fără specificarea mormântului, fapt ce ar putea presupune fie un al treilea mormânt, fie proveniența din manta.

M. 1. TB menționează pe lângă fibula nr. 176 (aici fig. 9/8), un vârf de lance și un cuțit, ambele din fier. – *Fibulă* de fier: se păstrează arcu cu secțiune rombică și unul din resorturi; ruginită; lung. pe coardă 6,95 cm (fig. 9/8, după TB, nr. 176). – *Vârf de lance* de fier; secțiunea frunzei a fost inițial romboidală; foarte ruginit; gaură de nit la baza tubului de înmănușare; lung. 13,2 cm (fig. 9/7). – *Cuțit de luptă* de fier cu placă la mâner; se păstrează cea mai mare parte a mânerului, pe care se văd patru nituri plus o gaură de nit și începutul lamei (aceasta din urmă pare a fi ușor curbată, iar muchia ei îngroșată; totuși nu credem să fi fost un cuțit cu mânerul în formă de „T”); ruginit; lung. 14,9 cm din care mânerul cca. 9,5 cm (fig. 9/6).

M. 2. Singura piesă cu acest marcaj (la EM) este: – *bol*/semisferic cu marginea ușor rotunjită spre interior; slipul corodat; brun-cărmiziu la exterior, brun-închis în interior; se păstrează cca 30%; diam. cca 7,5 cm; î. 4,4 cm (fig. 9/5).

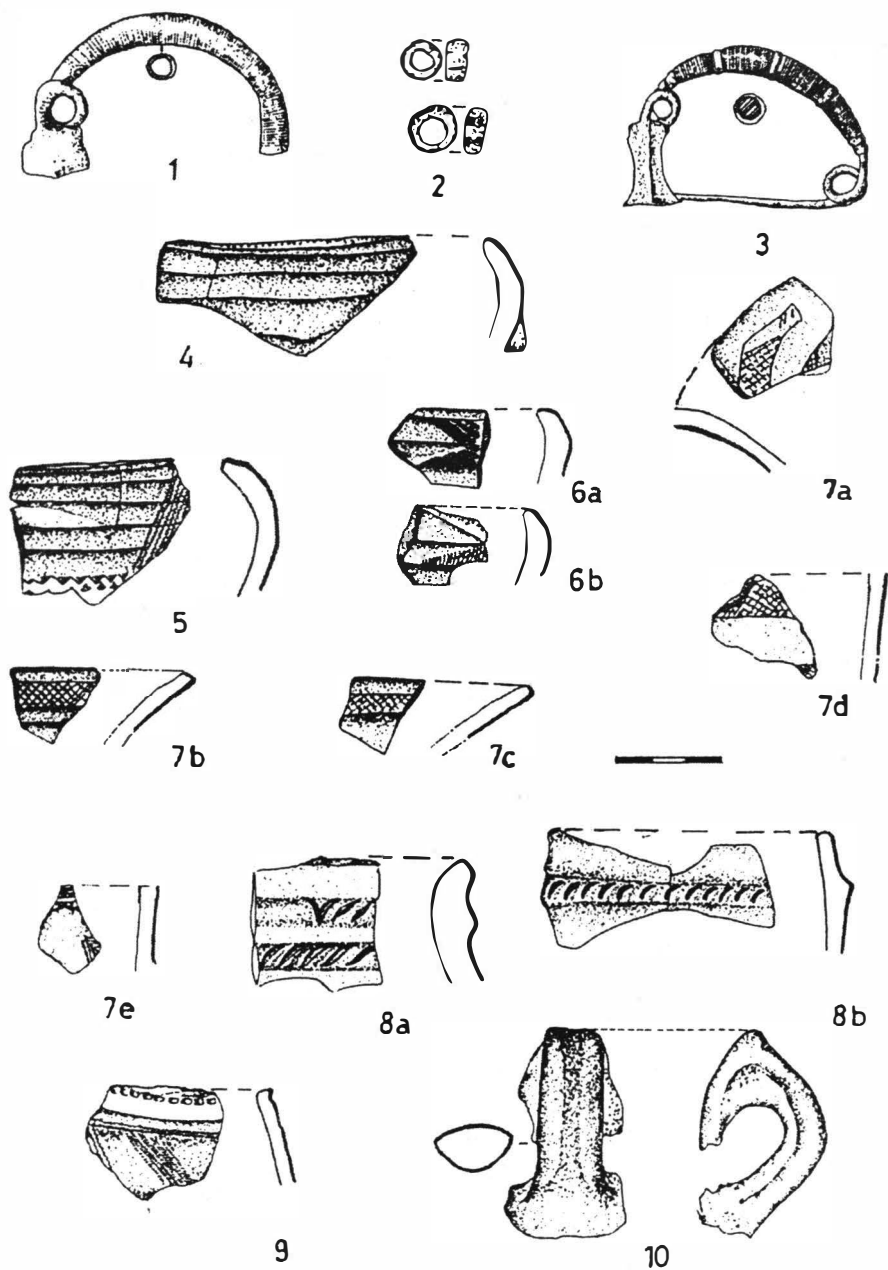

Fig. 10. Ostrovu Mare. T. 10, M. 1; T. 10 – manta; 1–4 T. 10; 5–10 T. 10 – manta; 4–10 ceramică; 1, 3 bronz cu miez de fier; 2 sticlă.

Următoarele piese a u marcajul, la EM „T. 9”:- Mai multe fragmente ale unei *străchini* invazate mari cu patru proeminențe și cu marginea fațetată; decor imprimat cu pieptenul (un motiv din benzi în zig-zag, cu colțurile marcate de câte o împunsătură circulară, dispus pe fațete, alternează în dreptul proeminențelor; sub fațeta de jos o bandă orizontală alcătuită din patru linii care, în dreptul proeminențelor, formează un unghi al cărui vârf este marcat, de asemenea, cu o împunsătură circulară); slip brun-negricios cu pete roșcate, corodat pe alocuri; se păstrează cca 40%; diam. gurii cca 22 cm; diam. max. cca 25 cm; î. cca 7,2 cm (fig. 9/1). – Fragment de *castron* (?) cu buza ușor răsfrântă; slip brun-deschis la exterior, corodat în interior (fig. 9/3). – Fragment de toartă lată, străbătută de patru caneluri longitudinale, de la o *cană* de dimensiuni mari (fig. 9/4). – *Vârf de lance* de fier; foarte ruginit; gaură de nit la baza tubului de înmănășare; secțiunea frunzei romboidală; lung. 19,4 cm (fig. 9/2).

Tumulul 10. După TB (nr. 174, 175) T. 10 conține un singur mormânt. În Muzeul Național s-a găsit un pachet purtând marcajul „T. 10, manta” (fragmentele de strachină poartă marcajul „T. 10, M. 1”), care conținea numai cioburi de la diferite vase de epocă Basarabi. Cu excepția acestora din urmă, nici una din piesele amintite de TB n-au putut fi găsite în depozitul muzeului. Ținând seama de aceste date nu considerăm exclus ca movila să fi conținut și un al doilea mormânt și ca o parte din materialele aflate în Muzeul Național, marcate cu „T. ?” să fi provenit și din acest tumul.

M. 1. TB menționează: „Schelet; pereche de fibule pe pânțec. Context: spadă; vârf de lance; fragment de cuțit; perla de sticlă neagră; rolă spiralică („saltaleone”). În fișele lui EM nu am identificat decât perla de sticlă și un ciob dintr-o strachină. – *Strachină* invazată cu fațete orizontale pe umăr și cu patru proeminențe; slip negricios în pastă; se păstrează câteva fragmente de margine; nedecorată; diam. gurii cca 20 cm (fig. 10/4). – *Fibulă* de bronz (așa rezultă din desenul lui TB, nr. 184) cu arcul brăzdat de striuri alternând cu „coaste” dispuse transversal, cu două resorturi și cu portagrafa în formă de clepsidră, străbătută de o nervură verticală; întreagă; bine conservată; lung. max. pe coardă 7,05 cm (după desenul TB); dispărută; faptul că TB nu dă dimensiunile piesei ne face să credem că nu a văzut-o (fig. 10/3, după TB, nr. 184). – *Fibulă* de bronz (?) cu arcul brăzdat de striuri transversale (nu se poate ști dacă miezul arcului nu va fi fost de fier fiind supraturat cu bronz); se păstrează arcul, unul din resorturi și o parte din portagrafa ce va fi avut, desigur, formă de clepsidră; lung. max. pe coardă 7,65 cm, după desenul lui TB (aceeași observație ca în cazul fibulei de la fig. 10/3) (fig. 10/1, după TB, nr. 185). – *Mărgică* din „pastă sticloasă albastru-verzuie, cu ochi albaștri” (fișă EM); dispărută (fig. 10/2, după schiță EM).

Din mantaua T. 10, provin următoarele fragmente ceramice: – *Strachină* invazată, mare, cu fațete dispuse oblic; sub fațetele de jos se află o bandă constituită dintr-un motiv în zig-zag, realizat în pozitiv, obținut prin excizarea unor mici triunghiuri; fațetele sunt străbătute din loc în loc (probabil de patru ori) de câte o bandă dispusă oblic, realizată prin imprimare cu pieptenul; slip brun-închis; se

păstrează cinci fragmente sigure; diam. gurii cel puțin 25 cm (fig. 10/5). – Două mici cioburi din marginea unei *străchini* invazate cu fațete orizontale; decor imprimat cu pieptenul (fig. 10/6 a–b). – Cinci cioburi din marginea unei *străchini* evazate; decorul, realizat prin incizie, sugerează un motiv spiralo-meandric ce nu mai poate fi reconstituit; slip negricios în interior, brun la exterior; câteva pete roșietice indică o ardere incompletă (fig. 10/7 a–e). – Fragmente dintr-un *vas borcan* cu buza îngroșată și crestată în afară, cu brâu crestat sub margine; brun-roșiatic; pietricele și nisip în pastă (fig. 10/8 a–b). Ciob de *ceașcă* mare (?) sau *cană* (?) cu decor imprimat cu pieptenul și cu un șir de pătrățele excizate; slip negricos la exterior, brun în interior (fig. 10/9). – Toartă cu creastă transversală de la o *ceașcă* (?); nu pare a fi de tip Basarabi (probabil epoca bronzului) (fig. 10/10).

Tumulul 11. Nu s-a identificat nici un material care să poarte marcajul acestor mobile. Este foarte probabil să nu fi conținut morminte sau acestea să nu fi avut material conservabil.

Tumulul 12. Nu avem nici o informație asupra numărului mormintelor; judecând după numărul relativ mare de vase din acest tumul putem presupune că vor fi fost cel puțin două morminte. În Muzeul Național se află marcate cu „T12” următoarele piese: – *Strachină* invazată, mare, cu caneluri (fațetate) largi dispuse oblic, cu patru proeminențe; pe una din caneluri se află un decor în zig-zag pozitiv, realizat prin excizarea unor mici suprafețe triunghiulare; în dreptul proeminențelor, benzi în zig-zag imprimate cu pieptenul; slip brun la exterior, negricios în interior; se păstrează mai ales fragmente din marginea și umărul vasului; diam. gurii cca 27 cm (fig. 11/1 a–c). – *Strachină* invazată cu fațete dispuse ușor oblic; una din fațete este decorată cu romburi rezervate în pozitiv prin excizarea unor mici suprafețe triunghiulare; sub fațete se află o bandă imprimată cu pieptenul și care alcătuia probabil un unghi în dreptul proeminențelor; slip brun-negricios; nisip și pietricele în pastă; se păstrează câteva fragmente; diam. gurii cca 22 cm (fig. 11/2 a–f). – Cinci cioburi de margine de la una sau două *străchini* invazate de dimensiuni mijlocii; fațete orizontale și proeminențe; slip brun-închis la exterior, negricios în interior (fig. 11/3 a–c). – Două cioburi de margine de la o *strachină* invazată cu pereții groși, cu fațete orizontale pe umăr și cu decor incizat; slip brun-închis (fig. 12/1 a–b). – Câteva cioburi mici de la o *ceșcuță* pântecoasă sau *câniță* (?); decor: șir de împunsături, linii imprimate cu pieptenul; ghirlande în dreptul proeminențelor de pe pântecul vasului (?) și triunghiuri hașurate prin incizie (fig. 12/2 a–g). – Fragment de toartă cu creastă longitudinală de la o *ceașcă*, poate de la piesa din fig. 12/2 a–g (fig. 12/3). – Două fragmente de toartă lată, brăzdată de caneluri longitudinale, de la o *cană* sau de la o *ceașcă* pântecoasă, de dimensiuni mijlocii (fig. 12/4–5).

Materialele provenind din necropola de la Ostrovu Mare, marcate de EM cu „T. ?” sau fără marcaj: Tub de înmănușare de la un *vârf de lance* de fier; foarte ruginit; n-a fost găsit; lung. 8 cm (EM) (fig. 12/6, după schiță EM). Tub de înmănușare de la un *vârf de lance* (?) de fier; foarte ruginit; n-a fost găsit; lung. 8,3 cm (fig. 12/8, după schiță EM). – Fragment de lamă și de mâner ale unui *cuțit* de

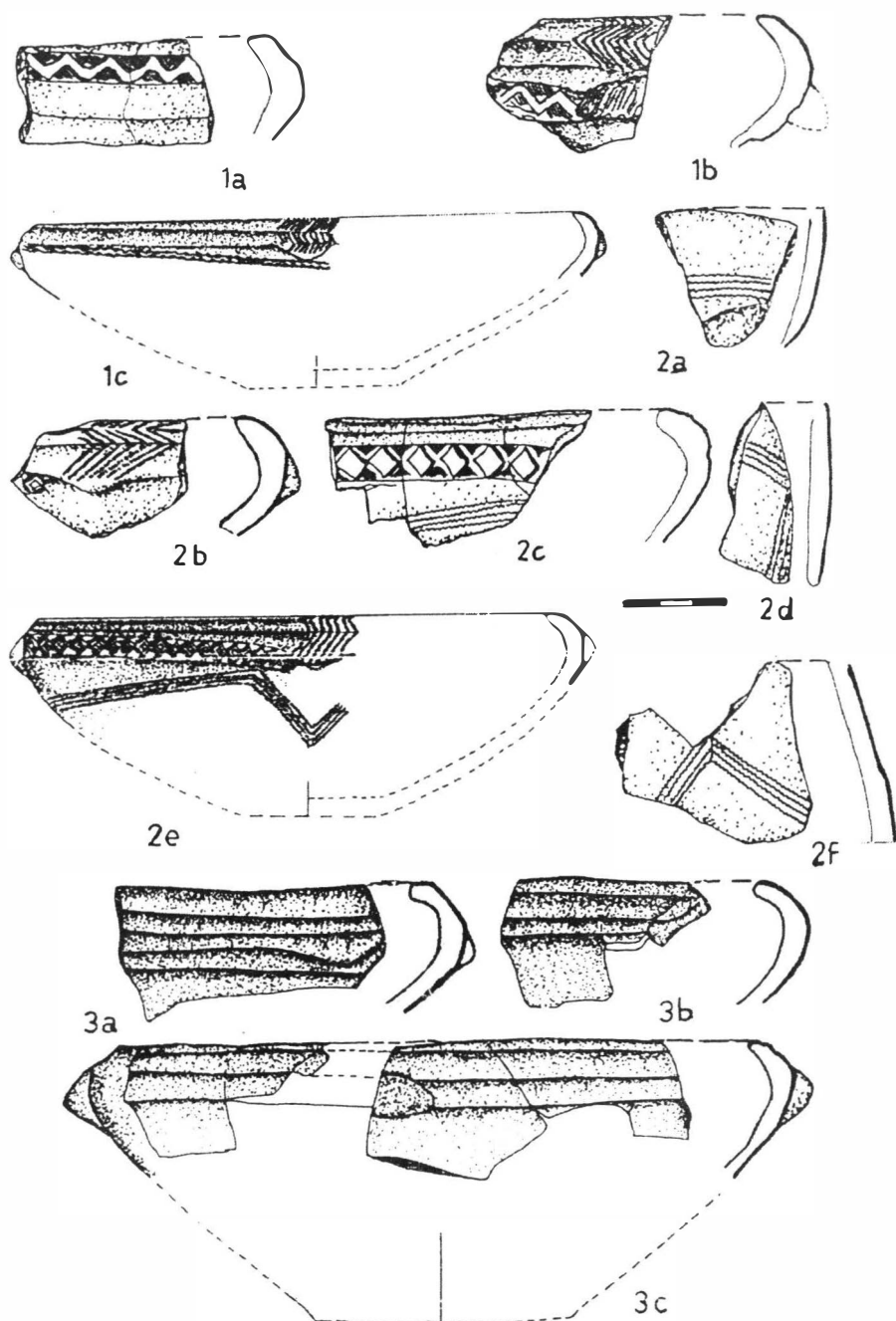

Fig. 11. Ostrovu Mare. T. 12.

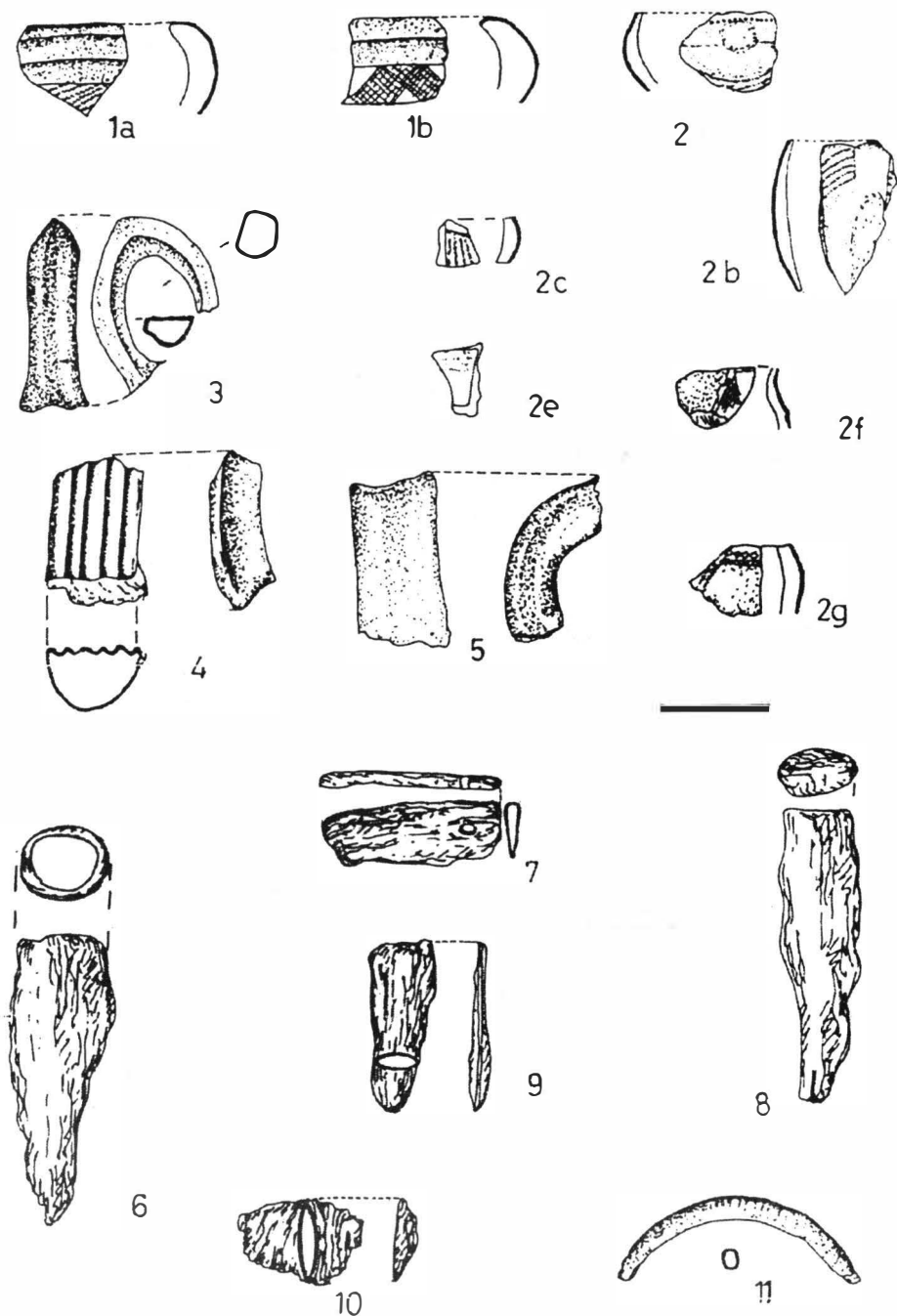

Fig. 12. Ostrovu Mare...T. ?"; 1-5 ceramică; 6-10 fier; 11 bronz cu miez de fier.

fier; gaură de nit pe placa mânerului; n-a fost găsit; lung. 5,1 cm (fig. 12/7, după schița EM). – Două fragmente de *bară* de fier; foarte ruginite; fără marcaj, care provin de la Ostrovu Mare; lung. 5 și, respectiv, 3,5 cm (fig. 12/9, 10). – *Arc de fibulă* de fier cu înveliș supraturnat de bronz, decorat cu striuri transversale, abia vizibile; poartă pe plic marcajul „T. 2, M. 2” și nici nu l-am identificat în ilustrația volumului PBF XIV, 1983, 6 al lui TB. Este foarte probabilă o eroare de marcaj pe plic (poate de reinventariere); pe fișa EM se află marcajul „T. ?”; lung. max. pe coardă 6,8 cm (fig. 12/11).

Se înțelege de la sine că orice analiză a necropolei mai sus descrise este relativată de sărăcia și, uneori, nesiguranța informației avute la dispoziție. Lipsesc date despre structura tumulilor, dispoziția lor în plan, orientarea și numărul exact al mormintelor și, nu la urmă, informații referitoare la repartitia inventarului pe morminte. Totuși, o încercare de sistematizare a datelor, atâtea câte sunt, se cuvine făcută.

Importanța deosebită a acestui mic grup de movile (se pare că au fost în total cel puțin 24 de tumuli) este – așa cum a observat recent A. Vulpe³ – apartenența la o întinsă necropolă, alcătuită din cel puțin nouă grupări, majoritatea tumulare, ce se desfășoară în direcția S–N pe o lungime de aproape 15 km de-a lungul malului stâng al Dunării, pe teritoriul satelor Balta Verde și Gogoșu. Tumuli de pe Ostrovu Mare, săpați în 1975, constituie cea mai sudică grupare identificată până acum în zonă. Este probabil ca actualul ostrov să nu fi fost despărțit în antichitate printr-un braț al Dunării, așa cum este în prezent. Celelalte grupuri de morminte sunt (de la sud la nord)⁴: „Prundu Deului” tot pe Ostrovu Mare⁵, Balta Verde, punctele „Gura Blahniței”, „Crângul lui Stângă”, „Glod”, „La Podișcă”, „La Morminți”, Gogoșu (tot punctul „La Morminți”)⁶ și „La Schelă”, tot pe Ostrovu Mare, dar mai la nord⁷.

³ A. Vulpe, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien* (PBF VI, 9), München, 1990, p. 113 și urm.

⁴ *Ibidem*, harta de la p. 114 (aici fig. 13).

⁵ Stângă, Drobeta 4. 1980, p. 117 și urm. (mai mulți tumuli din care s-a cercetat doar unul: cf. *idem*, Materiale 16 (Vaslui), 1982, p. 113).

⁶ D. Berciu și E. Comșa, Materiale 2, 1956, p. 320 și urm.

⁷ Despre descoperirile mai vechi de pe Ostrovu Mare în general: D. Berciu, *Morminte tumulare în Oltenia*, Memoriile Institutului de Arheologie Olteană 22, 1934, p. 12; *Idem*, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 163 și urm.; *Idem*, Materiale 1. 1953, p. 589 și urm. (Catalogul Muzeului Arheologic din Turnu-Severin); Berciu și Comșa, Materiale 2. 1956, p. 477. Deși se citează și săpături făcute de Muzeul din Turnu Severin, acestea n-au fost niciodată publicate; materialele citate în diverse lucrări de Berciu provin, majoritatea, din punctul „La Schelă”, dar și din alte stațiuni de pe Ostrovu Mare, care n-au putut fi totdeauna identificate. Un repertoriu complet, însoțit de o hartă a descoperirilor de pe această insulă a Dunării n-a fost încă întocmit. Este vrednic de crezare că zăburile de tip Basarabi, ilustrate la Berciu și Comșa, *op. cit.*, p. 177, fig. 191, să provină din zona grupurilor de tumuli din partea sudică a ostrovului (cea prezentată în lucrarea de față și cea de la „Prundu Deului”). O prezentare sumară a descoperirilor de tip Basarabi de pe Ostrovu Mare, mai recent, la G. Crăciunescu, *Thraco-Dacia* 16. 1995, p. 142 (nu sunt menționați tumuli săpați de Moscalu).

Tabelul

Asocierea inventarului funerar pentru fiecare

Tumul	Morm. nr.	Arme			Podoabe		
		Lance	Cuțit de luptă	Altele	Fibule	Brățări	Perlă
1	1		2 simple 1 „T”	1 vârf săgeată	1 bronz+Fe		
	2					5Fe+16 bronz	
	3				1 bronz+Fe		
	manta				1		
2	1		1				
	2	1	2(3?)	cuțitaș	1 bronz+Fe		
	3				2 bronz+Fe		
3	1	2	2		1 bronz-Fe	1	
4	1 ?	1		pensetă Fe			
5	1	1			1 bronz+Fe		
	2 ?						
6	1	1	1		1 Fe		
	2		2	cuțitaș	1 Fe		
7	1 +	1		tablă Fe	2 bronz+Fe		
	2			lamă silex	1 bronz+Fe		
8	1				2 bronz-Fe		
9	1	1	1		1 Fe		
	2						
„T 9”	1	1					
10	1				2 bronz		1
	2 ?						
11							
12	1 +						
	2 ?						
T?		2	1	bară fier	1 bronz-Fe		
Total		11	13		19	22	1

Având în vedere că necropola de la Gogoșu conține mormintele cele mai recente, aparținând Hallstatt-ului târziu, sec. VII–VI, a.Ch. și că în gruparea de față abundă materialul de tip Basarabi, caracteristic pentru faza mijlocie a Hallstatt-ului carpato-dunărean, este plauzibil să considerăm, împreună cu A. Vulpe, această înșiruire de necropole ca oglindind, cel puțin în parte și o succesiune cronologică⁸.

⁸ Vulpe. *op. cit.*, p. 120.

I

mormânt din necropola de la Ostrovu Mare

	Ceramică					Observații
Altele	Strachină invazată	Strachină evazată	Vas cu picior	Cană	Altele	
cute	1 decorată					
inel	1 decorată	1 fragment				
	2					
					bol	
	1					
	1 decorată					
inel	1 decorată	1			ciob Basarabi	
		1 decorată				
	1 decorată					
inel	1 decorată					
						fără inventar
pandativ bronz	2					
	1 decorată		1 decorat			deranjat
tablă bronz	1			1	bol	deranjat
saltaleoni	1			1		
				2	ciob vas mare	
					bol	
	1 decorată			1 toartă cană	castron	fără marcaj
	1					
	2 decorate	1 decorată		1	vas/horcan	din manta
						fără inventar
	2 decorate			3 căni		
	2					
					cioburi atipice	fără marcaj
3 inele	23	3	1	9	3 boluri	

Pentru a ne face o idee despre structura tumulilor cercetați de E. Moscalu, observăm că movila săpată în 1978 la „Prundu Deului” pare a fi fost construită în mod asemănător. Despre aceasta din urmă se spune că mantaua era construită dintr-o aglomerare de pietre de râu care, în vârful tumulului atingea grosimea de 40 cm și care se subția spre poale; grămada de bolovani fusese acoperită de un strat de pământ negru, gros de până la 15 cm, în care fuseseră antrenate și materiale de

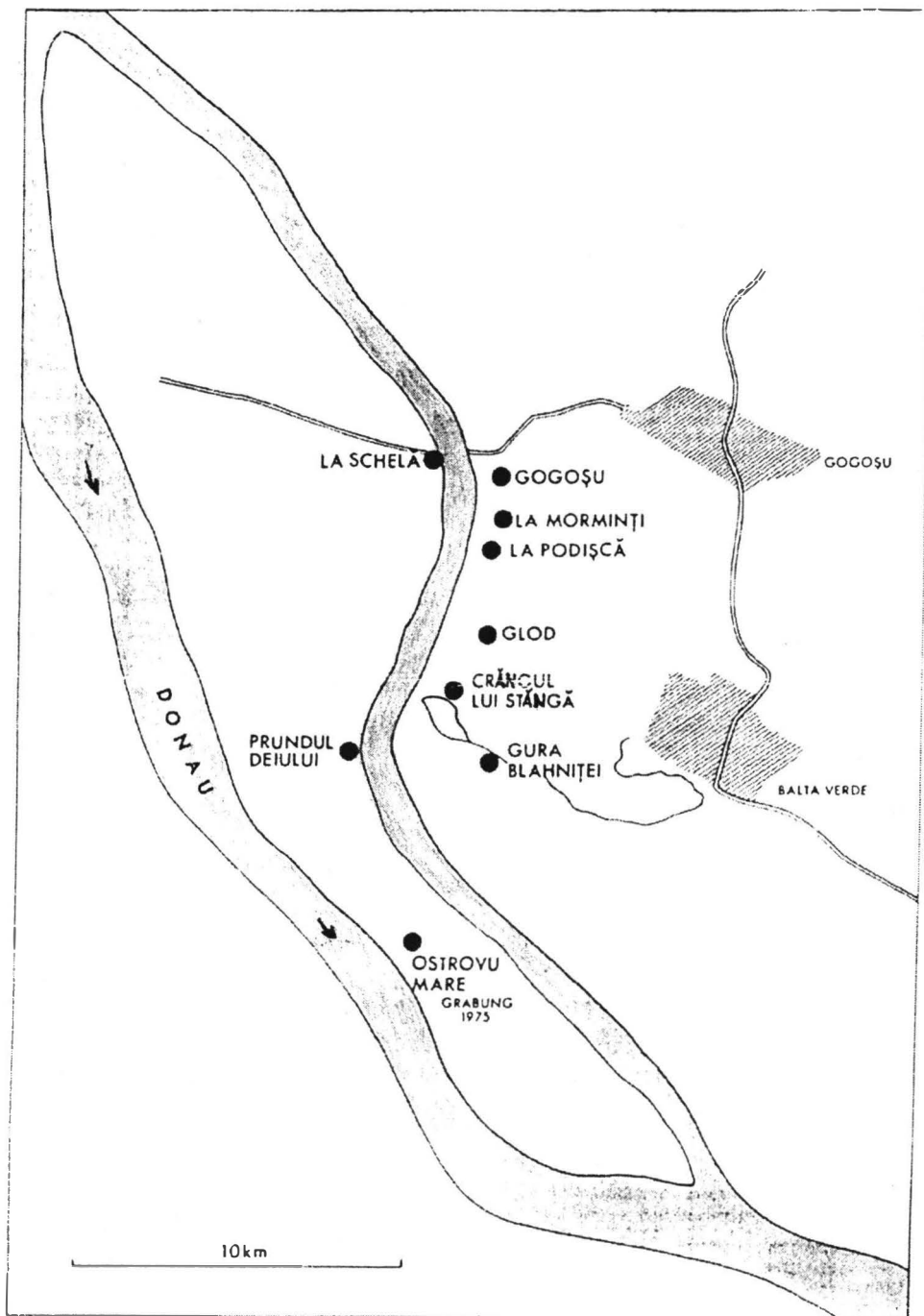

Fig.13. Grupurile funerare din zona Balta Verde – Gogoșu – Ostrovu Mare, după A. Vulpe.

epocă romană, desigur prin lucrările agricole⁹. Spre deosebire de tumulii de față, cel de la „Prundu Deului” conținea doar un mormânt de incinerare cu oasele calcinate depuse direct pe solul galben-nisipos. Inventarul – o strachină invazată cu decor Basarabi, înrudită cu cele aici ilustrate, un cuțit de luptă cu mânerul în „T” și un cuțitaș¹⁰ – apropie de asemenea mormântul de la „Prundu Deului” de cele publicate în lucrarea de față. Tot așa, mai mulți tumuli din punctele „Glod”, „La Podișcă” și, mai ales, „La Mormini” de la Balta Verde au o structură analogă¹¹. Trebuie însă amintit că în grupările de la Balta Verde apar și tumuli fără manta de pietre sau că stratul de pietre acoperea doar mormintele luate în parte; la Gogoșu tumulii aveau mantaua construită exclusiv din pământ¹². Nici în necropola eponimă (Basarabi, jud. Dolj) tumulii nu aveau o manta compactă de bolovani, ci un acoperământ de pietre peste unele morminte¹³. Aceeași situație caracterizează și tumulii de pe Moldova Veche – „Ostrov–Grobila”¹⁴.

Între numărul tumulilor și cel al mormintelor citate de E. Moscalu și cel constatat de noi pe baza inventarului avut la dispoziție este o contradicție evidentă: 12 tumuli cu 16 morminte (Moscalu); 11 tumuli cu cel puțin 18, probabil chiar 20–21 de morminte în lucrarea de față. Frecvențele deranjamente menționate de Moscalu ar putea explica dificultatea întâmpinată de descoperitor în identificarea mormintelor (săpătura a fost făcută în condițiile meteo specifice toamnei târzii). Amintim însă că și la Balta Verde și Gogoșu multe schelete erau aproape sau chiar complet descompuse. Este evident că în cazul mormintelor fără inventar sau cu puține piese, localizarea lor nu va fi fost ușor de făcut. În această situație se va fi aflat T. 11 de pe urma căruia nu ne-a parvenit nici un obiect de inventar. În ceea ce privește numărul mormintelor în cadrul unui tumul, acesta nu depășește cifra trei; doi tumuli (T. 1 și 2) conțin sigur trei morminte, eventual și T. 6; doi tumuli (T. 7 și 9, poate și T. 5, 10, 12) două morminte, iar trei tumuli (T. 3, 4, 8) câte un singur mormânt. Prin aceasta grupul funerar de pe Ostrovu Mare – „1975” se apropie mai mult de gruparea de la Balta Verde – „La Mormini”, deosebindu-se de situațiile constatate în grupările din punctele „Glod” și „La Podișcă”, unde, în unii tumuli, s-au dezvelit șase până la opt morminte¹⁵. Și în necropola de la Basarabi cele mai multe movile conțin patru morminte¹⁶.

⁹ Stîngă. Drobeta 4, 1980. p. 117, fig. 1.

¹⁰ *Ibidem*, fig. 2; cf. și Vulpe. *op. cit.*, p. 77. nr. 119A. pl. 41B.

¹¹ Berciu și Comșa. *op. cit.*, p. 390 și fig. 79. 104. 105–107. 121–123 (în această categorie se înscrie și T. 20 conținând material ceramic cu decor de tip Basarabi).

¹² *Ibidem*. loc. cit. și p. 406 și un.

¹³ Vl. Dumitrescu, Dacia 12, 1968, p. 177 și un.

¹⁴ M. Gumă. *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993. p. 220 și 272; tumulii conțineau materiale cu decor specific culturii Basarabi. În aceeași lucrare se mai dau și alte înfățișări despre obiceiurile de înmormântare în cultura Basarabi; cf. și recenzia cărții de către Vulpe. SCIVA 45, 1994, 2, p. 188 și un.

¹⁵ Vulpe, *op. cit.* (nota 3). p. 115.

¹⁶ Dumitrescu. *op. cit.* descrierea tumulilor.

În pofida condițiilor precare de informație putem obține totuși o imagine, cât de cât aproape de realitate, asupra structurii sociale a necropolei de pe Ostrovu Mare. Cum rezultă din tabelul 2, cel puțin zece morminte sunt înzestrate cu arme, ceea ce presupune 50% morminte de luptători. Șase morminte conțin piese de port, fără arme; între acestea se remarcă pe departe M. 2 din T. 1 în care s-au aflat nu mai puțin de 21 de brățări de bronz și de fier și un inel de bronz. Astfel de inventare sunt considerate ca aparținând femeilor. În sfârșit două sau trei morminte ar avea doar ceramică, iar alte două sau poate mai multe ar fi fost lipsite de inventar conservabil.

Tabelul 2

Repartiția și asocierea inventarului funerar în necropola de la Ostrovu Mare

Tumul	Mormânt	Arme			Podoabe			Ceramică			
		Lance	Cuțit	Altele	Fibula	Brățară	Altele	Strachină invazată	Strachină evazată	Cană	Altele
2	2	*	**(*)?	*	*			*			
1	1		***	*	*			*			
6	1	*	*		*			**			
9	1	*	*		*						
6	2	*	**		* ?			*			*
4	1	*						*			
7	1	*			** (?)			*		*	* bol
9	3 ?	*	**					*		*	*
5	1	*					*	*			
3	1		*		*			*			
2	1							*			
1	2					*X21	*	*	*		
2	3				**		*	**			
10	1				**		*	*			
8	1				**					**	*
1	3				*		**			*	
7	2				*			*		*	
10	2							*	*		* bol
9	2										*
12	2 ?							**		*	
5	2	Fără inventar									

Singurele arme sunt cuțitul de luptă (12 exemplare în șapte morminte) și lancea (11 piese din care nouă în șapte morminte). Se remarcă prezența mai multor exemplare din același tip de armă în cadrul unui singur mormânt, fapt întâlnit și în

necropola de la Basarabi¹⁷. Nu putem ști dacă starea fragmentară a majorității pieselor de armament se datorează proastei conservări în sol sau acestea au fost intenționat îmbucătățite, situație de asemenea constatată la Basarabi¹⁸. Prezența unui singur vârf de săgeată dovedește încă o dată că arcul n-a fost arma preferată la triburile din sud-vestul României sau, în orice caz, nu se obișnuia depunerea săgeților în morminte¹⁹. Piesa de port cel mai des întâlnită este fibula (în total 19 exemplare). Ea apare fie singură, fie în pereche, fiind depusă, în două cazuri, pe pânțele. Și pe Ostrovu Mare se confirmă observația făcută în tumulii de la Balta Verde că fibulele pereche se depuneau în mormintele considerate feminine, în timp ce în mormintele cu arme apare de regulă doar un singur exemplar²⁰. În afara mormântului cu multe brățări, în celelalte morminte mai apar câte un inel, un pandantiv, un lanț spiralic („saltaleone”) și o mărgică din pastă sticloasă.

Ceramica, deși prezentă în aproape toate mormintele, este redusă atât tipologic cât și numeric. Forma predominantă este strachina invazată, de multe ori decorată cu motive specifice culturii Basarabi. S-au găsit în total 23 de exemplare, constituind cca 60% din inventarul ceramic, dar și singura formă care, în unele cazuri, s-a putut restaura. Restul ceramicii, extrem de fragmentară, constă din cioburi din trei străchini evazate, trei boluri semisferice, 10 căni (mai ales bucăți de toartă), un vas borcan și, poate, o cupă cu picior („fructieră”).

Strachina invazată este, din punct de vedere funcțional, piesa cea mai frecventă în toate grupările funerare din zona Balta Verde – Gogoșu. Câte un exemplar decorat apare doar la „Prundu Deului” și în T. 20 din grupul „La Morminți”. De remarcat raritatea acestei forme în necropola de la Basarabi, unde predomină strachina evazată sau cupa cu picior²¹. Aceste din urmă forme sunt prezente pe Ostrovu Mare doar prin câteva fragmente, provenind fie din morminte deranjate, fie din rambleul tumulului (v. T. 3, 6 și 10). Celelalte forme ceramice sunt reprezentate exclusiv prin câteva cioburi, așa încât nu putem cunoaște semnificația lor în cadrul ceremonialului funerar.

Din această sumară analiză rezultă o piramidă socială, având în vârf primele două morminte din T. 1: M. 1, cu trei cuite de luptă, arc, fibulă, cute și o strachină decorată; și M. 2, cu 21 de brățări, inel, străchini decorate. Pare deci a fi conținut mormântul unei căpetenii și cel al soției lui. O situație similară este la Basarabi, unde, în vârful ierarhiei sociale pare a sta un mormânt de luptător (T. 3, M. 3) și

¹⁷ *Ibidem*, T. 2, M. 3; T. 3, M. 3.

¹⁸ *Ibidem*, în T. 3, 4 și 7; ilustrarea inventarelor funerare, grupate pe tumuli și pe morminte, la Vulpe, Dacia 30, 1986, p. 52, nr. 9, fig. 1–3.

¹⁹ Vulpe, *op. cit.* (nota 3), p. 15 și urm.

²⁰ *Ibidem*, p. 117.

²¹ Dumitrescu, *op. cit.*, p. 220. Cf. și Moscalu, Oltenia. Studii și Comunicări 3, 1981, p. 18.

unul de femeie (T. 5, M. 1)²². Tumulul în urmă citat de la Basarabi își găsește o bună analogie din punct de vedere a inventarului tipic feminin în T. 5, M. 3 de pe Moldova Veche – „Ostrov – Groblia”²³. La același nivel social se situează și T. 2 de pe Ostrovu Mare: M. 2, luptător cu lance și două sau trei cuite de luptă, fibulă și strachină decorată. Dacă presupunem un decalaj cronologic între acești doi tumuli (T. 1 și 2), atunci defuncții depuși acolo ar putea fi considerați ca reprezentând pe conducătorii comunității respective, timp de două generații. Desigur, aceste remarci trebuie supuse cauțiunii. Cert este că gruparea de luptători din tumulii de pe Ostrovu Mare – „1975” era constituită din cel puțin trei purtători de lance (T. 4; T. 7 și, probabil, T. 9, M. 1), trei luptători cu cuțitul (T. 1, M. 1; T. 2, M. 1; T. 3), iar alți trei luptători aveau și lance și cuțit (T. 2, M. 2; T. 6, M. 1; T. 9, M. 1). Este de presupus că inventarul ultimelor trei morminte reflectă un statut social superior celorlalte șase.

Datarea necropolei de pe Ostrovu Mare – „1975” nu comportă dificultăți. Apartenența la cultura Basarabi este asigurată de vasele cu decor specific, prezente în majoritatea tumulilor; excepție face poate T. 7. În acesta din urmă s-au găsit totuși fibule de același tip cu cel din celelalte morminte. Toate fibulele de pe Ostrovu Mare „1975” au portagrafa în formă de clepsidră și două resorturi la capetele arcului. În 12 cazuri arcul de fier este supraturnat cu un înveliș de bronz, decorat cu striuri ori cu „coaste”; trei exemplare sunt numai din fier (T. 6 și 9), iar două foarte probabil din bronz (T. 10). Respectivul tipuri de fibulă apar în toate grupurile de tumuli de la Balta Verde („Glod”, „La Podișcă”, „La Morminți”) și în tumulii de la Basarabi²⁴; tipul lipsește însă în gruparea „Gogoșu”. Tipologia și aria de răspândire a acestui tip de fibule a fost studiată de T. Bader, care distinge patru variante²⁵. În fapt, piesele de la Dunărea de Jos se disting în mare măsură de cele aflate la depărtări mai mari, precum Slovenia, Bosnia, Macedonia etc. și ar putea face obiectul unui studiu aparte²⁶. La lista lui Bader se mai adaugă câteva descoperiri recente: Moldova

²² Analiza structurii sociale și a periodizării necropolei de la Basarabi a fost făcută de Vulpe, Dacia 30, 1986, p. 52 și urm., fiind apoi reluată în PBF, VI, 9, 1990, (mai sus nota 3), p. 111. Autorul ia în considerație și raportul între orientarea scheletelor și inventarul lor, precum și compararea acestor date cu situațiile din grupurile tumulare de la Balta Verde (*ibidem*, p. 116). O analiză a necropolei de la Basarabi a fost efectuată și de B. Teržan (*The Early Iron Age in Slovenian Styria*, Lubljana, 1990, p. 71 și urm.), care nu ia în studiu și orientarea mormintelor. Deși lucrarea citată a apărut patru ani după cea a lui Vulpe, concluziile autorului român nu sunt menționate. Cum era și firesc încheierile sunt similare celor trase de Vulpe, atât în privința analizei sociale cât și a cronologiei. La Teržan (*op. cit.*, p. 74, fig. 18) se prezintă, pe planul necropolei, în mod diferențiat tumulii socotii a fi mai vechi față de cei propuși a fi mai târzii. Astfel, T. 2–4, cei mai timpurii, se grupează aparent în centrul miciei necropole, fapt ce credem că este semnificativ și face plauzibilă împărțirea pe faze propusă de cei doi cercetători citați mai sus.

²³ Gumă, *op. cit.* (nota 14), p. 220 și urm., pl. 94–103: inventarul celorlalți tumuli de la Moldova Veche nu conțineau însă arme; au fost explorate șase movile, publicate însă doar patru: numărul total al tumulilor nu ne este cunoscut.

²⁴ Vulpe, Dacia 30, 1986, p. 53; *idem*, PBF, VI, 9, 1990, p. 112 și urm.

²⁵ T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, PBF XIV, 6, 1983, p. 77 și urm.

²⁶ Cf. și recenzie la Vulpe la lucrarea lui Bader (Germania 65, 1987, p. 477 și urm.) și V. Sirbu, P. Damian, E. Ciocea Safta, CCDJ 10, 1993, p. 208.

Veche, T. 5 și 6 (în total trei exemplare, varianta fier cu înveliș de bronz)²⁷ și Căscioarele, jud. Călărași (două exemplare)²⁸. Trebuie remarcat că pe Ostrovu Mare lipsesc fibulele cu placa piciorului triunghiulară sau în formă de scut beotic sau tipul Mravinca–Gogoșu, forme care apar însă în necropola mai târzie de la Gogoșu, dar și în unele morminte de la Basarabi²⁹. În cazul acestei din urmă necropole s-a dat importanță prezenței sau absenței ceramicii cu decor specific culturii Basarabi, socotindu-se mormintele în al căror inventar s-a descoperit ceramică ornamentată ca fiind mai vechi, celelalte ca reprezentând o fază mai târzie³⁰. În cazul de față această problemă nu se pune; întreg materialul lasă impresia unei unități cronologice, ea reflectând intervalul de timp a două sau cel mult trei generații. Dacă lucrurile stau așa, atunci este foarte plauzibilă ipoteza lui Vulpe potrivit căreia grupurile de pe Ostrovu Mare („1975” și „Prundu Deilui”) și grupul „Gura Blahniței” de lângă Balta Verde ar alcătui cea mai veche fază în stratigrafia orizontală a necropolelor Ostrovu Mare – Balta Verde – Gogoșu³¹.

Referitor la cronologia absolută a culturii Basarabi s-au emis păreri diferite, mai ales în ceea ce privește durata acestei culturi: Moscalu credea că respectiva cultură se dezvoltă începând cu al doilea sfert al sec. VIII, în tot sec. VII și dăinuie până în sec. VI a.Chr., fiind astfel paralelă cu începutul grupului Ferigile³². Vulpe consideră data de început a cimitirului tumular de la Ferigile ca fiind până acum cel mai sigur criteriu pentru discutarea cronologiei culturii Basarabi. Și anume, cea mai veche fază de la Ferigile derivă și, prin urmare, succede sfârșitului culturii Basarabi. Cum, în privința datei de început a necropolei de la Ferigile autorul respectiv socotea greu de acceptat o datare post 650 a.Chr., rezultă că manifestările culturii Basarabi se sting în prima jumătate a sec. VII. Prin urmare, perioada de înflorire a acestei vaste culturi, a cărei arie de răspândire cuprinde două treimi din spațiul carpato-dunărean, ar fi în principal sec. VIII a.Chr.³³ Dacă acceptăm această datare, necropola de pe Ostrovu Mare – „1975” se situează în sec. VIII a.Chr., fiind totodată printre cele mai timpurii descoperiri funerare în cadrul grupărilor tumulare din zona respectivă.

²⁷ Gumă, *op. cit.* (nota 14), p. 220 și urm., pl. 100/1. 3: 102/15.

²⁸ Sîrbu, Damian, Ciocea Safta, *op. cit.* (nota 26), p. 207, fig. 4.1.2.

²⁹ Vulpe, PBF VI. 9, 1990, p. 112, 113 și urm.

³⁰ *Ibidem*, p. 113.

³¹ *Ibidem*, p. 120; cf. Dacia 30, 1986, p. 52.

³² Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, p. 21 și urm.; E. Moscalu, C. Beda, Thraco-Dacia 9, 1988, p. 26; V. Vasiliev, în V. Vasiliev, I. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: Așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj, 1991, p. 120 și urm. și tabela de la p.128, crede că elementele Basarabi din Transilvania pot fi datate pe toată durata sec. VII. Alte păreri la D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 235 și urm. și la B. Hänsel, Thracia 3, 1974, p. 90 și tabela de la p. 883. Ambii cuprind sec. VIII a.Chr. în evoluția culturii Basarabi, neexcluzând continuarea ei și în mare parte din secolul următor.

³³ Vulpe, PBF VI. 9, 1990, p. 109 și în special p. 120.

DIE HÜGELNEKROPOLE AUF OSTROVU MARE

ZUSAMMENFASSUNG

Es werden die Beigaben der 12 Hügel auf der Donauinsel Ostrovu Mare, Gem. Gogoşu, Jud. Mehedinţi veröffentlicht, die von E. Moscalu im November 1975 ausgegraben wurden. Leider ist die Dokumentation der Grabung (Pläne und Protokolle) verschollen, so daß die Wiederherstellung der Grabinventare auf Grund der Markierungen und der wenigen Angaben, welche uns zur Verfügung standen herausgearbeitet werden mußte. Obwohl der Zusammenhang der Inventare der einzelnen Gräber nicht immer mit Sicherheit bestimmt werden konnte, gehört diese kleine Hügelgruppe einem zwei oder drei Generationen dauernden Zeitabschnitt (vermutlich im 8. Jh. v. Chr.) innerhalb der Entwicklung der Basarabi-Kultur.

Die Hügelgruppe auf Ostrovu Mare stellt sehr wahrscheinlich die älteste Stufe in der Entwicklung einer großen Hügelnekropole dar, welche im Gelände der Dörfer Balta Verde und Gogoşu verbreitet ist (vgl. Anm. 3)

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Ostrovu Mare, Gem. Gogoşu, Jud. Mehedinţi. Hügel 1. Grab 1: 1–3 Keramik; 5. 7–11 Eisen; 6 Schleifstein.

Abb. 2. Ostrovu Mare. Hügel 1, Grab 2: 1–2 Keramik; 3–5 Eisen; 6 Bronze.

Abb. 3. Ostrovu Mare. Hügel 1, Grab 2. 1–13 Bronze.

Abb. 4. Ostrovu Mare. Hügel 2, Grab 1 : Grab 2. 1–2 Grab 1; 5–11 Grab 2; 1–13, 11 Keramik: 4–5, 7–10 Eisen; 6 Bronze und Eisen.

Abb. 5. Ostrovu Mare. Hügel 2, Grab 3: Hügel 3, Grab 1. 1–6 Hügel 2, Grab 3: 7–11 Hügel 3, Grab 1; 1–2, 5–6, 8 Keramik; 9–10 Eisen; 11 Bronze; 3–5, 7 Bronze und Eisen.

Abb. 6. Ostrovu Mare. Hügel 4; Hügel 5; Hügel 8; 1–3 Hügel 4; 4–6 Hügel 5: 7–11 Hügel 8: 1, 4. 7–8 Keramik: 9–10 Eisen; 11 Bronze; 3–5, 7 Bronze und Eisen.

Abb. 7. Ostrovu Mare. Hügel 6, Grab 1 und Grab 2; Hügel 6 – aus der Hügelschüttung 1–3. 9 Grab 1; 5 Grab 2; 6–8, 10–11 Hügel 6 – aus der Hügelschüttung; 1–2, 10–11 Keramik; 3. 5–9 Eisen; 4 Bronze.

Abb. 8. Ostrovu Mare. Hügel 7; 2, 4, 6, 11, 13 Keramik: 3, 8 Eisen: 5, 7, 10 Bronze: 9, 12 Bronze und Eisen.

Abb. 9. Ostrovu Mare. Hügel 9, Grab 1 u. Grab 2: 6–8 Grab 1; 1–5 Grab 2: 1. 3–5 Keramik: 2. 6–8 Eisen.

Abb. 10. Ostrovu Mare. Hügel 10, Grab 1: Hügel 10 – Mantel: 1–4 Hügel 10: 5–10 Hügel 10 – Mantel: 4–10 Keramik: 1, 3 Bronze und Eisen: 2 Glasperle.

Abb. 11. Ostrovu Mare. Hügel 12.

Abb. 12. Ostrovu Mare. Hügel „?“ (unpräzisiert) ; 1–5 Keramik: 6–10 Eisen: 11 Bronze und Eisen.

Abb. 13. Gräbengruppen im Gelände von Balta Verde – Gogoşu – Ostrovu Mare (nach A. Vulpe).

UN VÂRF DE SULIȚĂ DE OS DESCOPERIT ÎN LOCUIREA AURIGNACIANĂ DE LA BISTRICIOARA – LUTĂRIE (BAZINUL CEHLĂU)

de ALEXANDRU PĂUNESCU

În aşezarea de la Bistricioara – Lutărie, situată în Bazinul Ceahlăului, s-a descoperit în nivelul I de locuire atribuit aurignacianului, un vârf de suliță de os, unicul găsit până acum în teritoriul dintre Carpați și Siret. El a fost datat la $24\ 760 \pm 170$ B.P. (GrN – 11586).

Cunoscuta aşezare paleolitică din punctul Lutărie este situată pe terasa de circa 40 m a Bistriței, mai precis în marginea est-nord-estică a actualului sat Bistricioara (com. Ceahlău, județul Neamț). Din punct de vedere geomorfologic ea se găsește la limita nordică a Bazinului Ceahlău (zis și Răpciuni).

În urma săpăturilor efectuate în cele două puncte apropiate (I–II), în anii 1957–1958¹ și 1980–1984², s-au identificat din punct de vedere stratigrafic șase niveluri de locuire paleolitică și unul postpaleolitic (niv. VII cu puține fragmente ceramice foarte corodate atribuite perioadei de tranziție de la neolitic la bronz). Celelalte șase niveluri paleolitice (I–VI) aparțin paleoliticului superior, din care primul (cel inferior), gros de 0,20–0,35 m aflat spre mijlocul unui sediment loessoid (a cărui grosime totală variază între 0,50–1 m), aparține aurignacianului așa-zis mijlociu. Celelalte cinci niveluri (II–VI) conțin resturi de locuire atribuite gravetianului.

Din punct de vedere al evoluției aurignacianului în zona cursului mijlociu al Bistriței și îndeosebi în Bazinul Ceahlăului, se pare că locuirea nivelului I de la Bistricioara–Lutărie ar reprezenta cea de-a III-a etapă (probabilă).

Cu ocazia săpăturilor întreprinse în anul 1981, s-a descoperit în punctul II al aşezării, mai exact în caseta H, ca și în cele adiacente, I, J, K și L un mare complex de locuire cu vatră și pete compacte cu cenușă și cărbuni mărunți, având dimensiunile de 4,54x3,20 m. Ceea ce trebuie să reținem este că în caseta I, în afara complexului amintit, care ocupa aici toată marginea estică a casetei (pe o lung. de circa 3,20 m.

¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *Dacia*, N. S. 10, 1966 p. 5–30 și 36–47; Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 18 și p. 126.

² Păunescu, *SCIVA* 31, 1980, 4, p. 530–536; idem, *SCIVA* 35, 1984, 3, p. 235–265; idem, *L'Anthropologie* 93, 1989, 1, p. 136–143.

BISTRICIOARA-LUTĂRIE-Punctul II, Cos.G | Int.I | S4
Nivelul I.

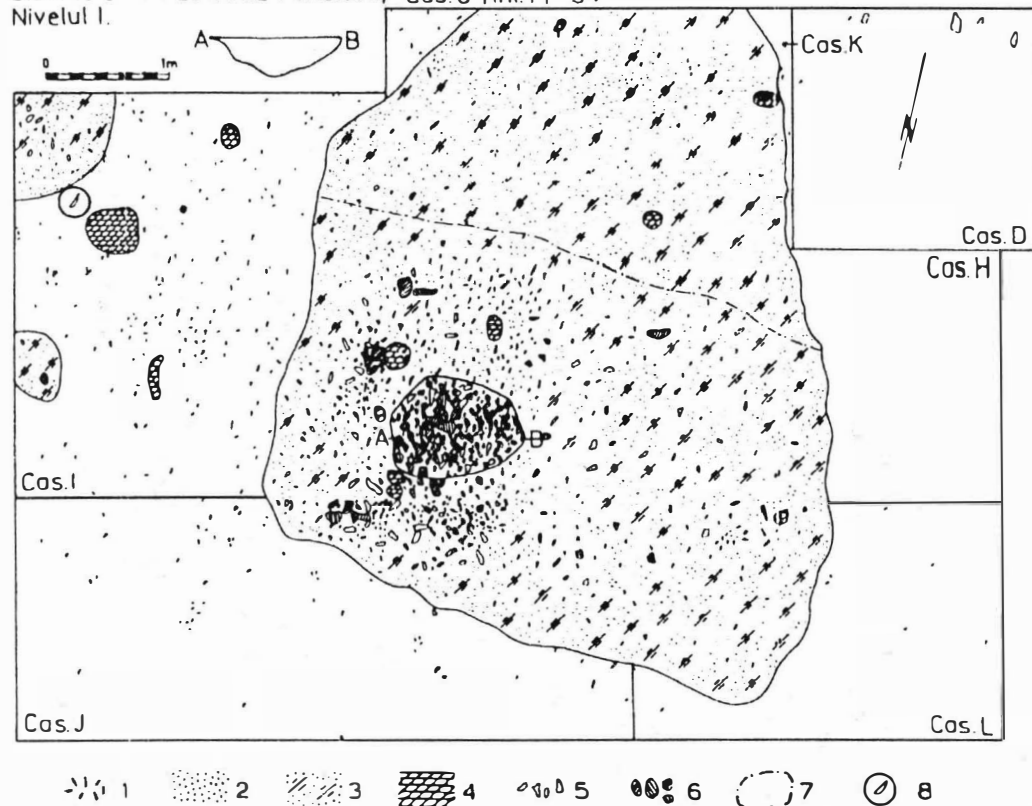

Fig. 1. Bistricioara-Lutărie, com. Ceahlău, jud. Neamț, punctul II. Nivelul I aurignacian. 1 obiecte litice; 2 bucăți mărunte de cărbune; 3 vatră (cu cărbune, cenușă și pământ ars); 4 pată compactă de pământ ars și cenușă sau groapă cu cărbuni, cenușă, cu sau fără oase pietre și obiecte litice; 5 oase, molari etc. de animale; 6 pietre (îndeosebi gresii nisipoase); 7 limitele complexului cu resturi osoase, obiecte litice, pete compacte de pământ ars, cenușă etc.; 8 poziția vârfului de suliță de os găsit la marginea sudică a caroului la al casei 1, între vatra din colțul de NV al casei și pata compactă cu cenușă din apropiere. În marginea estică a casei se întinde complexul de locuire care cuprinde părți din casele H, J, K, L.

și o lat. de aprox. 0,90 m), s-au observat mai multe pete compacte cu cenușă, precum și două vetre din care una mai mare, aflată în colțul nord-vestic al casetei (caroul 1a). Bogată în pământ ars și cenușă, această vatră, pe suprafața dezvelită (ea continuând atât în peretele nordic cât și în cel vestic al casetei) avea dimensiunile de aprox. 0,90x0,80 m și o grosime de 4 cm. De pe suprafața ei s-au cules 9 piese litice și 11 fragmente de oase arse. La circa 0,30 m S-SV de vatră s-a găsit o pată ovală, cu diametrele de circa 0,40 m, bogată în cenușă. Este important de amintit că, spre marginea sudică a caroului 1a, mai precis între vatra descrisă și această pată compactă cu cenușă, s-a descoperit, între 1,90 și 2 m adâncime, vârful de suliță din os care face obiectul acestei note (fig. 1)³.

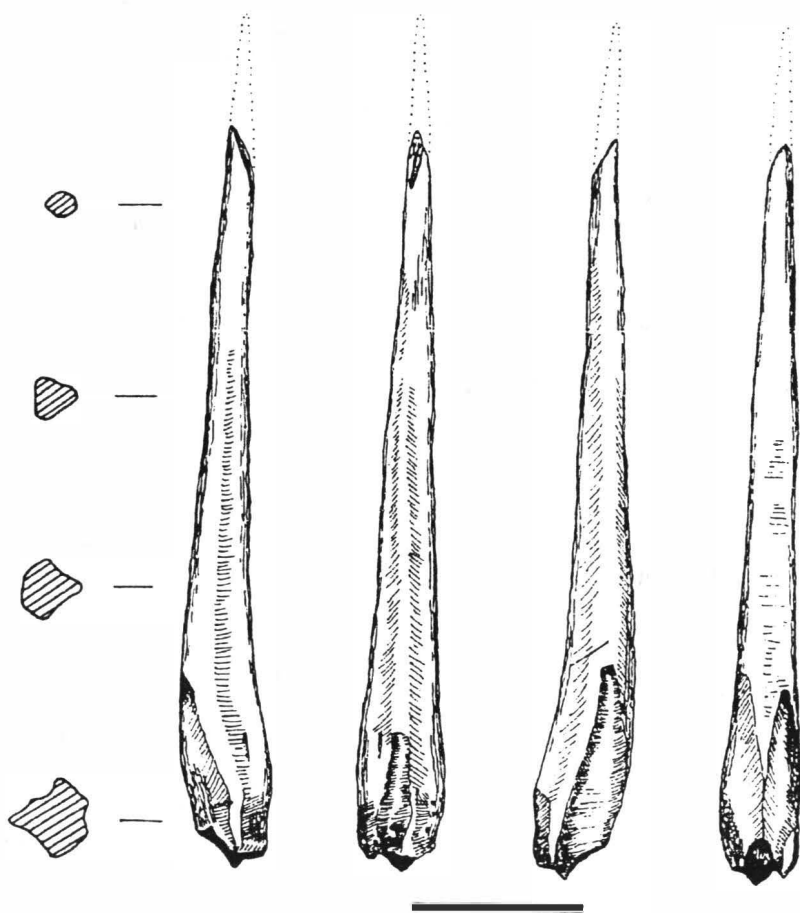

Fig. 2. Bistricioara-Lutărie. Vârful de suliță prelucrat din metapodiu lateral de cal (fețe, profil, secțiune) descoperit în nivelul I aurignacian (desene de C. Beldiman).

³ Idem, *Paleoliticul și Epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret I*, 1995 (manuscris).

Acest vârf este lucrat dintr-un metapodiu lateral de cal. Extremitatea distală a osului, al cărui „buton” inițial a fost foarte subțiat prin șlefuire, este ruptă din vechime. Spre deosebire de aceasta, extremitatea proximală, inițial masivă, tuberoasă, a fost grosier amenajată, cu alte cuvinte îngustată prin înlăturarea cu ajutorul cuțitului de silex a câtorva desprinderi (așchii de os). Marginile piesei sunt subparalele devenind convergente la extremitatea distală. Dimensiunile păstrate ale vârfului sunt: lung. max. = 12,8 cm, lat. max. = 1,3 cm și gros. max. = 1,2 cm. Este foarte posibil ca lungimea inițială a vârfului să fi atins aprox. 15 cm (fig. 2).

După paleontologii Costin Rădulescu și Petre Samson, metapodiul de cal din care a fost prelucrat vârful în discuție aparține lui *Equus transilvanicus*. De asemenea, este necesar să menționăm că, pe lângă resturile de ecvide, s-au mai găsit, în complexele de locuire ale nivelului I aurignacian de la Bistricioara-Lutărie și altele (oase, dentiție), care, după aceiași specialiști, aparțin speciilor: *Bison priscus*, *Rangifer tarandus*, *Megaceros giganteus*, *Lepus* sp. și *Vulpes vulpes*⁴.

Vârful de os la care ne referim se poate încadra în tipul vârfurilor de suliță cu baza sumar amenajată pentru a fi înmănușată. Un tip de vârf asemănător s-a întâlnit, de altfel destul de sporadic, pe-un spațiu larg în aurignacianul din Europa, cum ar fi cel din Franța (La Ferrassie în Dordogne, adăpostul Chasseur din Charente) sau Germania (Hohlenstein-Stadel în Württemberg)⁵.

Din punct de vedere al cronologiei absolute, pentru nivelul I aurignacian de la Bistricioara-Lutărie, dispunem de patru date de radiocarbon din care una incorectă, două imprecise (datorită coeficientului de variație $\pm$ ce depășește o mie de ani) și una foarte posibil corectă. Aceasta din urmă ne indică vârsta de 24760 ± 170 B.P. (GrN-11586)⁶.

În ceea ce privește teritoriul României este important de relevat faptul că până în prezent se cunosc în afara obiectului discutat încă opt vârfuri de os și corn de ren folosite probabil ca vârfuri de suliță și mai puțin ca străpungătoare sau pumnale. În stare fragmentară ele au fost descoperite în locuri considerate de descoperitori ca aurignaciene și aflate fie în așezări în aer liber, fie în peșteri. Astfel, în marea așezare de la Mitoc-Malul Galben, situată pe cursul mijlociu al Prutului (jud. Botoșani), V. Chirica, M. Otte și P. Haesaerts au găsit, în ultimele campanii de săpătură (1990-1992), în complexul de locuire aurignacian, două vârfuri din corn de ren cu baza simplă (*pointes de Mladed*)⁷. Pe baza datelor de C14 cunoscute, locuirea aurignaciană din această stațiune este cu cel puțin câteva mii de ani mai veche decât cea de la Bistricioara-Lutărie, ea fiind cuprinsă între circa 29 000 și 32 000 ani B.P.

⁴ Mulțumim și pe această cale paleontologilor C. Rădulescu și P. Samson pentru determinările făcute.

⁵ Lucette Mons, în H. Comps-Fabrer (sub red.), *Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique Paléolithique supérieur I: Sagaies 5. Fiche sagaie à base reccoircie*, Publications de l'Université de Provence, 1988, p. 1-9

⁶ Păunescu, SCIVA 35, 1984, 3, p. 240, 248.

⁷ V. Chirica, *MeinAntiq* 20, 1995, p. 11-12. Aurignacianul de la Mitoc-Malul Galben a fost datat între 29410 ± 310 B. P. (GrN - 15454), 31850 ± 800 B. P. (GrN - 12637) și 31100 ± 900 B. P. OxA - 1646); M. Otte și V. Chirica, *Préhistoire Européenne* 3 (ian.), 1993, Liège. p. 55-66; P. Haesaerts, *Préhistoire Européenne* 3 (ian.), 1993, p. 67-70; informații suplimentare privind cele două vârfuri de suliță le avem de la C. Beldiman, căruiua îi aducem mulțumirile noastre.

Într-o altă așezare apropiată de stațiunea Malul Galben – este vorba de punctul Mitoc–Valea Izvorului sau Dealul Sărăturii –, Maria Bitiri-Ciortescu semnalează prezența, la adâncimea de 1,40 m, a unui fragment de vârf de os șlefuit la un capăt⁸.

Deși stratigrafic nu se poate preciza nivelul din care provine, prin morfologia sa este foarte posibil ca acest vârf, folosit mai degrabă ca suliță și mai puțin ca străpungător, să aparțină nivelului II de locuire aurignaciană⁹.

Alte cinci vârfuri au fost descoperite în locuirile aurignaciene din peșteri. Unul dintre acestea a fost semnalat de N. N. Moroșan în nivelul I, atribuit de el unui aurignacian post-mijlociu, identificat în mica peșteră Stânca Ripiceni. Este vorba, după cunoscutul cercetător, de un metacarpian (*styler*) de cal folosit ca străpungător. Din păcate, acest obiect, ca de altfel întregul material litic și faunistic din această peșteră, s-a pierdut. Totuși, după fotografia prezentată (alte detalii privind morfologia piesei nu sunt date de N. N. Moroșan), nu excludem ipoteza ca el să reprezinte, ca și cel de la Bistricioara–Lutărie, un vârf de suliță a cărui extremitate distală a fost spartă din vechime¹⁰.

Trei obiecte de os socotite de C. S. Nicolăescu-Plopșor ca vârfuri de suliță au fost descoperite în nivelul de locuire aurignaciană din Peștera Muierilor de la Baia de Fier (jud. Gorj)¹¹. Ele au o secțiune ovală sau cvasirotundă, cu extremitățile proximale sparte din vechime. Dintre ele ne atrage atenția piesa cea mai bine păstrată, cu vârful ascuțit, având secțiunea cvasirotundă, găsită în nivelul aurignacian aflat la gura peșterii și asociat cu unele piese de silex¹².

⁸ M. Bitiri, SCIV 16, 1965, 3, p. 436–441; M. Bitiri, M. Cărciumaru și P. Vasilescu, Hierasus. Anuar '78, Botoșani, 1979, p. 33–41; M. Bitiri și M. Cărciumaru, SCIVA 29, 1978, 4, p. 463–480. Autorii vorbesc de un *facies* de tip Mitoc, mai exact de un „*facies* cultural denticulat de tip Mitoc care face dovada diversificării musterianului în fazele târzii de dezvoltare și transformarea acestuia într-o industrie specifică de tip paleolitic superior local incipient”: idem, SCIVA 32, 1981, 1, p. 3–19 și fig. 2/1 (vârful de os este doar amintit fără a i se face o descriere detaliată); Bitiri-Ciortescu, SCIVA 38, 1987, 3, p. 207–223 și fig. 4/5. Autoarea mai face precizarea că acest *facies* cultural este de fapt un paleolitic superior vechi, evoluat dintr-un musterian bifacial local în care elementele tehnico-tipologice mai vechi supraviețuiesc alături de unele devenite apoi specifice paleoliticului superior.

⁹ Avându-se în vedere adâncimile la care s-au găsit numeroasele piese litice (până la circa 4 m), precum și poziția lor mai mult sau mai puțin concentrată, noi am încercat să stabilim, bineînțeles cu rezervă, pe temeiuri tehnico-tipologice, patina silexului etc., existența în această așezare a trei niveluri de locuire: niv. I (inferior) – musterian superior de tradiție acheuleană și debitaj Levallois; niv. II – aurignacian (probabil o etapă nu atât de timpurie a aurignacianului din zonă); niv. III – tardenoisian; s-au mai găsit și resturi de locuire aparținând fazei B a culturii Cucuteni. Vârful de os la care ne referim și care păstrează doar jumătatea distală are dimensiunile de: lung. = 5,1 cm, lat. max. = 0,9 cm și gros. max. = 0,7 cm.

¹⁰ N. N. Moroșan, AIGR 19, 1938, p. 15 și pl. III/2.

¹¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., Probleme de antropologie 1, 1954, p. 79, fig. 9; C. S. Nicolăescu-Plopșor, SCIV 7, 1956, 1–2, p. 26; J. Hahn, *Aurignacien das ältere Jungpaläolithikum in Mittel- und Osteuropa*, Fundamenta 9, Köln, 1977, p. 126 și pl. 152/1, 2. 6. O piesă care păstrează numai jumătatea distală are vârful ascuțit și secțiunea ovală (lung. = 5,6 cm, lat. max. = 1,2 cm, gros. max. = 0,7 cm); cea de-a doua este de asemenea șlefuită și reprezintă tot jumătatea distală având aceeași secțiune ovală (lung. = 6,7 cm, lat. max. = 1,9 cm, gros. max. = 1 cm).

¹² Acest vârf are dimensiunile: lung. 13,7 cm, lat. max. 1,3 cm, gros. max. = 1,2 cm. Obiectele litice de silex atribuite de descoperitori locuirii aurignaciene din această peșteră sunt destul de puține și constau din: lame neretușate, lame cu retușe de folosire, lame cu retușe denticulate, lamelă simplă.

În sfârșit, ultima piesă cunoscută a fost descoperită de către Henri Breuil și Marton Roșka în anul 1924 în peștera Igrița (sat Peștere, com. Aștileu, jud. Bihor). Într-un sondaj efectuat în interiorul vestibulului peșterii, ei au găsit la adâncimea de 0,32 m (sub o stalagmită) un fragment de vârf de os de urs, în secțiune ovală, pe care-l consideră vârf de sulită sau străpungător. După Breuil, acest vârf, asociat cu cărbuni de lemn și resturi osoase de *Ursus spelaeus*, ar aparține primului nivel (cel superior) de locuire, atribuit, cu probabilitate, aurignacianului¹³.

Din cele expuse, putem afirma că purtătorii culturii aurignaciene de pe teritoriul României au folosit, se pare, într-o mică măsură, ca arme de vânătoare sau chiar de apărare, vârfuri de sulită, prelucrate fie din os, fie din corn de ren. Ceea ce este important să reținem este faptul că vârful discutat, găsit în nivelul aurignacian de la Bistricioara-Lutărie este unicul descoperit până acum în locuirile aurignaco-gravetiene din spațiul cuprins între Carpați și Siret.

UNE POINTE DE SAGAIE EN OS DÉCOUVERTE DANS LA STATION AURIGNACIENNE DE BISTRICIOARA – LUTĂRIE (BASSIN DE CEAHLĂU)

RÉSUMÉ

Dans la niveau I aurignacien de la station bien connue de Bistricioara – Lutărie (commune de Ceahlău, jud. Neamț) a été découverte dans la proximité d'un grand complexe d'habitat, plus exactement près d'un foyer, une pointe de sagaie travaillée à partir d'un métacarpe latéral de cheval (*Equus transilvanicus*). La pointe s'est conservée presque entièrement, à l'exception d'une portion de l'extrémité distale brisée dès l'époque préhistorique. Son extrémité proximale a été aménagée d'une manière grossière, à savoir diminuée par l'écart de quelques écailles à l'aide d'un couteau de silex, afin que la pointe soit adaptée à la tige. Sur la foi des données C¹⁴, la niveau I aurignacien de Bistricioara – Lutărie a été daté de 24 760±170 B. P. (GrN – 11586). On connaît encore huit autres pointes de sagaies en os ou en corne de renne découvertes dans les stations aurignaciennes de Roumanie (Mitoc – Malul Galben, Mitoc – Valea Izvorului, la grotte de Stânca Ripiceni, la grotte Peștera Minerilor, de Baia de Fier et la grotte d'Igrița).

Bien qu'en état fragmentaire, ces pointes peuvent être interprétées par leur morphologie comme pointes de sagaie plutôt que perçoirs ou poignards.

La pointe de sagaie en os de Bistricioara – Lutărie représente jusqu'à ce jour le seul exemplaire trouvé dans une station aurignaco-gravettienne située dans l'espace compris entre les Carpates et le Siret.

¹³ M. Roska, Dacia 1 1924, p. 308–311; idem, BSSC 2, 1925, 2, p. 184; idem, Repertorium, p. 140 și fig. 163/6; H. Breuil, BSSC 2, 1925, 2, p. 208–212 și fig. 13/6; Hahn, *op. cit.* p. 128 și pl. 159/4. Vârful care păstrează numai partea mezială are dimensiunile: lung. = 6,7 cm, lat. max. = 1,4 cm, gros. max. = 0,8 cm. Roska observă pe una dintre fețe o serie de impresiuni aliniate pe două rânduri paralele.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Bistricioara – Lutărie, comm. de Ceahlău, jud. Neamț. Site II. Niveau I aurignacien. 1 industries lithiques, 2 petits morceaux de charbon; 3 foyer (avec charbon, cendre et terre brûlée); 4 tache compacte de terre brûlée et de cendre ou l'osse à charbon, cendre avec ou sans os, pierres et industries lithiques; 5 os, molaires, etc. d'animaux; 6 pierres (notamment des grès sableux); 7 limites du complexe à restes osseux, industries lithiques, taches compactes de terre brûlée et de cendre etc.; 8 position de la pointe en os trouvée vers la limite méridionale du carré la de la cassette I, entre le foyer du coin NO de la cassette et la tache compacte de cendre située dans la proximité. Vers la limite est de la cassette se situe le complexe d'habitat qui comprend des parties des cassettes H, J, K, L.

Fig. 2. Bistricioara – Lutărie. Pointe de sagaie travaillée à partir du métapode latéral d'un cheval (faces, profil, section), découverte dans la niveau I aurignacien (dessins exécutés par C. Beldiman).

SFINCȘI FUNERARI LA ALBURNUS MAIOR

de VASILE MOGA și AUREL SÎNTIMBREAN

Apariția la Alburnus Maior a doi sfincși funerari prilejuiește autorilor o discuție asupra apariției și semnificației acestui motiv funerar în arta romană, cu specială privire asupra artei provinciale în general și a celei din Dacia în mod special.

Subiectul prezentei note ne-a fost sugerat de apariția la Alburnus Maior a două monumente cu caracter funerar.

Descoperirea se datorează lui Ioan Dumitraș din satul Corna (aparținând de Roșia Montană), care a găsit pe un bot de deal, cu prilejul lucrărilor agricole, piesele de care ne ocupăm aici. Ele sunt cioplite în gresie tufitică (rocă provenind, probabil, din masivele Carpeni sau Orlea de pe teritoriul fostului centru roman de minerit aurifer). Locul respectiv fusese utilizat, în epoca romană, ca una dintre necropolele așezării de la Alburnus, lucru dovedit de vestigiile apărute aici încă din 1765. Este vorba de un altar și de o stelă funerară, monumente aflate actualmente în lapidariul din curtea E. M. Roșia Montană¹.

Iată, în continuare, descrierea pieselor care fac obiectul notei de față:

1. Sfinx funerar bine conservat, cu dimensiunile actuale de 38 x 25,5 x 10 cm, descoperit în primăvara anului 1994. Reprezintă un animal cu cap și brațe de om, în poziție ușor chircită. Fața este rotundă, iar coafura sub forma unor meșe paralele. Brațele, ridicate din umăr, sunt terminate cu „mâini” care se sprijină pe un cap feminin cu fizionomie care degajă resemnarea. Fiara are șase mamele bine reliefate. Fig. 1/1 a–b.

2. Sfinx funerar fragmentar, asemănător cu precedentul, cu dimensiunile 22 x 15 x 9 cm, descoperit în același loc, dar în anul 1983, împreună cu suportul unei stele funerare, azi dispărut² (fig. 1/2).

Comparând exemplarele, suntem siguri că ne aflăm în fața unor creații ale aceluiași meșter lapid.

Cele două piese descrise mai sus sunt până acum singurele monumente de acest tip descoperite la Alburnus Maior. De aici se cunoșteau până acum numai lespezi funerare cu inscripție, stele cu busturile decedaților în nișă cochiliformă, medalioane lucrate aparte, lei, postamente cu lei și Gorgona-Medusa, acoperișuri de *aedicula* etc., păstrate în lapidariul local, la Abrud (încăstrate în zidul bisericii Sf. Andrei) în muzeele din Alba Iulia, Turda etc. Toate au împodobit cândva necropolele din Alburnus Maior, centru minier calificat de V. Pârvan datorită bogăției sale drept „oraș californian de civilizație internațională”³.

¹ IDR III/3, 414, 419.

² A. Sîntimbrean, *Muzeul mineritului din Roșia Montană*, București, 1989, p. 144, pl. 16.

³ V. Pârvan, *Getica*, București, 1982, s. v. Alburnus Maior.

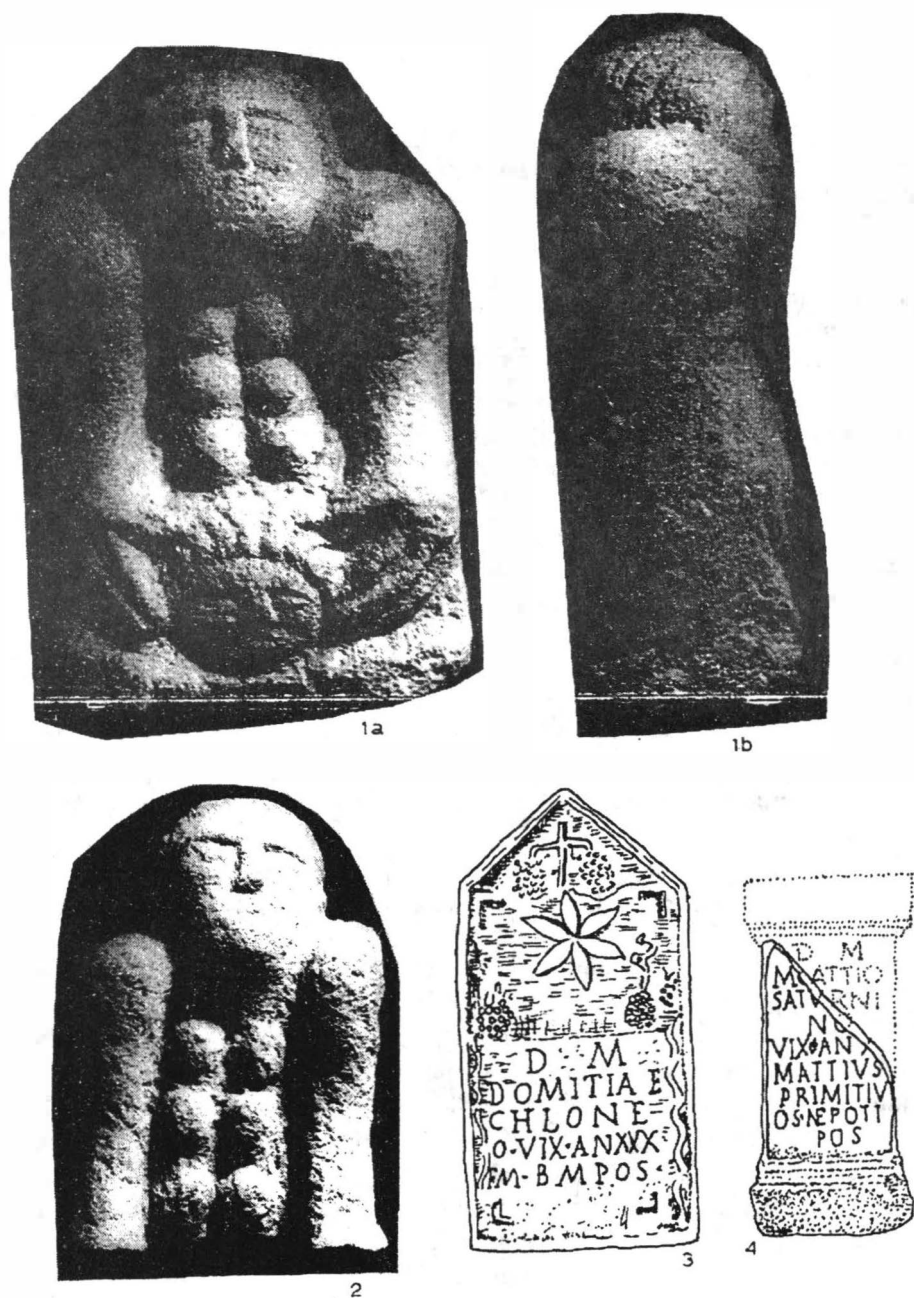

Fig. 1. Alburnus Maior (Roșia Montană, jud. Alba). 1, 2 sfințeși funerari; 3, 4 altar și stelă funerară descoperite în 1765 (CIL III/3, 414, 419).

Monumentelor funerare li se adaugă numeroase descoperiri de monumente votive executate în aceeași rocă tufitică, toate constituind argumente suficiente pentru a susține că aici existau, ca și în alte locuri, ateliere de pietrari specializați, *officinae*; din păcate prezența acestora poate fi dovedită numai indirect.

Motivul sfinxului este destul de rar întâlnit în simbolistica funerară provincială. Din literatura de specialitate reiese că piese similare sunt cunoscute anterior la Apulum (9) și în capitala Daciei (4, păstrate la Muzeul din Deva). De aceea credem că nu este lipsit de interes să discutăm mai jos problematica prezenței sfinxului în arta romană, subiect de care s-a ocupat, dealtfel, magistral, și savantul belgian M. Renard, într-un studiu publicat cu ani în urmă⁴.

Apărut în Egipt și în Orient ca simbol al dominației, sfinxul a intrat în repertoriul funerar simbolizând imanența morții, alături de lei, grifoni sau alte animale sălbatice, ținând sub labe o victimă cu chip uman. Din această zonă a lumii antice, sfinxul s-a răspândit în arta greacă, unde apare în postura de conducător al defunctului spre Hades și, mai ales, în aceea de păzitor al mormântului (ca și leul, grifonul înaripat, Gorgona sau Sirenele). Prin intermediul grecilor, motivul de care ne ocupăm a pătruns în Italia. Aici însă, imaginea animalului este „umanizată”, gestul său sugerând mai mult atingerea decât violența, cel reprezentat sub eticheta fiarei neopunând nici o rezistență; chipul lui sugerează, cum am remarcat la descrierea pieselor prezentate mai sus, resemnare, melancolie.

Din Italia, unde sfinxul pare să fi pătruns începând cu a doua jumătate a sec. IV a. Chr. și unde apare pe monumente de piatră și bronz datând din vremea primelor două dinastii imperiale, el s-a răspândit în câteva dintre provinciile romane occidentale precum Britannia, Belgica, Germania Superior, Raetia și Noricum. În mod firesc, dată fiind originea sfinxului, el a rezistat și în părțile orientale ale imperiului, fiind întâlnit printre monumentele funerare de la Efes și pe pereții unor sarcofage datate în sec. III–IV păstrate în Muzeul Național Libanez⁵.

Din statistica monumentelor rezultă că cel mai mare număr de reprezentări de sfincși pare să se cunoască din Dacia, orașul Apulum aflându-se pe prima poziție ca număr de piese.

Dacă asupra simbolisticii sfinxului toate interpretările concordă, cu privire la reprezentarea de sub „măinile” fiarei au avut loc discuții. Pomind de la o descoperire din Colchester (Britannia) și de la cele din Noricum (Sankt Polten și Wels), unii autori⁶ văd în aceasta portrete ale defuncților. Alții cred că reprezentarea poate fi, mai degrabă, o mască umană, deoarece nici unul dintre personaje nu pare a avea trăsături individualizate. O altă părere, la care ne raliem, ar fi aceea că reprezentările, mai ales cele feminine, pot să sugereze chipul Gorgonei–Meduza, asocierea ei ca simbol al morții fiind deosebit de întâlnită în arta funerară în general și în cea a Daciei în special⁷, unde apare deseori pe sarcofage, postamente de monumente funerare (în asociere cu lei) etc.

⁴ M. Renard. Apulum 7. 1968. I. p. 273–306.

⁵ *Ibidem*, p. 273–281.

⁶ *Ibidem*, cu bibliografia de la notele 56–57, p. 300.

⁷ D. Alicu și A. Rusu, ActaMN 11, 1974, p. 93 sq.; L. Țeposu Marinescu, BAR 128, 1982, p. 41 sq.

Ca și cele mai multe motive funerare ale artei provinciale din Dacia, sfînxul pare să fi pătruns aici pe aceeași filieră occidentală – repartitia topografică și aria de difuziune stabilite de Renard⁸ acoperind Britannia, Belgica, Germania Superior, Raetia, Noricum și de aici numai Dacia intracarpatică.

Sfîncșii de la Albumus Maior sunt, așa cum am spus, executați de un lăpăd localnic, ei putînd fi puși în legătură cu prezența unei unități militare, *numerus Maurorum Hisp*⁹, detașată în Munții Apuseni cu misiunea supravegherii districtului aurifer. Dealtfel, acest motiv este cunoscut mai ales din locuri din care au existat în antichitate garnizoane romane și de aici supoziția că el a fost agreat în mediul militar.

Apariția sfîncșilor de această dată și la Albumus Maior confirmă cu certitudine existența unei necropole lângă Tăuș Cornii, necropolă ce va trebui să fie cercetată sistematic¹⁰.

SPHINX FUNÉRAIRES À ALBURNUS MAIOR

RÉSUMÉ

Dans la nécropole (pas encore fouillée d'une manière systématique) d'Albumus Maior (Roșia Montană, dép. de Alba), contre minier romain, on a découvert, par hasard, deux sphinx funéraires. À l'occasion de leur publication, les auteurs discutent la symbolique et la diffusion de ce motif funéraire dans l'art provincial romain. La conclusion qui se dégage est qu'il s'agit de tradition orientale, et il est arrivé en Dacie par la filière occidentale, en liaison avec les milieux militaires. Les pièces en discussion sont l'œuvre d'un artisan local.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Albumus Maior (Roșia Montană, dép. de Alba). 1, 2 sphinx funéraires; 3, 4 stèle funéraire et autel découverts en 1765 (CIL III/3, 414, 419).

⁸ Renard, *op. cit.*, p. 303–306.

⁹ I. I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 75, nr. 72.

¹⁰ Cercetare preconizată pentru anul 1996.

CERAMICĂ ROMÂNĂ DE LA AMPELUM DECORATĂ ÎN TEHNICA BARBOTINEI

de ION T. LIPOVAN

La Ampelum, într-un cuptor de ars ceramică dezafectat din vechime, datat la mijlocul sec II p.Chr., au fost descoperite vase întregi rebutate și fragmente decorate cu barbotină cărămizie și albă. Ele constituie dovada fabricării aici a acestei specii ceramice.

Cercetările arheologice sistematice, precum și descoperirile întâmplătoare din cuprinsul provinciei Dacia arată că în sec. II–III p.Chr. s-a desfășurat aici o vie activitate de producție în toate domeniile. În ateliere – *figlinae*¹ – meșterii olari realizau întregul repertoriu al ceramicii provinciale romane, de la modesta ceramică de uz casnic până la ceramica de lux – *terra sigillata*². Olarii autohtoni, păstrători ai unor vechi tradiții La Tène, își continuau și ei activitatea, produsele lor, executate manual sau la roată fiind solicitate în mediul urban și în mod deosebit în cel rural³.

La Ampelum, într-un cuptor de olar dezafectat din vechime, care aparținuse unui complex activ pe la mijlocul sec. II p.Chr.⁴, a fost surprinsă, pe lângă alte multe alte obiecte ceramice, și o gamă diversificată de vase și fragmente. Dintre acestea ne-am propus să prezentăm în nota de față ceramica decorată în tehnica barbotinei⁵. Întregul lot de vase și fragmente de acest tip provine de la piese rebutate.

Pentru realizarea acestei categorii de ceramică, în *figlina* ampelensă au fost utilizate argile cu calități plastice diferite. Unele vase au fost modelate dintr-o pastă de calitate bună, care după ardere a devenit de culoare cărămizie, având ca

¹ V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 58; Al. Ferenczi, *ACMIT 1, 1926–1928* (Cluj 1929), p. 216–217; I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala*, Cluj, 1944, p. 83; I. Berciu, *Apulum 3*, 1949, p. 180–188; D. Popescu, *Cercetări arheologice din Transilvania*, București, 1956, p. 117–147; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1960, p. 313; C. Pop, Z. Milea, *ActaMN 2* 1965, p. 200; D. Protase, *St. Dănilă*, *Apulum 5*, 1965, p. 557–561; Gh. Petre, *SCIV 19*, 1968, 1, p. 147–158; D. Tudor, *OR⁴*, p. 74–92; O. Floca, St. Ferenczi, I. Mărghitani, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1070, p. 14–112; Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1076, p. 81–84; N. Gudea, *ActaMP 4*, 1980, p. 105–144; D. Benea, *Potaissa 3*, 1982, p. 22–40; I. T. Lipovan, *AIACluj 26*, 1983–1984, p. 301–317.

² Christescu, *op. cit.*, p. 62–64; Gh. Popilian, *Dacia*, N.S. 16, 1972, p. 145–161; idem, *Ceramica romană din Oltenia*, p. 57–66; D. Isac, M. Rusu, Cl. Băluță, *Apulum 18*, 1979, p. 237–239; D. Isac, N. Gudea, *ActaMP 4*, 1980, p. 196, 201; D. Isac, *Apulum 19*, 1981, p. 116–118, 121; idem, *Potaissa 3*, 1982, p. 68; Lipovan, *op. cit.*, p. 303; D. Isac, *Terra sigillata în Dacia romană* (rezumatul tezei de doctorat), Cluj, 1985, p. 18–24.

³ C. Daicovicu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 144; M. Macrea, *Dacia*, N.S. 1, 1957, p. 206 și urm.; M. Macrea, M. Rusu, I. Winkler, *Materiale 5*, 1959, p. 457–458; D. Protase, *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960, p. 188–194, fig. 2; idem, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966, p. 15–103; Gh. Bichir, *SCIVA 17*, 1966, 3, p. 506, cu bibliografia problemei; Macrea, *op. cit.*, p. 260; Floca, Ferenczi, Mărghitani, *op. cit.*, p. 67–74, cu bibliografia; D. Protase, *Riturile funerare la daci și la romani*, București, 1971, p. 83–120; Floca, *Apulum 9*, 1971, p. 268–269; E. Chirilă și colab., *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, p. 53–54; Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Sopor de Câmpie*, București, 1976, p. 14–57; Popilian, *op. cit.*, p. 131–138; Lipovan, *op. cit.*, p. 308–310; Crișan, *op. cit.*, p. 271.

⁴ Lipovan, *op. cit.*, p. 305–306.

⁵ *Ibidem*, p. 306–307.

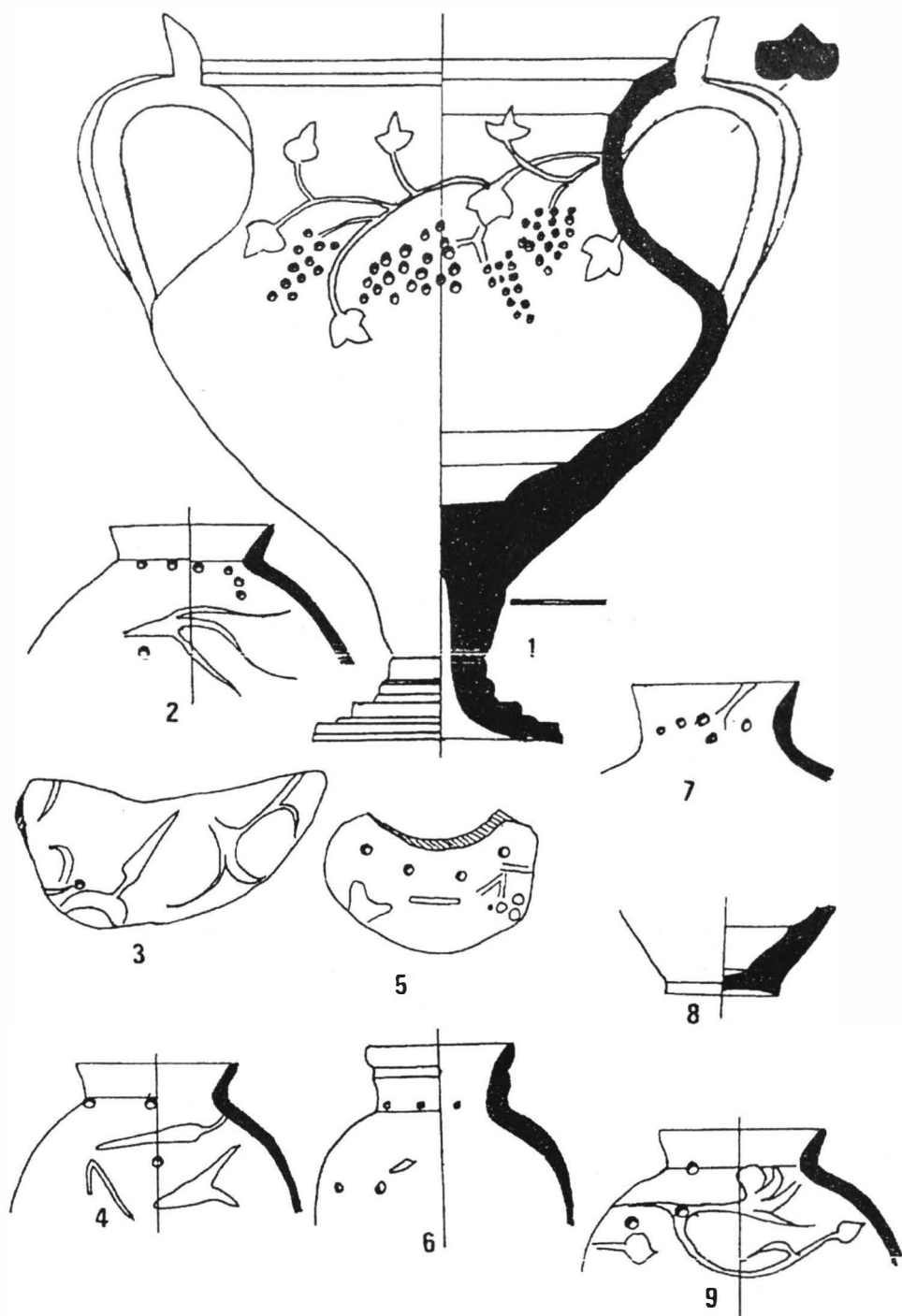

Fig. 1. Ampelum. 1 cupă-kantharos; 2 – 9 cănițe.

degresant nisip fin. Vasele au pereții subțiri și poartă ornamente executate cu o barbotină care după ardere are aceeași culoare cu vasul. O altă categorie de vase a fost modelată dintr-o pastă fină, omogenă și densă, care după ardere a primit o culoare mai deschisă, roz-gălbuie, având un conținut mai mare de argilă albă, caolin, și de aceea prezintă o densitate mai mare și o rezonanță metalică, decorul fiind realizat cu o barbotină de culoare alb-gălbuie. Ornamentația acoperă, de cele mai multe ori numai treimea superioară a vasului și numai în cazuri rare toată suprafața. Uneori ornamentele cu barbotină⁶ sunt însoțite de alte motive ornamentale realizate prin incizii sau caneluri.

Ornamentele identificate pe această categorie de ceramică realizată în *figlina* ampelensă sunt: *coarda de viță de vie* cu frunze și ciorchini⁷ (fig. 1/1; 2/1-2), *frunze lanceolate*⁸ (fig. 1/2-3) și *solzi în relief*⁹ (fig. 2/2-6; 3/1-3), dispuși pe unul sau mai multe rânduri orizontale încadrate de mici proeminențe circulare; *semilune* și *buline* dispuse în treimea superioară a vasului, inclusiv pe torți (fig. 4/1-3; 5/1-4)¹⁰.

Pe nici unul dintre fragmentele descoperite aici sau pe vasele întregibile nu au fost găsite urme de *vernīs*. Acest lucru dovedește că rebutarea vaselor s-a făcut înaintea operațiunii de aplicare a vernisului sau că această operație nici nu se realiza, pentru că o bună parte dintre aceste vase, mai ales cele decorate cu barbotină de culoare cărămizie după ardere¹¹, urmau a fi glazurate¹² și rebutarea s-a produs, cum spuneam, la prima ardere, în faza de „biscuit”¹³, caracteristică tehnologiei de glazurare. Așa s-ar explica și friabilitatea pronunțată a unora dintre aceste vase. Este de menționat că în același context a fost găsită și ceramică rebutată aflată în faze mai avansate de execuție ale tehnologiei de glazurare¹⁴.

Vasele descoperite în cuptorul nr. II, aproape întregi, precum și restaurarea grafică a altora ne-au permis identificarea unor forme pe care le vom prezenta în continuare, ținând cont și de culoarea ornamentației¹⁵.

A. Ceramică decorată cu barbotină cărămizie

1. *Cupă –kantharos* cu picior înalt (fig. 1/1)¹⁶, din argilă fină, cărămizie, cu miezul parțial cenușiu, corp bombat, picior înalt. Pe gât și pe umăr are un decor format dintr-o coardă de viță de vie cu frunze și ciorchine. Diam. gurii 15 cm; diam. max. 18 cm; î. 21 cm; diam. torții 8 cm.

⁶ *Ibidem*, p. 306; Popilian, *op. cit.*, p. 51.

⁷ Popilian, *op. cit.*, p. 51, pl. 18/218-221; Lipovan, *op. cit.*, p. 306.

⁸ Popilian, *op. cit.*, p. 51.

⁹ *Ibidem*, p. 51, pl. 20/240.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Christescu, *op. cit.*, p. 70, pl. 3/5; Gh. Ștefan, SCIVA 9, 1958, 1, p. 61-62, fig. 5/1-4; Popilian, Dacia, N.S. 16, 1972, fig. 8/1; Chirilă și colab., *op. cit.*, p. 40, pl. 31/4, 31/7; Gudea, ActaMN 10, 1973, p. 582, fig. 13/8, 10, 12; Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, p. 50-51, pl. 13/192-193, 18/210-222, 19/223, 233, 20/234-242; D. Alicu, A. Soroceanu, Potaisa 3, 1982, p. 59; Lipovan, *op. cit.*, p. 301-307.

¹² Lipovan, AIIACluj 26, 1983-1984, p. 301-309.

¹³ Popilian, *op. cit.*, p. 51-52.

¹⁴ Alicu, Soroceanu, *op. cit.*, p. 54; N. Balfet, N. Fauvet-Bethelot, S. Mouzon, *Pour la normalisation de la description des poteries*, Paris, 1983, p. 47.

¹⁵ Materialele arheologice prezentate în această notă au fost donate de semnatarul ei Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia.

¹⁶ Lipovan, *op. cit.*, p. 306, pl. 9/1; Crișan, *Ceramica daco-getică*, Cluj, 1969, p. 89; P. Alexandrescu, Histria IV, București, 1978, p. 88, fig. 579; Popilian, *op. cit.*, p. 51.

2. *Oală cu două torți* (fig. 2/1)¹⁷, pastă fină cărămidie, două torți bandate. Pe gât și pe umăr are ca decor o coardă de viță de vie cu frunze și ciorchini. Diam. gurii 14,5 cm; diam. max. 14,5 cm; î. 14 cm; diam. fundului 5 cm.
3. *Oală cu două torți* (fig. 2/1)¹⁸, pastă fină cenușie, aceleași formă și decor cu precedenta, dar deformată la ardere și de aceea rebutată. Constituie o dovadă a faptului că această categorie ceramică se realiza în figlina de la Ampelum.
4. *Oală cu două torți* (fig. 4/2) fragmentară, pastă fină cărămidie, decor în formă de semilune pe ambele fețe ale buzei și mici proeminențe pe gâtul vasului. Diam. gurii 14 cm.
5. *Căniță cu o toartă* (fig. 2/2)¹⁹ fragmentară, pastă fină cărămidie. Pe gât, un șir de proeminențe, în zona umărului, coardă de viță de vie cu frunze și ciorchini. Diam. gurii 6,2 cm; diam. max. 10 cm.
6. *Căniță* (fig. 1/3) fragment, pastă fină cărămidie, pereții subțiri și friabili, decor frunze lanceolate. Dimensiuni 4 x 9 x 0,4 cm.
7. *Căniță* (fig. 1/2) fragment, pastă fină cărămidie, friabilă, decor mici proeminențe și frunze lanceolate. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 9 cm.
8. *Căniță* (fig. 1/9) fragment, pastă fină cărămidie friabilă, decor coardă de viță de vie cu frunze și ciorchini. Diam. gurii 5 cm.
9. *Căniță* (fig. 1/6) fragment, pastă fină cărămidie, miezul cenușiu închis. La locul de inserție a gâtului cu umărul mici proeminențe rotunde, iar pe umăr boabe de strugure. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 8,5 cm.
10. *Căniță* (fig. 1/5) fragment, pastă fină cărămidie. Pe umăr un șir orizontal de mici proeminențe și un fragment de viță de vie cu frunze și ciorchine. Dimensiuni 7 x 3,3 x 0,3 cm.
11. *Căniță* (fig. 1/4) fragment, pastă fină cărămidie friabilă. Decor coardă de viță de vie. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 10 cm.
12. *Căniță* (fig. 1/7) fragment, pastă fină cărămidie friabilă, decor coardă de viță de vie cu ciorchini. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 10 cm.
13. *Căniță* (fig. 3/7) fragment, pastă fină cărămidie gălbuie, pe gâtul înalt incizii orizontale, iar pe umăr coardă de viță de vie cu frunze și ciorchini. Barbotina de culoare cărămidie gălbuie. Dimensiuni 7 x 8,2 x 0,4 cm.
14. *Căniță cu o toartă* (fig. 2/6)²⁰, pastă fină cărămidie, între două șiruri orizontale de proeminențe, un decor din trei rânduri de solzi în relief realizați cu barbotină. Toarta bandată, în lungul ei mici proeminențe rotunde și una mai mare în zona de prindere de buză. Diam. gurii 5,4 cm; diam. max. 9,8 cm; î. 10,3 cm; diam. fundului 3,9 cm.

¹⁷ Lipovan, *op. cit.*, p. 306, pl. 9/2.

¹⁸ *Ibidem*, pl. 9/4.

¹⁹ *Ibidem*, p. 306, pl. 6/4.

²⁰ *Ibidem*, p. 306.

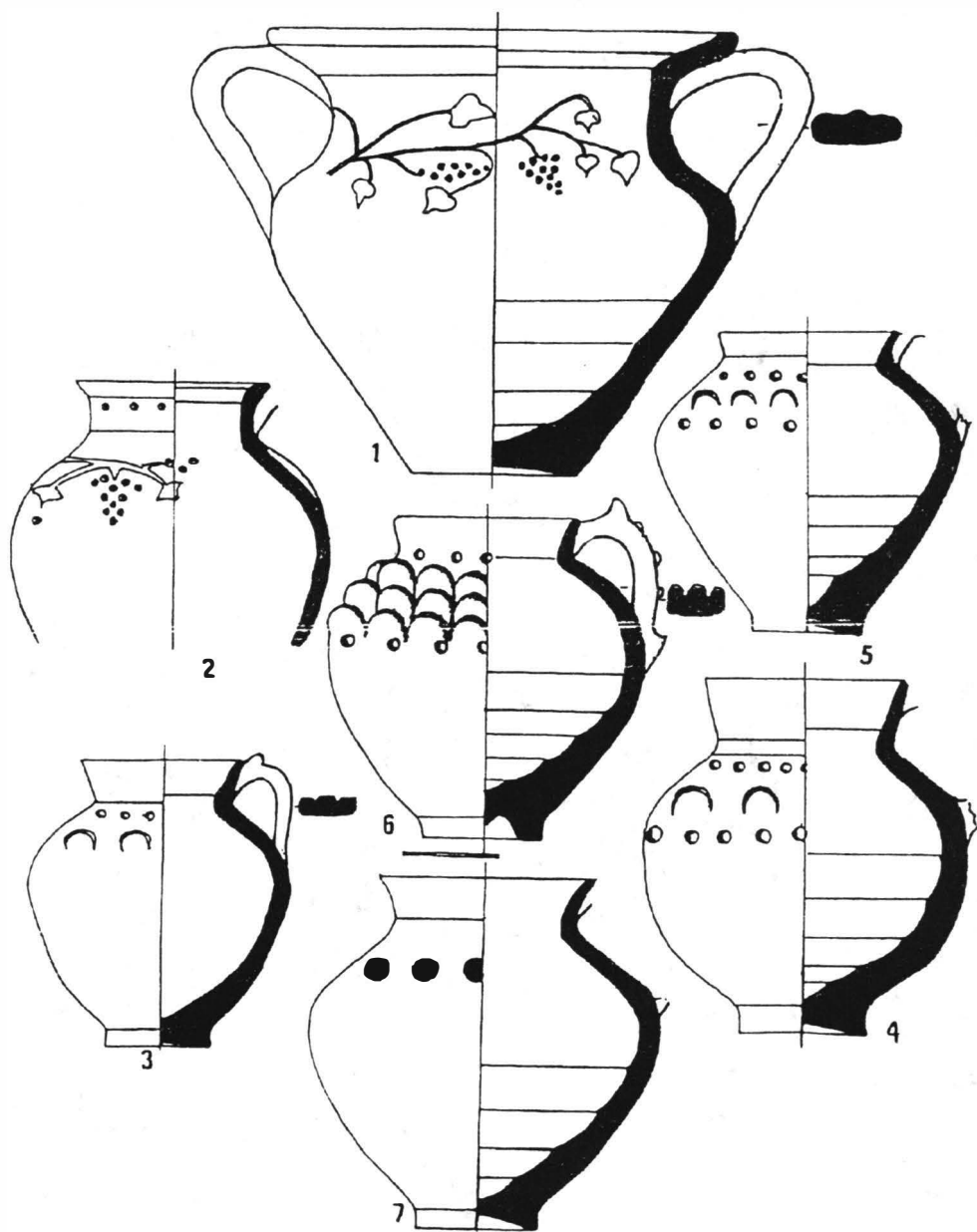

Fig. 2. Ampelum. 1 oală cu două torți; 2-7 cănițe.

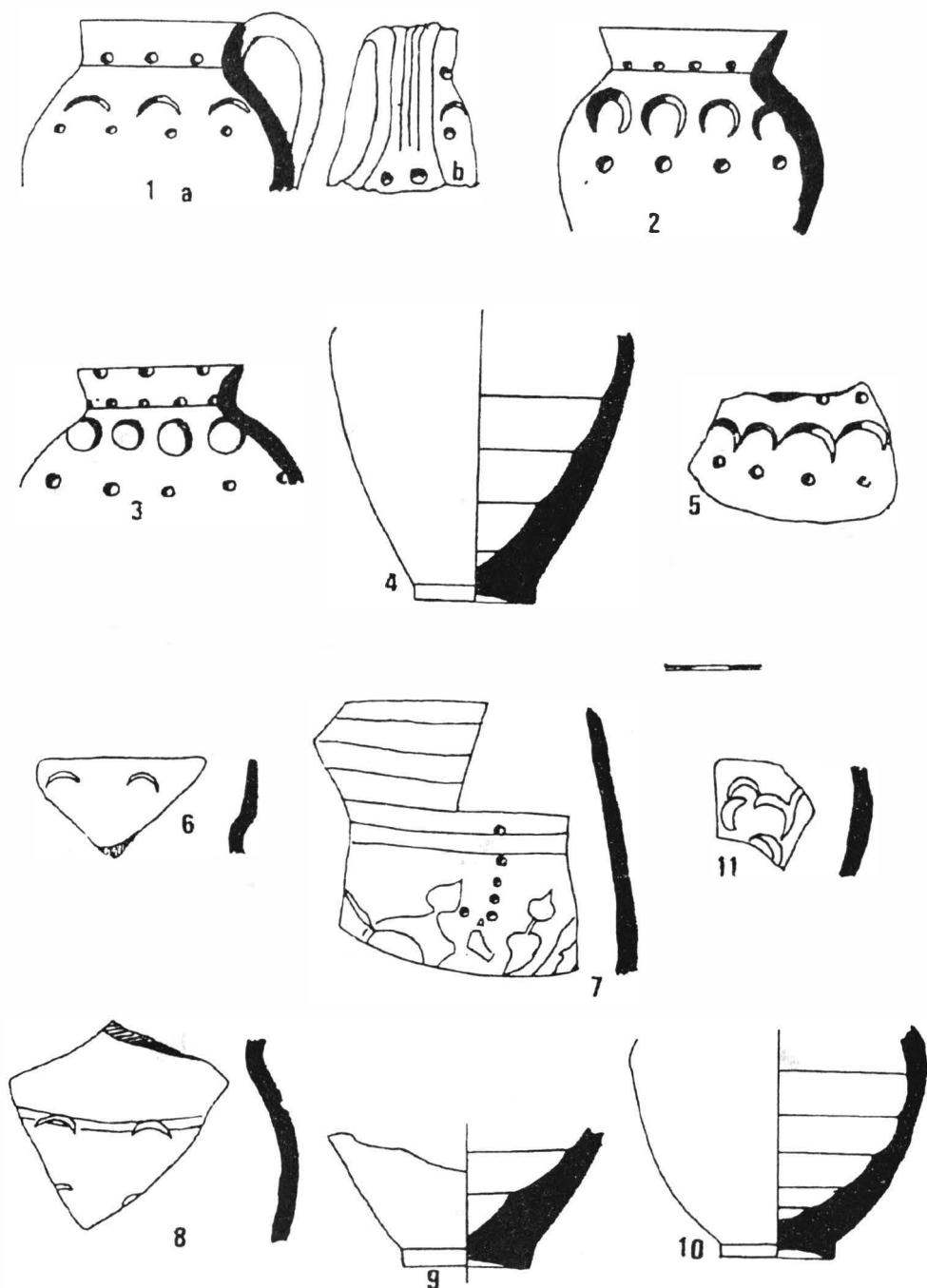

Fig. 3. Ampelum. 1-11 cãnițe

15. *Căniță cu o toartă* (fig. 2/3)²¹, pastă fină cărămidie gălbuie, pe umăr un șir de solzi în relief și mici proeminențe în zona de prindere la umăr. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 8,5 cm; î. 9,2 cm; diam. fundului 3,2 cm.
16. *Căniță cu o toartă* (fig. 2/5)²², pastă fină cărămidie gălbuie. Pe umăr, în zona gâtului, solzi în relief, încadrați de două șiruri de mici proeminențe. Diam. gurii 5,6 cm; diam. max. 9,5 cm; î. 9,5 cm; diam. fundului 3,5 cm.
17. *Căniță cu o toartă* (fig. 2/4)²⁴, pastă fină cărămidie gălbuie. Pe umăr un șir orizontal de mici proeminențe urmat de un șir de solzi în relief urmat de un șir de proeminențe ceva mai mari situate pe diametrul maxim. Diam. gurii 6 cm; diam. max. 10 cm; î. 11,3 cm; diam. fundului 4 cm.
18. *Căniță cu o toartă* (fig. 2/7)²⁵, pastă fină cărămidie gălbuie. Decor format de un șir orizontal de proeminențe aplatizate. Diam. gurii 6,8 cm; diam. max. 11 cm; î. 11,2 cm; diam. fundului 3,7 cm.
19. *Căniță cu o toartă* (fig. 3/1 a–b) fragmentară, pastă fină cărămidie gălbuie. Decor, mici proeminențe pe gât și pe umăr care încadrează un șir orizontal de solzi în relief. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 8,5 cm.
20. *Căniță* (fig. 3/1 a–b) fragmentară, pastă fină cărămidie gălbuie. Decor, mici proeminențe pe gât și pe marginea umărului care încadrează un șir de solzi în relief. Diam. gurii 6 cm; diam. max. 8 cm.
21. *Căniță* (fig. 3/2) fragment, pastă fină cărămidie gălbuie. Mici proeminențe în șir orizontal încadrează un șir de solzi în relief. Dimensiuni 6,5 x 4 x 0,4 cm.
22. *Căniță* (fig. 3/3) fragment, pastă fină cărămidie gălbuie. Decor, mici proeminențe pe buză, pe gât și umăr, solzi executați în relief. Diam. gurii 5 cm; diam. max. 9 cm.
23. *Căniță* (fig. 1/8) fragmentară, pastă fină cărămidie gălbuie, fund concav, are un mic umbo pe fața exterioară. Diam. fundului 3,5 cm.
24. *Căniță* (fig. 3/10) fragmentară, pereți și fund, pastă fină cărămidie. Diam. fundului 3,5 cm.
25. *Căniță* (fig. 3/9) fragmentară, pereți și fund, pastă fină cărămidie gălbuie. Diam. fundului 3,7 cm.

²¹ *Ibidem*, p. 306.

²² *Ibidem*, p. 306, pl. 6/3.

²³ *Ibidem*, p. 306, pl. 9/3.

²⁴ *Ibidem*, p. 306, pl. 6/5.

²⁵ *Ibidem*, p. 306, pl. 6/6.

B. Ceramică decorată cu barbotină albă

1. *Urcior* (fig. 4/1)²⁵ fragmentar, pastă fină roză-cărămizie, buza canelată poartă un decor din mici proeminențe ovale din barbotină albă, pe umăr are două rânduri de caneluri orizontale care încadrează un decor format din solzi și proeminențe ovale din barbotină albă. Diam. gurii 6 cm; diam. max. 21,5 cm.
2. *Cupă – kantharos* (fig. 5/1)²⁶ cu picior scurt și talpă lată (?), fragment, pastă fină cărămizie nisipoasă. Decor în formă de semilune și buline de barbotină albă, dispuse în rânduri orizontale pe toată suprafața vasului. Urme de la două torți. Dimensiuni 10 x 12,5 x 0,9 cm.
3. *Cană cu două torți* (fig. 4/3) fragmentară, pastă fină cărămizie. Decor buline din barbotină albă pe fața exterioară a buzei. Diam. gurii 16 cm.
4. *Căniță* (fig. 3/6) fragment, pastă fină cărămizie. Decor din mici semilune din barbotină albă. Dimensiuni 3 x 5 x 0,4 cm.
5. *Căniță* (fig. 3/8) fragment, pastă fină cărămizie. Decor o canelură în zona umărului și semilune din barbotină albă pe toată suprafața. Dimensiuni 6,5 x 6 x 0,5 cm.
6. *Vas* (?) (fig. 3/11) fragment de perete, pastă fină cărămizie. Decor mici semilune din barbotină albă. Dimensiuni 3 x 3 x 0,6 cm.
7. *Toartă* (fig. 5/2 a, b, c) fragmentată, pastă fină cărămizie bine arsă. Poartă lateral buline din barbotină albă. Poate să fi aparținut unei cupe-kantharos.
8. *Toartă* (fig. 5/3 a–c) fragmentată, pastă fină cărămizie cenușie, face parte din aceeași categorie cu precedentă. Decor format din S-uri aglomerate și buline din barbotină albă.
9. *Toartă* (fig. 5/4) fragment, pastă fină cărămizie cenușie, vitrificată. Decor simplu din incizii și buline din barbotină albă.
10. *Toartă* (fig. 5/5) fragment, pastă fină cărămizie gălbuie. Provine de la un vas de talie mică, este de formă cilindrică, decorată cu o semilună din barbotină albă.

Se cuvine să reamintim că ceramica prezentată aici nu provine dintr-un strat de cultură, de la vase sparte în timpul utilizării, ci a fost surprinsă, cum am spus, într-un cuptor de ars ceramică desafectat, ce va fi fost activ la Ampelum pe la mijlocul sec. II p.Chr.²⁷, provenind de la diferite vase decorate cu barbotină și rebutate în timpul realizării lor în *figlina* locală²⁸.

²⁶ Alexandrescu, *op. cit.*, p. 89, fig. 14; Lipovan, *op. cit.*, p. 306, pl. 6/7.

²⁷ Lipovan, *op. cit.*, p. 310.

²⁸ *Ibidem*, p. 303, 306.

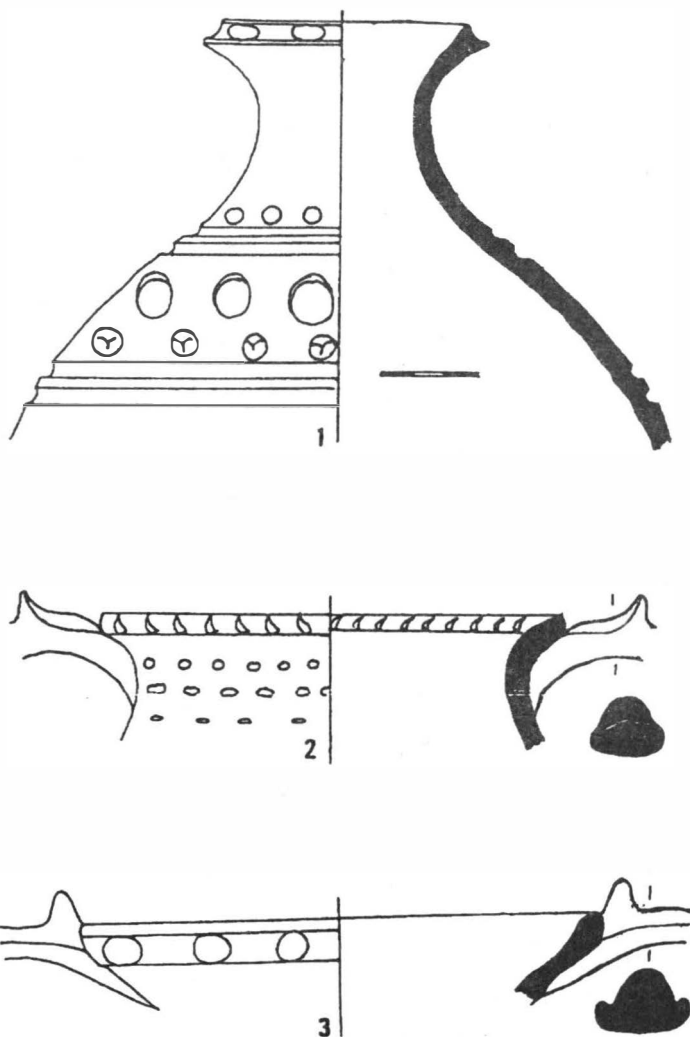

Fig. 4. Ampelum. 1 urcior; 2, 3 oale.

Ceramica de această categorie descoperită în provincia Dacia este considerată de unii cercetători ca fiind de proveniență sud-dunăreană²⁹ sau panonică³⁰, adică de import. Alți cercetători nu exclud posibilitatea existenței unor ateliere locale în care să fie realizată³¹. Producerea ei se încadrează cronologic în sec. II p.Chr.³².

²⁹ Popilian, *op. cit.*, p. 51–52.

³⁰ Chirilă și colab., *op. cit.*, p.40.

³¹ Popilian, *op. cit.*, p. 52.

³² *Ibidem*.

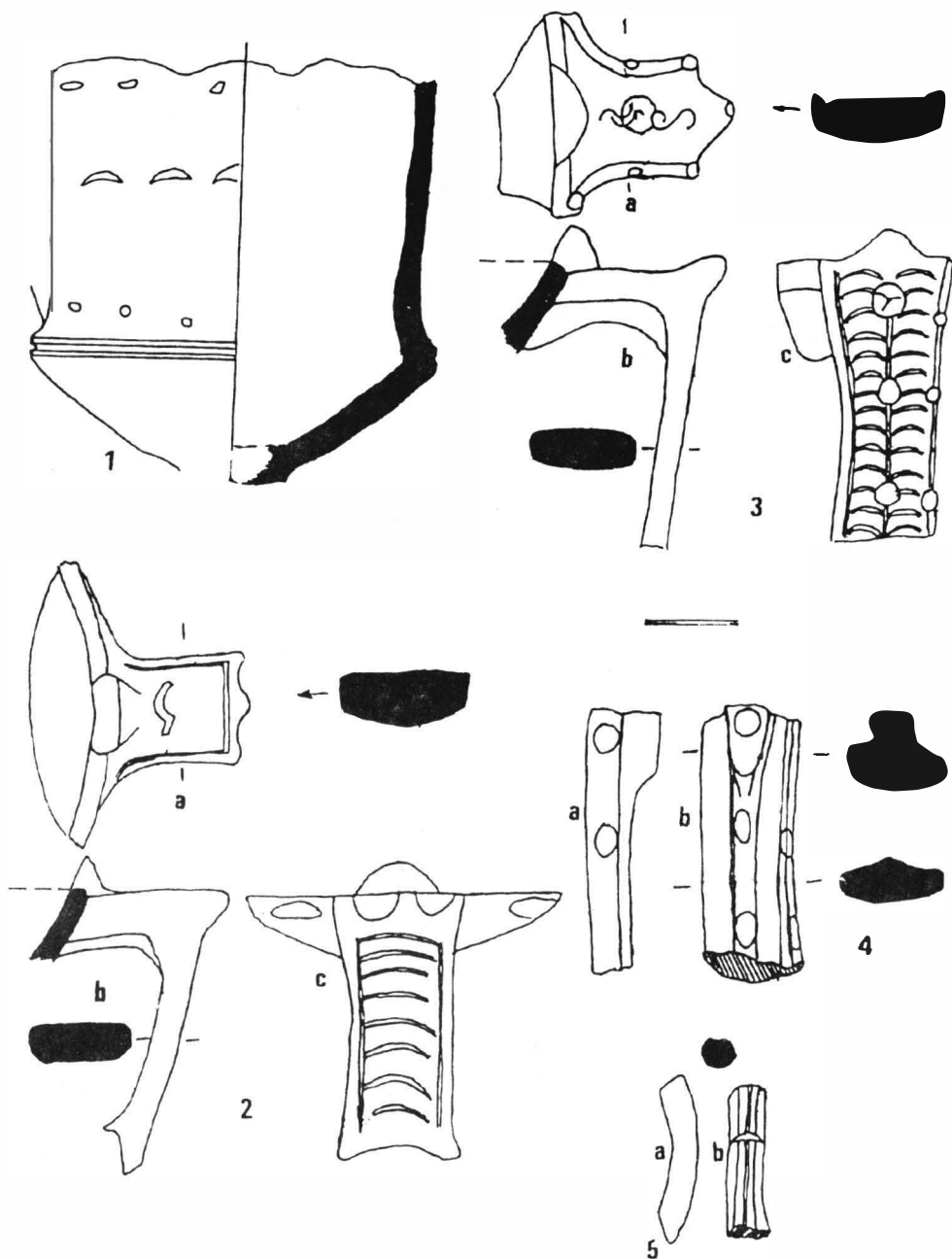

Fig. 5. Ampelum. 1 cupă-kantharos; 2-5 torți.

Originea tehicii de ornamentare cu barbotină constituie, încă, un subiect de discuție, părerile specialiștilor fiind împărțite³³, dar majoritatea optând pentru răsăritul Imperiului³⁴.

În nou cucerita provincie Dacia și în mod deosebit la Ampelum au venit din aproape toate provinciile Imperiului un mare număr de coloni, cetățeni romani, peregrini sau sclavi imperiali, atrași de mirajul aurului, purtători ai unui mozaic de credințe și îndeletniciri. De aceea, în faza actuală a cercetărilor, trebuie să fim prudenți în încercarea de a preciza zona de proveniență a tehnicii de ornamentare cu barbotină în *figlina* de la Ampelum.

Numai o analiză comparativă a întregului material ceramic din această categorie, descoperit pe teritoriul provinciei Dacia, va putea oferi suficiente informații pentru identificarea zonelor de origine ale acestei tehnici de ornamentare a vaselor.

Deocamdată, ceea ce rămâne cert este constatarea că în Dacia Superior, la Ampelum, se realiza într-o *figlina* locală, în sec. II p.Chr., în mod curent, ceramică decorată cu barbotină, destinată să înlocuiască produsele de acest gen aduse din alte centre ale Imperiului în care se producea această ceramică de lux.

CÉRAMIQUE ROMAINE DÉCORÉE À LA BARBOTINE D'AMPELUM

RÉSUMÉ

À Ampelum, dans un four de potier hors d'usage, qui appartenait à un complexe actif vers la moitié du IIe siècle après J.-Ch., on a découvert parmi d'autres objets céramiques, des vases et des fragments de vases décorés à barbotine. Il s'agit de deux catégories de vases: à barbotine de couleur brique et blanche, rebutés au cours de la production.

Cette découverte constitue un argument pour la production locale d'une partie de cette céramique, représentée en outre notamment par les importations.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Ampelum. 1 coupe-kantharos; 2-9 petites tasses.

Fig. 2. Ampelum. 1 pot à deux anses; 2-7 petites tasses.

Fig. 3. Ampelum. 1-11 petites tasses.

Fig. 4. Ampelum. 1-3 pots.

Fig. 5. Ampelum. 1 coupe-kantharos; 2-5 anses.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

SIGILII BIZANTINE DIN DOBROGEA

de I. BARNEA

Nouă sigilii bizantine de plumb, descoperite întâmplător în Dobrogea. 1. Sigiliu cu portretele împăratului Licinius și al fiului său, Licinius II. 2-3. Mici plumburi comerciale având gravat numele orașelor *Smyrna* și *Cherson*. 4-9. Plumburi monogramatice aparținând lui Pavlos, Leontios și Thettalos, lui Katakalon Tarchanciotes, general bizantin și katepan de Adrianopol, lui Theodor Doukas și lui Georgios Spanopoulos, vestarh.

Publicăm mai jos nouă sigilii bizantine descoperite întâmplător pe teritoriul Dobrogei. Dintre acestea exemplarele nr. 1, 2, 4 și 5, achiziționate mai demult, se află în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României (nr. 1) și Muzeului Național de Antichități din București (nr. 2, 4 și 5). Numerele 3, 6, 7 și 8 s-au descoperit în ultimii ani la Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea), iar numărul 9, la Nufăru, jud. Tulcea, de unde au fost achiziționate de doamna Fl. Topoleanu (nr. 3), N. Cheluță-Georgescu (nr. 6) și Gh. Mănucu-Adameșteanu (nr. 7, 8 și 9), cărora le mulțumim pentru că ni le-au pus la dispoziție pentru publicare.

1. *Licinius tatăl și fiul* (317-324).

Dobrogea. Muzeul Național de Istorie a României, București. Colecția Sutz, Catalog 34/185(173).

Plumb comercial conic, neregulat, cu marginile rupte și fața tocită parțial. Diam 12 x 14 mm.

Av. Două busturi din profil, fără brațe: unul mai mare, la dreapta, privind spre stânga și altul mai mic în fața lui, privind spre dreapta. Bustul din dreapta este relativ bine păstrat; cel din stânga este tocit în cea mai mare parte. De jur împrejur o inscripție cu litere mărunte, ce abia se disting. În partea de jos pare să se distingă numele *LICINIVS*.

Rv. Con perforat transversal.

Cele două busturi reprezintă probabil pe Licinius tatăl, dreapta, și Licinius fiul (Licinius II), în stânga, între 1 martie 317, când fiul a fost proclamat *Caesar*, și 18 septembrie 324, data înfrângerii de către Constantin cel Mare, la Chrysopolis, și a detronării tatălui¹.

2. *Smyrna* (sec. V-VI).

Dobrogea. Muzeul Național de Antichități (Institutul de Arheologie, București). Colecția D. A. Sturdza, nr. 568/362.

Plumb comercial circular neregulat, cu marginea ruptă în dreapta și în stânga. Diam. 13 cm.

Av. Legendă în două rânduri, din care se mai păstrează literele *NA/MY.*, ce au mai rămas din numele *Σμύρνα*.

¹ I. Barnea și O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 42 și 44.

Rv. Mică proeminență perforată transversal.

Mai multe sigilii purtând legendă cu același nume, pe unele din ele imprimat ca și pe cel de față, de jos în sus, au fost descoperite de V. Culică pe plaja Dunării de la Sucidava (Izvoarele, jud. Constanța)². De aceea presupunem că și cel din fosta colecție D. A. Sturdza provine din același loc, constituind un document în plus pentru legăturile fostei cetăți Sucidava-Izvoarele cu orașul Smyrna de pe coasta de vest a Asiei Mici, în perioada romano-bizantină.

3. *Cherson* (sec. VI).

Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea). Muzeul „Delta Dunării”, Tulcea.

Plumb sigilar bombat, cu marginile teșite. Ambele fețe tocite parțial. Diam.

17 mm; greutatea 9,25 g.

Av. Abia se distinge o pasăre (?) mergând spre dreapta.

Rv. Monogramă, din care se disting literele Ξ, E, P, C. Soluția probabilă:

Χερσῶνος.

Sigilii bizantine din aceeași perioadă s-au găsit la Cherson, „avanpost” al Bizanțului față de lumea barbară³. Un exemplar din sec. IX, aparținând unui oarecare „Ioan, agent imperial de comerț de la Herson”, s-a descoperit în împrejurimile orașului Dorostolon (Silistra, Bulgaria)⁴.

4. *Pavlos* (sec. VI).

Dobrogea. Muzeul Național de Antichități (Institutul de Arheologie, București), nr. 3907.

Plumb mai mic decât matricea cu care a fost imprimat, motiv pentru care atât figura și legenda de pe avers, cât și monograma de pe revers au căzut parțial în afară. Aversul descentrat în jos spre dreapta este puțin tocit, monograma de pe revers bine păstrată. Diam. 16 mm.

Av. Bustul Maicii Domnului purtând nimb. Figura lui Iisus copil la pieptul Maicii Domnului și invocația ce se va fi aflat în cerc pe margine au căzut în afara suprafeței plumbului.

Rv. Monogramă bloc, alcătuită dintr-un mare Π, de care se leagă literele A și B. Literele mai mici, ce se aflau deasupra, au căzut aproape în întregime în afara suprafeței plumbului. Monograma ascunde cel mai probabil numele: Πάβλου (în loc de Παύλου)⁵.

² V. Culică, *Pontica* 8, 1975, p. 244, nr. 49–56, pl. 5. Nr. 54–56 sunt identice cu cel de față. Toate se află în Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, sub nr. de inv. 19 849–19 855.

³ I. V. Sokolova, în *Studies in Byzantine Sigillography* III, Dumbarton Oaks, Washington, D. C., 1993 (ed. N. Oikonomides), p. 106.

⁴ I. Barnea, în *Omagiu P. Constantinescu-Iași*, București, 1975, p. 164–165.

⁵ Cf. G. Zacos, A. Vegler, *Byzantine lead seals*, I, Basel, 1972, pl. 245, tip 370A; I. Barnea, *SCN* 8, 1984, p. 102–103, nr. 35.

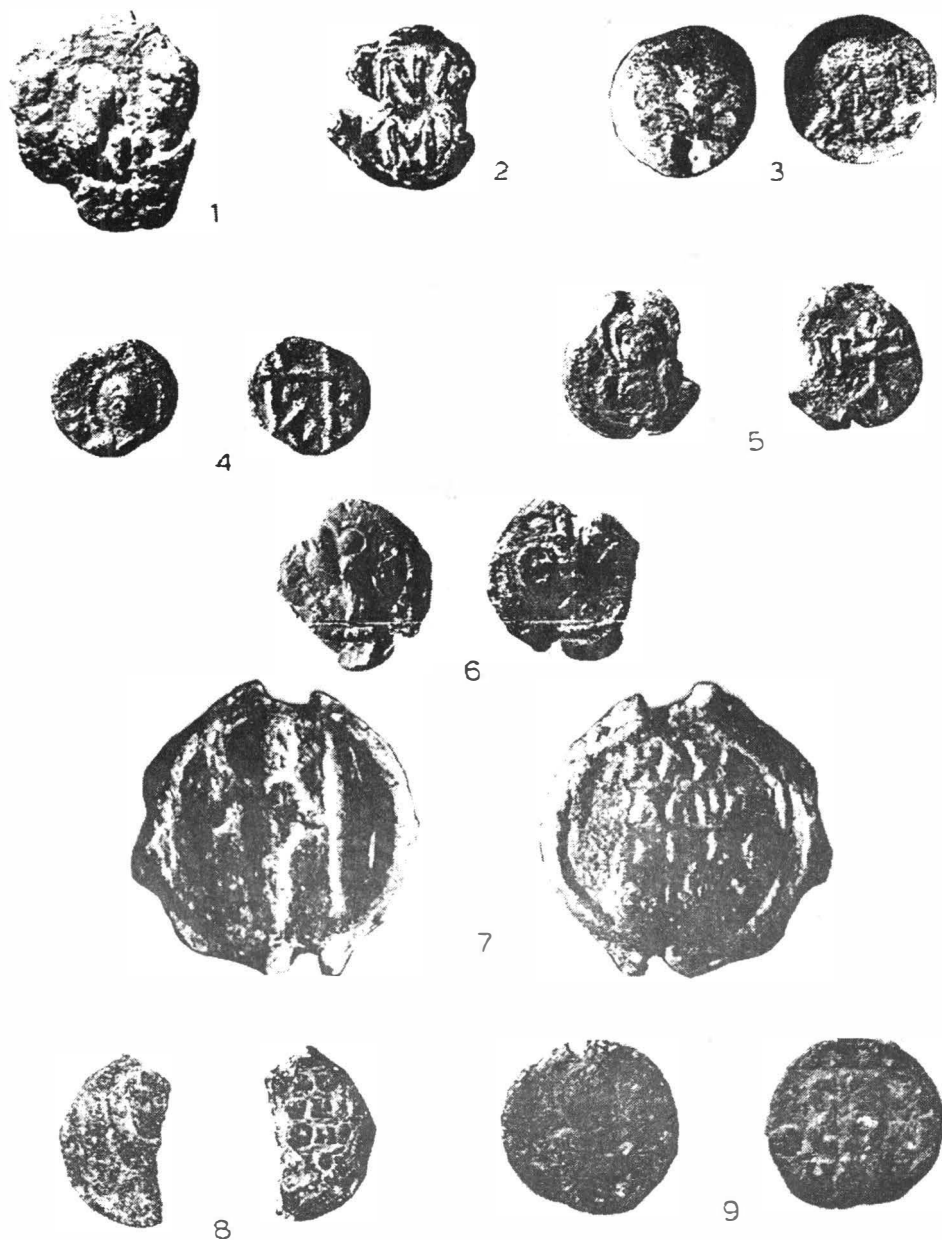

Fig. 1. Sigilii bizantine de plumb descoperite în Dobrogea. 1–2, 4–5 loc necunoscut; 3, 6–8 Noviodunum; 9 Nufăru.

5. *Leontios* (sec. VI–VII).

Dobrogea. Muzeul Național de Antichități (Institutul de Arheologie, București), nr. 3906.

Plumb având o știrbitură mai mare în marginea dreaptă a aversului (stânga reversului) și câte una mică la extremitățile canalului pentru șnur. Reversul descentrat spre dreapta. Relativ bine păstrat. Diam. 18 mm.

Av. Bustul Maicii Domnului, din față, nimbă, ținând la piept medalionul cu figura lui Iisus copil. Din cele două cruci ce flancau figura, s-a păstrat în parte, numai cea din stânga.

Rv. Monogramă cruciformă a numelui Λεοντίου. Se disting clar literele Λ jos, Ν în stânga și Τ suprapus de ΟΥ, la mijloc. Litera Ε de la extremitatea brațului orizontal din dreapta al crucii a căzut în afara suprafeței plumbului⁶.

6. *Thettalos* (sec. VI–VII).

Noviodunum. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța.

Descentrat în sus. Ros de jur împrejur. Știrbituri la extremitățile canalului pentru șnur. Diam. 20 mm (total), 17 mm (câmpul).

Av. Într-un cerc de perle și flancată de câte o cruciuliță, figura Maicii Domnului Hodighitria, în picioare și în profil ușor spre dreapta, privind spre Iisus copil, pe care-l ține la piept.

Rv. Într-un cerc de perle, monogramă cruciformă având la stânga litera Θ, la dreapta Ε, sus Τ, suprapus de ΟΥ (rupte), și jos Α combinat cu Λ. Soluție sigură: Θεττάλου⁷.

7. *Katakalon Tarchaneiotes* (1074–1095).

Noviodunum. Muzeul „Delta Dunării”, Tulcea.

Plumb circular neregulat, ale cărui două fețe au suferit presiunea puternică a unui obiect tare, pe circa 1/3 din dreapta aversului și stânga reversului, afectând parțial figura de pe primul și legenda de pe cel de-al doilea. Fiecare față este mărginită de câte un cerc în relief. Stare de conservare mediocră. Diam. 17 mm (total), 13 mm (câmpul); greutatea 4,85 g.

Av. Figura tocită a arhanghelului Mihail, din față, în picioare, purtând costum imperial cu *loros*, ținând în dreapta sceptrul și în stânga globul cruciger (distrus prin presare). Nici o urmă de inscripție.

Rv. Legendă în patru rânduri:

·KATA·	[†] Κατα -
·ΑΛΩΝ	[κ]αλὼν
·ΑΡΧΑ	[Τ]αρχα -
ΝΙΩΤ	νιὼτ(ης)
†	Κατακαλὼν Ταρχανιῶτης

⁶ Zacos, Vegliery, *op. cit.*, pl. 237, nr. 303 și 306; W. Knechtel, BSNR 12, 1915, p. 89, nr. 15 și p. 90, nr. 19; I. Barnea, *op. cit.*, p. 102, nr. 30 și 31; J.-C. Cheynet, C. Morrisson, W. Seibt, *Sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig*, Paris, 1991, nr. 364.

⁷ Zacos, Vegliery, *op. cit.*, p. 234, tip 210 și nr. 1224; Barnea, *op. cit.*, p. 104, nr. 48.

Katakalon Tarchaneiotēs, fiul lui Iosif Tarchaneiotēs, aparținând renumitei familii de origine din satul Tarchaneion din Thracia, este generalul bizantin și katepan al Adrianopolului, menționat de Anna Comnena (*Alexiada* X, 2), cu prilejul invaziei cumanilor din anii 1094–1095 la sud de Dunăre, invazie căreia împăratul Alexios I Comnenul a poruncit ca acest mare comandant militar, în alianță cu alți „distingiți adrianopolitani”, să i se opună cu curaj⁸. Descoperirea acestui sigiliu la Noviodunum–Isaccea confirmă ipoteza după care invazia amintită a cumanilor a avut loc prin acest important vad al Dunării de Jos⁹. Un alt sigiliu de plumb aparținând aceluiași înalt personaj bizantin și executat cu același tipar a fost găsit mai înainte la Dorostolon (Silistra, Bulgaria)¹⁰. Alte sigilii purtând numele lui K. T., dar diferite ca tip, provin foarte probabil de la Constantinopol¹¹.

8. *Theodoros Dukas* (sec. XII).

Noviodunum. Muzeul „Delta Dunării”, Tulcea.

Plumb rupt de-a lungul canalului pentru șnur, a cărui jumătate din dreapta s-a pierdut. Descentrat în sus. Aversul mult tocit. De pe revers au dispărut literele din jumătatea stângă a legendei. Din cele care au rămas, unele abia se disting. Diam. 20 mm (total), 18 mm (câmpul); greutatea 5,13 g.

Av. Într-un cerc de perle, bustul sfântului Nicolae, din față, cu barba scurtă și nimbă. În câmp, la stânga, inscripția verticală indicând numele sfântului, din care abia se disting literele IKO = [Ν]ικ[ό]λαος.

Rv. Legendă în patru rânduri:

...ΟΔΩ	[† Θε]οδώ -
...ΥΚΑ	[ρφ Δ]ούκα
...ΘΗΡ	...θηρ
...ΟΔΟ	...οδο

Soluție probabilă:

(† Κύριε βοήθει) Θεοδῶρφ Δούκα...¹².

9. *Georgios Spanopoulos* (sec. XI–XII).

Nufăru, jud. Tulcea. Muzeul „Delta Dunării”, Tulcea.

Plumb mai mic decât matricea cu care a fost imprimat. De aceea câteva litere ale legendei de pe revers au căzut în afară. Cele două fețe sunt uzate și oxidate. Diam. 14 mm, greutatea 4 g.

Av. Probabil sf. Gheorghe, bust, din față, purtând chlamidă înnodată pe umărul drept. Nici o urmă de lance, scut și inscripție.

Rv. Legendă în cinci (?) rânduri:

⁸ FHDR III, 1975, p. 114 și 115.

⁹ I. Barnea, DID III, 1971, p. 154–155.

¹⁰ I. Iordanov, Izvestija Varna 21, 1985, p. 102–103, nr. 7 (pl. II).

¹¹ I. G. Leontiades, în *Studies in Byzantine Sigillography* III, p. 36–37, nr. 7; Cheynet, Morrisson, Seibt, *op. cit.*, nr. 161.

¹² Cf. V. Laurent, BZ 33, 1933, p. 349; R. Guiland, REB 7, 1949, p. 162; D. I. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, Londra, 1968, p. 201, nr. 270.

....	†Κ(ύρι)ε βοή(θ)ει
ΠΓΙ·	[Γεω]ργί[ω]
·ΕΧΤΑ·	[β]εστά[ρχη]
·ΟCΠΑΝ·	[τ](ῶ) Σπαν[ο] -
ΠΟΥΛΩ	πούλω

† Κύριε βοήθει Γεωργίω βεστάρχη τῷ Σπανοπούλῳ.

Probabil același personaj cu G. S. menționat de sigiliul DO, coll. Shaw, nr. 1280¹³. *Vestarh* (șef peste *vestai*), în legătură cu vestiarul particular al împăratului. Ultimele mențiuni databile: începutul sec. XII¹⁴.

SCEAUX BYZANTINS DE DOBROUDJA

RÉSUMÉ

On publie neuf sceaux en plomb provenant des découvertes fortuites de Dobroudja. Quatre pièces (n°s 3, 6, 7 et 8) viennent de Noviodunum (Isaccea, dép. de Tulcea), une (n° 9) de Nufăru (dép. de Tulcea) et les autres quatre (n°s 1, 2, 4 et 5) des centres non précisés de la même province.

1. Sceau portant les portraits de l'empereur Licinius et de son fils, Licinius II (317–324).

2. Petit plomb marchand qui rejoint la liste de plusieurs autres exemplaires gravés du même nom de la ville de Smye, trouvés à Sucidava (Izvoarele, dép. de Constanța) et attestant les liens de la province de Scythie Mineure avec les villes microasiatiques de la côte occidentale à l'époque romano-byzantine (IVe–VIe siècles).

3. Plomb gravé probablement du nom de la ville de Cherson (VIe siècle).

4–6. Sceaux monogrammatiques appartenant à Pavlos (Πάβλος; *sic* !), Léontios et Thettalos (VIe–VIIe siècles).

7. Sceau appartenant à Katakalon Tarchaneiôtès, le général byzantin et katépano d'Andrinople, mentionné par Anne Comnène (*Alexiade* X,2), à l'occasion de l'invasion des Coumans au sud du Danube, en 1094–1095.

8. Sceau portant probablement le nom de Théodoros Doukas (fin du XIIe siècle).

9. Petite boule de plomb gravée du nom de Georges Spanopoulos, vestarque (XIe–XIIe siècles).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Sceaux byzantins en plomb découverts en Dobroudja. 1–2, 4–5 lieu inconnu; 3, 6–8 Noviodunum; 9 Nufăru.

¹³ V. Laurent, *Le corpus des sceaux de l'Empire byzantin II, L'administration centrale*, Paris, 1981, nr. 1144; Cf. W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich I: Kaiserhof*, Viena, 1978, p. 286.

¹⁴ N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines du IXe et Xe siècles*, Paris, 1972, p. 299–300.

VLADIMIR ILIESCU LA 70 DE ANI

Pentru unul ca mine, care l-am cunoscut pe Vladimir Iliescu – una dintre cele mai fascinante personalități ale studiilor umaniste din România din perioada post-belică – când avea doar 34 de ani, pare de necrezut: în acest an a împlinit 70 de ani. Și când spun că este de necrezut, am în vedere pe de o parte aspectul și condiția sa fizică, neschimbate de aproape 40 de ani, pe de alta excepționala sa mobilitate mentală – susținută de o formație enciclopedică, incredibilă pentru zilele noastre, așa cum vom vedea îndată – pe care i-ar invidia-o, dacă l-ar și înțelege întotdeauna, tinerii zilelor noastre. Și dacă tot vorbim de dificultatea de a înțelege o personalitate atât de complexă, fie-i îngăduit semnatarului acestor rânduri – filolog clasic prin formație și devenit, în timp, arheolog și istoric – să precizeze de la bun început că cele ce urmează nu se vor referi decât la acele domenii despre care își poate permite a formula judecăți de valoare.

Până atunci să notăm că Vladimir Iliescu, fiu al medicului veterinar român Ioan Iliescu și al Adelei Tijan, de origine germană, se naște în 8 august 1926 la Cernăuți, în „dulcea Bucovina” care-și va fi pus – prin mai mult decât benefica osmoză dintre un spațiu mioritic românesc prin excelență și ordinea civilizatoare austriacă – o amprentă de neșters asupra formației viitorului cărturar. Vor veni însă teribilele ani ai celui de-al doilea război mondial, cu binecunoscutele și gravele urmări pentru România, în general, și, cum vom vedea, în chip particular pentru Vladimir Iliescu. Urmează liceul la Cernăuți și apoi la București, pentru a-și trece bacalaureatul la Câmpulung-Muscel în 1945. Urmează apoi, în paralel, cursurile

Facultăților de Istorie (Istorie Medie și Bizantinologie), Drept și Filologie Clasică, precum și ale Institutului de Studii Balcanice (secția de Bizantinologie), absolvindu-le între 1948–1950, când obține și licența în Filologie clasică și Indoeuropenistică.

Vladimir Iliescu a avut norocul să mai „prindă” pleiada de profesori prestigioși ai Universității din București. Mă gândesc la medievistii Gh. Brătianu – la care urma să-și susțină lucrarea de licență – și C. Marinescu, la bizantinologii N. Bănescu și V. Grecu, la moderniștii A. Oțetea și I. Hudiță, precum și „last but not least” la lingvistul Al. Graur, căruia – după propria-i mărturisire – îi datorează poate cel mai mult ca metodă și spirit critic.

Între 1949 și 1952 funcționează la Catedra de Filologie clasică ca preparator, asistent și, în fine, șef de lucrări. Din 1953 i se interzice – ca de altfel și soției sale, distinsa și remarcabila lingvistă Maria Iliescu – să mai țină cursuri la Facultate, fiind nevoit să funcționeze ca cercetător la Institutele de Arheologie, de Istorie și de Studii Sud-Est Europene între 1953 și 1963. I se redă dreptul de a avea contact cu studenții, nu însă în București, ci la Constanța, unde, la nou înființatul Institut Pedagogic, este între 1964–1973 încadrat tot ca lector și doar la sfârșit a devenit conferențiar. Faptul de a nu se fi integrat în structurile politice ale vremii respective face ca, în pofida a numeroase propuneri venite din străinătate de a-și susține doctoratul (K. Kumaniecki în filologie clasică, J. Kurylowicz în indoeuropenistică sau W. Hartke în istorie veche), Vladimir Iliescu să nu-și poată obține titlul de doctor în istorie veche și arheologie decât în 1972, la Cluj, sub conducerea lui N. Lascu. Din 1974 este obligat să revină în structurile instituționale ale Academiei Române (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” și Cabinetul Numismatic al Bibliotecii), împiedecat fiind în continuare să dea curs numeroaselor oferte de a reveni în învățământul universitar (Institutul Teologic și Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași).

În 1983 emigrează cu întreaga familie în Republica Federală Germania. Aici – încă din 1984 – i se recunoaște titlul de profesor universitar, în virtutea căruia ține cursuri de istorie antică la Universitățile din Aachen, Duisburg și Berlin (Freie Universität) și de filologie clasică la cea din Düsseldorf, beneficiind totodată și de o a doua *venia legendi* pentru Europa de Răsărit și de Sud-Est la Institutul de Istorie din Aachen, care i se prelungește și după pensionarea oficială din 1990. Este membru fondator al Societății de Studii Clasice și al Societății de Bizantinologie din România, iar între anii 1972–1975 a fost secretarul general (ales!) al Societății Române de Orientalistică. În aceeași perioadă a fost redactorul responsabil al anuarului „Dacoromania” din Freiburg. Este membru al Asociației Winckelmann (Stendal) și al Societății pentru Studii Patristice (Oxford).

Din punctul meu de vedere – repet, cantonat la istoria antică a ținuturilor de la Dunărea de Jos – n-aș putea să închei fără a remarca extraordinarul efort depus de Vladimir Iliescu la alcătuirea primelor două volume din *Fontes Historiae Daco-Romanae* (numai și notele pe care le-a adăugat respectivelor texte i-ar fi putut fi

considerate ca măcar unul, dacă nu mai multe doctorate), apoi pertinentele-i observații privind raporturile greco-scito-macedonene din secolul IV a.Chr. și în fine decisele intervenții în chestiunea părăsirii Daciei de către romani, având la bază o cunoaștere – fără precedent în România – a amplei problematice ridicate de culegerea de biografii imperiale cunoscută sub numele de *Historia Augusta*, ca și în general a tuturor izvoarelor scrise antice.

Ar fi însă o greșeală să restrângem meritele acestui veritabil enciclopedist al vremurilor noastre – enciclopedism susținut de cunoașterea perfectă a unui număr impresionant de limbi, fără a mai vorbi de cele clasice – doar la cele mai sus afirmate. Înțelegând acest lucru, l-am invitat să le țină o lecție studenților mei (s-a întâmplat să aleagă drept subiect istoria dreptului roman, dar aceasta nu l-a împiedicat să le vorbească despre legislație în general, de la Codul lui Hamurabi la Codul Civil al lui Napoleon), acțiune pe care o sper repetată, la proporțiile unui adevărat curs, în viitorul apropiat. Ar fi nu numai o recunoaștere a excepționalelor sale cunoștințe, ci și un nou pas spre o colaborare mai strânsă între mediile științifice germane și cele românești, obiectiv căruia îi dedică de altfel o bună parte a inepuizabilei sale energii.

Prietenului, savantului și, desigur nu în ultimul rând, acestui autentic ambasador itinerant al românității, i se cuvine, fără îndoială, la cei 70 de ani ai săi, un sincer și din inimă LA MULȚI ANI!

Al. Suceveanu

LISTA LUCRĂRILOR LUI VLADIMIR ILIESCU

I. CULEGERI DE TEXTE, EDIȚII DE AUTORI ANTICI

1. *Crestomație pentru studenții anului I ai Facultății de Istorie*, București, 1950.
2. *Crestomație pentru studenții anului II ai Facultății de Istorie*, București, 1951.
3. *Crestomație pentru studenții anului III (secția veche) ai Facultății de Istorie*, București, 1952.
4. *Crestomație de drept roman pentru studenții anilor I-II ai Facultății de Drept*, București, 1952.
5. *Crestomație de texte privitoare la istoria antică (pentru elevi și studenți)*, București, 1961 (în colaborare); ed.II-a mărită, 1963.
6. *Izvoare privind istoria României / Fontes Historiae Daco-Romanae I (De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus)*, București, 1964 (în colaborare).
7. *Izvoare privind istoria României / Fontes Historiae Daco-Romanae II (De la anul 300 până la anul 1000)*, București, 1970 (în colaborare).
8. *Istoria Augustă* (studiu introductiv la traducerea românească), București, 1972.
9. *Diodor din Sicilia*, Biblioteca istorică (traducere, studiu introductiv și note: în colaborare), București, 1981.

II. TRATATE, MANUALE, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE

10. *Manuale de limba latină pentru clasele IX–XII ale liceelor clasice*, București, 1951–1953 (în colaborare).
11. *Deutsch-Rumänischer Sprachführer*⁴, București, 1957–1965.
12. *Dicționar polono-român*, Varșovia, 1963.
13. *Istoria literaturii latine I*, București, 1964 (capitolele referitoare la istorici și la dreptul roman; în colaborare).
14. *Ghid de conversație polono-român*, București, 1966.
15. *Dicționar româno-polon*, Varșovia, 1973 (revizia științifică).
16. *Enciclopedia civilizației romane* (coord. D. Tudor), București, 1982 (peste 100 de articole semnate de alți colaboratori, deoarece Vladimir Iliescu era pe punctul de a emigra în R.F.G.).

III. ARTICOLE DE ISTORIE

17. *Geten oder Skythen? Zu Iord. Getica 65*, Eos, 56, 1966, 2.
18. *Rubobostes oder Burobostes ? Zu Trog. Pomp. Prol. XXXII*, StCl 10, 1968.
19. *Bemerkungen zur aussenpolitischen Krise der westpontischen Griechenstädte in der zweiten Hälfte des 4. Jh. v. u. Z.*, în *Die Krise der griechischen Polis*, Berlin, 1969.
20. *Origines Veliae ? Zu Trog. Pomp. Prol. 18*, Classical Philology 64, 1969, 3.
21. *Contribuții la problema raporturilor scito-trace în sec. IV î.e.n.*, Pontica 2, 1969.
22. *Byzance ou Byzone ?*, RÉSEE 6, 1969.
23. *Wann lebte König Oroles ? Zu Just. 32, 3, 16*, AUB, limbi clasice 19, 1970.
24. *Cu privire la coloniile grecești din Dobrogea și la data constituirii teritoriului lor rural*, Pontica 3, 1970.
25. *Die Beziehungen zwischen dem Skythenkönig Ateas und den griechischen Städten an der westlichen Schwartzmeerküste*, în *Actes du Ier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes II*, Sofia, 1970.
26. *Provinciam intermisit. Zu Eutr. IX, 15, 1*, Revue Roumaine de Linguistique 15, 1970, 6.
27. *Devictis Sarmatis ? Zu Iord. Getica 101*, Philologus 115, 1971.
28. *Germanorum terras quas nunc Franci optinent ? Zu Iord. Getica 67*, Philologus 115, 1971.
29. *Campania strategului Zopyrion la Dunărea de Jos*, Pontica 4, 1971.
30. *O știre nouă despre Scythia Minor din sec. III î.e.n* (în *Lucrările sesiunii științifice a Institutului Pedagogic din mai 1969*), Constanța, 1971.
31. *Le problème des rapports scytho-byzantins au IVe s. a v. n.é.*, Historia 20, 1971, 2–3.
32. *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, SCIVA 22, 1971, 3.
33. *Cu privire la data așezării sciților în Dobrogea*, CercIstIași 10, 1972.

34. *Evocatis exinde legionibus. Zu Iord. Rom. 217*, StCl 14, 1972.
35. *Când a trăit regele Oroles? (Just. 32, 3, 16)*, ArhMold 7, 1972.
36. *Die Räumung Dakiens und die Anwesenheit der romanischen Bevölkerung nördlich der Donau im Lichte der Schriftquellen*, Dacoromania 1, 1973.
37. *Die aussenpolitische Krise der hellenischen Poleis Klein-Skythiens im 4. Jh. v. u. Z.*, in *Hellenische Poleis II*, Berlin, 1974.
38. *The Scythians in Dobruja and their Relations with the Native Population, in Relations between autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, București, 1975.
39. *Bemerkungen zur gotenfreundlichen Einstellung in den Getica des Jordanes I*, in *Actes de la XIe Conférence Internationale d'Etudes Classiques – Eirene*, București–Amsterdam, 1975.
40. *Zu einem vermutlichen Plan Alexanders des Großen* in *Problemy Istorii i kul'tury*, Erevan, 1976.
41. *Zeitgeschichtliche Bezüge im Rhesos*, Klio 58, 1976, 2.
42. *Dakische Sklaven bei Menander ? Zu Strabo C, 304*, *Studia Indo-Europaea ad Dacoromanos pertinentia I*, 1976.
43. *Stadiul actual al cercetărilor despre Historia Augusta*, StCl 17, 1977.
44. *Die romanische Kontinuität nordlich der Donau im 4–6 Jh. n. Chr.*, in *Zusammenfassung des Symposiums im Zwettl*, Viena, 1978.
45. *Bemerkungen zum pontisch-orientalischen Plan Alexanders des Grossen*, SAO 10, 1980.
46. *Tradiția istorică despre părăsirea Daciei în lumina ultimelor cercetări*, Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena 19, 1980.
47. *Tradiția istorică și lumea getică*, Tribuna 6, 1980.
48. *Până când a domnit Burebista ?*, SCIVA 32, 1981, 1.
49. *Observații despre romanitatea dunăreană în jurul anului 600 e.n.*, în *Antichitatea și moștenirea ei spirituală*, Iași, 1982.
50. *Agrarische Verhältnisse in Klein-Skythien im 4. Jh. v. Chr.*, Klio 64, 1982, 1.
51. *Histriae excidium ? Zu HA, Max. Balb., 16, 3*, în *Romanitas – Christianitas. Untersuchungen zur Geschichte und Literatur der römischen Kaiserzeit. Festschrift Johannes Straub*, Berlin–New York, 1982.
52. *Zum vermeintlichen Bund der Wölfe bei den Dakem*, BonnJahrb 183, 1983.
53. *Histranorum rex ? Zu Just. 9, 22*, în *Alexander der Große I (Festschrift G. Wirth)*, Amsterdam, 1986.
54. *Bemerkungen zur Donau- und Schwarzmeerpoltik Makedoniens (340–280 v. Chr.)*, comunicare la Sesiunea „Eirene” de la Berlin, august 1986.
55. *Zum „Karischen Streifen” an der westlichen Schwarzmeerküste*, comunicare la al X-lea Congres al istoricilor turci de la Ankara, septembrie 1986.
56. *Kirche, Reich und Goten an der unteren Donau im 4. Jhd. n. Chr.*, comunicare la Congresul de studii sud-est europene, Sofia, august 1987.
57. *Zu Aurelius Victor 13, 3*, în *Studien zur Geschichte der römischen Spätantike*, Atena, 1989.

58. *Alexander der Grosse und Dromichaïtes*, în *Studia in honorem Boris Gerov*, Sofia, 1990.
59. *Griechische Mitarbeiter und Vertraute pontischer Barbarenkönige* comunicare la Sesiunea „Akkulturation und politische Ordnung im Hellenismus”, Berlin, martie 1994 (sub tipar).
60. *Antike Vorstellungen vom Niedergang*, comunicare la al XVIII-lea Congres mondial al istoricilor, Montreal, septembrie 1995 (sub tipar).

ÎN LOC DE CRONICĂ:

AL VII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE TRACOLOGIE

Constanța – Mangalia / Olimp – Tulcea, 20–26 mai 1996

A scrie *in absentia* cronică a unei ample manifestări științifice ar fi un act temerar. În cazul de față este însă vorba, înainte de toate, de un act necesar, merit să consemneze și să explice o gravă anomalie, care a umbrat lucrările celui de-al VII-lea Congres Internațional de Tracologie. Participanții la congres au resimțit desigur (și cred că mulți au și regretat) absența cercetătorilor din Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București. Nu știu ca organizatorii să fi dat acestui fapt, oficial sau neoficial, o explicație cât de cât verosimilă. Era și greu de găsit una care să nu îi pună într-o poziție neplăcută, dacă nu de-a dreptul penibilă. Realitatea este că pe numele și adresa cercetătorilor din acest institut – cel mai mare din țară – nu a fost trimisă și, deci, nici primită vreuna din invitațiile și circularele congresului în discuție. Chiar și după intervenția expresă pe care semnatarul acestor rânduri a făcut-o, la 15 februarie 1996, în plenul Comisiei Naționale de Arheologie, în prezența și la adresa secretarului general al congresului, dl. P. Roman, situația a rămas neschimbată. Cu regret trebuie așadar să concludem că a fost vorba nu de o omisiune accidentală, de o simplă neglijență, ci de un act premeditat și consecvent de discriminare.

Ar fi greu de crezut că organizatorii congresului, diferiții colaboratori ai Institutului Român de Tracologie și personal dl. P. Roman, care până în 1989 a fost salariatul Institutului de Arheologie din București, puteau ignora contribuțiile aduse de-a lungul anilor în câmpul, mai larg sau mai îngust delimitat, al tracologiei de către Petre Alexandrescu, Gheorghe Poenaru Bordea, Alexandru Suceveanu, Alexandru Barnea, Ion Chicideanu, Alexandru Avram, Niculae Conovici ș.a. Evident, imposibil de imaginat este și faptul că a fost „uitat” chiar și profesorul Dumitru Berciu, până de curând directorul și președintele Consiliului științific al Institutului de Tracologie și redactorul-șef al revistei *Thraco-Dacica*¹.

Cum se știe, congresul s-a desfășurat și în absența acestor reputați specialiști, dar un observator obiectiv nu va putea să nege că el a avut de pierdut în interes. În

¹ În nr. 6, 1996 al revistei *Clio*, editată de Muzeul Județean Giurgiu, este publicat mesajul adresat congresului de către prof. D. Berciu, din care cităm un pasaj relevant: „Am aflat cu surprindere, cu bucurie și mahnire totodată, de organizarea celui de-al VII-lea Congres Internațional de Tracologie la Constanța și Tulcea. Deși nu am fost invitat de Secretariatul Comitetului de organizare și nici de domnul președinte, socot că este datoria și dreptul meu de a aduce – cel puțin în această formă – salutul meu de solidaritate cu participanții la Congres, veniți din țară și din străinătate”.

ochii colegilor străini participarea românească va fi apărut și ea mai puțin reprezentativă. Au ieșit astfel mai mult în relief meritele Institutului Român de Tracologie, calitățile colaboratorilor săi ? Este îndoielnic. Organizatorii nu se pot mândri cu „performanța” de a fi abdicat de la obligația lor elementară de a invita, fără discriminare, pe toți cei interesați și competenți în domeniul dat. Descalificanta ranchiună colegială, care a determinat această atitudine, nu promite nimic bun pentru viitorul tracologiei în România. Ne putem însă consola cu gândul că domeniul în discuție nu este și nu va putea fi vreodată supus vreunei forme de monopol, cum se încearcă, și că progresele în acest domeniu vor veni din cele mai diferite instituții, așa cum se întâmplă de fapt și în prezent.

Consultarea programului și a volumului de rapoarte și rezumate ale comunicărilor² constituie prilejul unor reflecții chiar și pentru cineva care nu a participat la lucrările congresului. Impresionează desigur numărul mare al comunicărilor înscrise în program – 327. Ele au fost repartizate în șase secții, după cum urmează: Secția 1 – *Lumea tracică în context nord-pontic* (58 comunicări); Secția 2 – *Intermedieri tracice către Europa centrală și regiunile vest-balcanice* (49 comunicări); Secția 3 – *Tracii în contextul civilizației egeo-anatoliene* (60 comunicări); Secția 4 – *Civilizația pre-tracică. Arheologia traco-geto-dacă. Metodologie* (47 comunicări); Secția 5 – *Civilizația tracică* (51 comunicări); Secția 6 – *Moștenirea* (46 comunicări).

Nu știm câte comunicări au fost realmente prezentate, mulțimea celor acceptate și înscrise în program arată însă că o selecție nu s-a făcut. Or, după părerea mea, o selecție – dacă nu una valorică, cel puțin una tematică – trebuia operată. Ea ar fi presupus o discuție critică și o clarificare în privința delimitării domeniului tracologiei. O asemenea clarificare în plan teoretic nu s-a produs încă, ceea ce în plan practic duce la o extindere a conceptului de tracologie dincolo de orice limite justificabile. O tracologie ce înglobează pe „pre-traci”, pe traci și pe vecinii lor, precum și pe urmașii tracilor, ajunge să se ocupe de întregul spațiu sud-est-european, de regiunile învecinate din centrul și estul Europei, de bazinul Egeei și de Anatolia, din neolitic și până astăzi. Această tendință, scăpată de sub un control rațional, se reflectă nemijlocit în numărul mare și împrăștierea tematică a comunicărilor cuprinse în programul celui de-al VII-lea Congres de tracologie. În chip natural cineva se poate întreba ce fel de legătură aveau cu istoria și civilizația neamurilor trace comunicările care au tratat, de exemplu, despre eneoliticul Greciei sau al Bulgariei, despre ceramica și plastica neo-eneolitică din România, despre riturile funerare din mileniul IV în nord-vestul Anatoliei, despre eneoliticul sau despre ceramica din

² *The 7th International Congress of Thracology, May 20–26, 1996, Constanța – Mangalia – Tulcea, Romania. The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Reports and Summaries*, București, 1996. Volumul are 440 pagini și cuprinde 16 rapoarte (4 texte integrale, 12 rezumate) și rezumatele a 205 comunicări. Cel mai bine este reprezentată România (103 contribuții), urmată de Bulgaria (37), Republica Moldova și Ucraina (câte 17), Rusia (12), Albania și Iugoslavia (câte 6), Germania și Macedonia (câte 5), Polonia (2) și alte 11 țări (câte 1).

epoca bronzului de la Volga, despre cultura Usatovo, despre mormintele cu ocră din România, despre exploatarea sării la Bad Nauheim, despre șarpe în folclorul aromânilor, despre lăzile de zestre din Transilvania, despre broderie sau despre imaginea rombului în arta populară românească ș.a.m.d. Desigur, se vor găsi justificări mai mult sau mai puțin convingătoare, întemeiate înainte de toate pe ideea de *continuitate biologică și culturală* a populațiilor în spațiul cunoscut în epoca istorică drept tracici. Vom conveni însă cu toții că în realitate extinderea nemăsurată a domeniului tracologiei este de natură să stânjenească concentrarea investigațiilor și să dilueze discuțiile dintre specialiști. Acest pericol este evident la o analiză atentă a programului congresului și, cred, va fi fost resimțit pe viu de către participanți. Pornind de la tema enunțată în titlul volumului de rezumate (dar nu și în Program): *Lumea tracică la răspântie de civilizații*, principalele trei secții ale congresului au tratat „lumea tracică” în contextul relațiilor ei spre răsărit (Secția 1), spre apus (Secția 2) și spre sud (Secția 3), indiferent de epocă. Ca urmare, în aceeași secție s-au prezentat comunicări plasate cronologic de la neolitic la antichitatea târzie. În paralel, s-au mai derulat lucrările a două secții (4 și 5), a căror delimitare tematică este incertă și oricum inconsecventă și care au adunat din nou comunicări privind întregul spectru cronologic, de la neolitic până în epoca romană. Nici Secția 6 nu a fost unitară cronologic, deși prin definiție ea trebuia să trateze *moștenirea* tracică, așa cum ea eventual se păstrează în limba, obiceiurile, creația materială și spirituală a popoarelor balcanice; în această secție au fost însă încadrate și comunicări privind epoca romană, când tracii încă existau ca ființă etnică.

Cel de-al VII-lea Congres Internațional de Tracologie a fost conceput ca un congres de mari dimensiuni. Nu cunoaștem numărul real al participanților, dar numărul mare al înscrierilor se datorează, fără îndoială, profilului său predominant arheologic și limitelor cronologice largi, care i-au exclus din discuție doar pe paleoliticieni. Pe lângă arheologi, au participat – evident într-un număr mult mai mic – istorici ai antichității, lingviști, antropologi, arheozoologi și etnografi. Vechiul deziderat al interdisciplinarității pare însă a fi împlinit doar formal, prin programarea comunicărilor acestor specialiști, alături de cele ale arheologilor, în toate cele șase secții ale congresului. Este îndoielnic totuși că astfel s-ar fi ajuns la o adevărată cercetare interdisciplinară, atâta vreme cât, așa cum rezultă din multe rezumate, diferiții specialiști nu fac efortul de a-și apropia problematica, conceptele, metodele și chiar limbajul colegilor reprezentând disciplinele cu care ar trebui să colaboreze în domeniul tracologiei. Astfel, în ciuda bunelor intenții, demersul acestor științe rămâne deocamdată unul paralel și nu unul convergent.

Să sperăm că acestea, ca și alte probleme reale ale tracologiei puse în evidență de recentul congres, vor reține atenția comunității științifice interesate, de la noi și din străinătate. Să sperăm, de asemenea, că se va putea găsi și cadrul propice, în care discutarea lor să se desfășoare într-un real spirit de cooperare și de civilitate. În ce ne privește, putem da asigurări că, și pe mai departe, revista *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* va face loc în paginile sale tuturor contribuțiilor pertinente în acest domeniu.

Mircea Babeș

COLIN RENFREW, *L'énigme indo-européenne. Archéologie et langage*, Champs-Flammarion, Paris, 1995, 399 p., 45 fig. în text, 14 planșe, 14 tabele.

Această lucrare reprezintă versiunea revăzută și tradusă în limba franceză a cărții *Archeology and Language. The puzzle of indo-european origins*, apărută la Londra în 1987. În prefață și în primele cinci capitole (1. Marile linii ale problemei indo-europene; 2. Arheologia și indo-europenii; 3. Limbi pierdute și scrieri uitate: limbile indo-europene vechi și noi; 4. Problema patriei originare; 5. Limbaj și schimbare lingvistică), Renfrew fixează problemele pe care le pune tema generală a lucrării, modul cum au fost abordate aceste probleme de către lingvistică și arheologie, ipotezele avansate cu privire la problema indo-europeană și limitele lor. Autorul este conștient de faptul că este imposibil să se vorbească despre o limbă „preistorică”, dar acest lucru nu-l deranjează. Fiind atras în primul rând de construirea unei teorii. De la definirea problemei, la sfârșitul secolului al XVII-lea, lingviștii au urmat două căi de cercetare: pe de-o parte, modelul arborelui genealogic, care implică o abordare evoluționistă, limbile derivând una din alta precum speciile lui Darwin, și care acordă o mare importanță gramaticii comparate cu scopul de a afla limba, patria, poporul de origine și ideologia acestuia, și, pe de altă parte, un model structuralist conform căruia limbile din familia indo-europeană *au devenit* indoeuropene printr-un proces de convergență sau/și în urma unui contact în care s-au aflat într-o perioadă foarte lungă de timp. Arheologia nu a urmat decât prima cale de abordare. Răspândirea unei anume fosile directe (ceramica șnurată, înmormântările tumulare) ar corespunde unor migrații din *Urheimat* (Europa central-nordică sau stepele Rusiei meridionale) către zonele în care mai târziu vor fi atestate limbile indoeuropene. Renfrew respinge hotărât

modelul structuralist care îi pare „extremist”, dar nu acceptă nici concluziile simpliste la care a ajuns modelul evoluționist al arborelui genealogic.

În capitolele următoare (6. Limbaj, populație și organizare socială: o abordare personală; 7. Primele dispersii lingvistice în Europa; 8. Primele limbi indo-iraniene și originea lor; 9. Etnogeneza: cine erau celtii?; 10. Mitologii indoeuropene; 11. Arheologie și origini indoeuropene: evaluare) autorul construiește o teorie proprie. Care sunt procesele prin care poate avea loc o schimbare lingvistică în interiorul unei arii date? Din trei posibilități – colonizarea inițială, înlocuirea și evoluția continuă – Renfrew insistă asupra celei de a doua, pentru care, urmând altor cercetători, propune mai multe modele: demografie/subzistență, modelul supremației unei elite și modelul prăbușirii sistemului. Renfrew alege modelul demografie/subzistență. Autorul nu face decât să alăture problema indoeuropeană unui model pus la punct de Cavalli-Sforza și Ammerman¹ după care adoptarea agriculturii implică o creștere demografică ce determină migrații pe distanțe scurte dar într-o manieră radicală. Rezultatul global va fi același: agricultura se propagă întotdeauna spre exteriorul zonei deja cultivate. Aportul lui Renfrew este doar ipoteza că primii agricultori erau indoeuropeni. Aceștia din Anatolia au trecut în Grecia și Creta, de unde, după un anume timp, s-au mișcat către Italia, Balcani și zona de la nord de Dunăre. Fiecare zonă unde au ajuns acești agricultori indoeuropeni devine după o vreme, când densitatea demografică atinge un anumit nivel, un centru secundar din care pornesc apoi alte migrații pe distanțe scurte. Acest proces, care a început în jurul anului 6500 a.Chr. în Anatolia și se încheie în jurul anului 4000 a.Chr., are drept rezultat răspândirea

¹ A. J. Ammerman, L. L. Cavalli-Sforza, *The Neolithic Transition and the Genetics of Populations in Europe*, Princeton, 1984

agriculturii în Europa concomitent cu diferențierea principalelor limbi indoeuropene cunoscute. Modelul acesta, care se seamănă uimitor cu teoria ondulatorie a luminii a lui Huygens, se poate de fapt înscrie în modelul arborelui genealogic, prin ipoteza existenței unei vetre de origine (*Urheimat*) în Anatolia și a unei limbi „proto-indoeuropene”. Renfrew se depărtează de acest model doar prin renunțarea la teoriile migraționiste agreate până de curând pentru explicarea dispersiei limbilor indoeuropene. Fiind în primul rând arheolog, Renfrew nu se împacă cu ideea că arheologia nu are nici un cuvânt de spus (cel puțin deocamdată) în rezolvarea așa-zisei probleme indoeuropene. Din numeroasele modele propuse în capitolul 6, autorul alege pe acela în care arheologia poate aduce și ea argumente. Dar și acesta rămâne doar un model care are același grad de probabilitate ca și celelalte.

De două secole lingviștii și arheologii propun ipoteze pentru localizarea unui centru de origine de unde prin anumite procese o limbă „proto-indoeuropeană” s-a răspândit în zonele în care mai târziu sunt atestate limbile acestei familii. Poate este momentul să se acorde o mai mare atenție modelului structuralist propus de Trubetskoi, potrivit căruia nu există *Urheimat*,

Urvolk sau *Ursprache*. În acest caz arheologia s-ar putea ocupa doar de problemele specifice, enunțate la noi de Ion Nestor încă din 1937², rezultatele ei nemaifiind astfel viciate, cum este uneori cazul pentru perioade întregi, ca de pildă așa-zisa „perioadă de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului”.

Meritul cărții lui Renfrew nu constă în soluția pe care o propune pentru dezlegarea „enigmei indoeuropene”. El se regăsește în problemele pe care le pune și, mai ales, în critica adusă mai vechilor ipoteze, ca și în încercarea de a demonta unele mituri istoriografice (cum ar fi schema tripartită a societății și religiei indoeuropene, teoria „Kurgan”, caracterul pastoral al economiei primilor indoeuropeni), cu consecințe interesante și pentru interpretările agreate în prezent de arheologia românească pentru unele aspecte ale preistoriei spațiului de la nord de Dunăre.

Ilustrația lucrării, sugestiv structurată, este preluată în cea mai mare parte de la diferiți alți autori. Predomină schemele explicative ale unor modele de interpretare, vădind predilecția autorului pentru așa numita „New Archaeology”, la modă astăzi printre arheologii anglo-saxoni.

Sorin Oanță

VASILE URSACHI, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca thracologica X, București, 1995, 590 p.

Așteptată cu mult interes, monografia mării așezări geto-dace de tip *dava* (termen de preferat celui de *cetate*, folosit în titlu) prezintă rezultatele săpăturilor din anii 1963–1984. Descoperirile ulterioare sunt probabil rezervate pentru un viitor volum. Faptul că literatura apărută după anul 1984 (inclusiv publicațiile lui V. Ursachi relative la *dava* de la Brad) nu este citată în acest prim volum arată că manuscrisul încheiat cu peste un deceniu în urmă nu a mai fost actualizat în vederea tiparului și face ca lucrarea să prezinte un stadiu într-o anumită măsură depășit al cercetărilor. Cantitatea

imensă de material documentar inedit pusă aici în circulație compensează însă desigur această lipsă.

Volumul este structurat în opt capitole: I. Introducere (p. 9–16), II. Așezarea geto-dacică (p. 17–98), III. Sistemul de fortificații (p. 99–111), IV. Inventarul așezării (p. 113–252), V. Necropola (p. 253–268); VI. Cronologie (p. 269–279), VII. Apartenența etnică (p. 280–282), VIII. Concluzii (p. 283–312). Cele 1345 note sunt tipărite la sfârșitul textului (p. 313–362), fapt ce îngreuiază consultarea, și sunt urmate de rezumatul și explicația figurilor în

² I. Nestor, *Sabia de la Boiu. Contribuție la studiul primelor săbii cu limbă la mâner din Furonă Centrală*. Sarectia I. 1937. p. 1–2.

limba franceză (p. 363–397). Ilustrația se compune din 33 figuri în text (toate fiind planuri și/sau profile de secțiuni sau de complexe) și din 364 planșe grupate în afara textului, adesea câte două pe o pagină (p. 398–590). Planșele cu desene sunt de foarte bună calitate, în timp ce la cele cu fotografii calitatea reproducerii lasă adesea de dorit. În legătură cu ilustrația mai trebuie făcută observația că, exceptând inventarele din tumuli și din gropile cu schelete umane (pl. 335–342, 355–364), s-a optat pentru gruparea materialului pe planșe după criteriul funcțional și tipologic: unelte și ustensile (pl. 1–44, 220–243), arme și echipament militar (pl. 45–50, 244–248), olărie (pl. 51–202, 249–327), podoabe și piese de port (pl. 203–211, 328–333), monede (pl. 334). Datorită acestui sistem, deși în legenda planșelor cu desene se indică nivelul, groapa, bordeiul sau locuința de unde provin, regruparea pieselor, respectiv a desenelor pe complexe pune pe cititor în fața unei sarcini ingrate. Împrejurarea că în fiecare secțiune complexe au fost numerotate de la început (1, 2, 3...) și că, la descrierea lor (p. 28–94), pentru inventar nu există niciodată trimitere la planșe face ca identificarea pieselor pe complexe să fie într-adevăr imposibilă. Datele care mai pot fi eventual culese din capitolul de tipologie (IV) nu schimbă din păcate această situație. Ar mai fi de adăugat faptul că pe planul general al săpăturilor (fig. 1) nu sunt trecute indicativele celor mai multe dintre secțiuni, iar pe planurile și profilele secțiunilor (de ex. la fig. 2, 4–6, 25, 27 etc.) adesea gropile și locuințele nu sunt

numerotate, deci sunt neidentificabile.

În ciuda acestor dificultăți, monografia are meritul de a documenta extraordinara bogăție a inventarului mobil, autohton și de import, al unei dave din perioada clasică. Prin săpăturile îndelungate conduse de V. Ursachi, aici au fost aduse la lumină structuri de arhitectură civilă, militară și religioasă până acum necunoscute în răsăritul Daciei. La fel de importante sunt complexe de caracter funerar cercetate la Brad, chiar dacă nu toate pot fi considerate morminte în adevăratul sens al cuvântului. În legătură cu cronologia, autorul rămâne la ideea unei viețuiri neîntrerupte din sec. IV a.Chr. până la începutul sec. II e.n., ilustrată prin succesiunea a patru niveluri distincte (I–IV). Existența unui nivel (II) databil în sec. III–II a.Chr. rămâne însă greu de dovedit în absența unor indicatori cronologici, precum fibulele, amforele ștampilate sau monedele, care să aparțină în chip cert acestui interval de timp. Mai curând, între nivelul timpuriu (din sec. IV–III a.Chr.) și masiva depunere din epoca clasică (care, judecând după fibule, nu este mai veche decât sec. I a.Chr.) există un hiatus cronologic de circa un secol. Astfel de întreruperi de locuire s-au putut constata, de altfel, și în alte situri importante din Dacia, precum Tinosu, Piscu Crăsani, Cărlomănești, Pleașov, Răcățau, Pecica etc. Oricum ar fi, prin publicarea monografică a descoperirilor de la Brad cunoașterea civilizației oppidane a geto-dacilor va beneficia de o bază documentară sensibil sporită.

Mircea Babeș

VJAČESLAV KOTIGOROŠKO, *Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (Perioadele La Tène și romană)*, Bibliotheca thracologica XI, București, 1995, 338 p.

Prin „ținuturile Tisei superioare” autorul înțelege în principal regiunile străbătute de afluenții de pe dreapta ai Tisei, de la origini până la Hornad, încadrate în Regiunea Transcarpatică (Zakarpatskaja obl.) a Ucrainei și în Slovacia de est, precum și cele dintre Tisa și Crasna, din extremul nord-est al Ungariei și din județele românești Satu Mare și Maramureș. Cadrul temporal anunțat în titlu este subdivizat în trei secvențe cronologice: sec. III–I î.e.n., sec. I î.e.n.

–I e.n. și sec. II–IV e.n., cărora le corespund cele trei capitole principale ale lucrării: I. Cultura La Tène (p. 33–66), II. Antichitățile culturii dacice (p. 67–108) și III. Culturile din perioada romană (p. 109–165). În cuprinsul fiecăruia dintre aceste capitole sunt tratate Complexele (1), se face Analiza materialelor (2) și se discută în detaliu Cronologia și periodizarea (3). Analiza se face de fiecare dată într-o schemă culturală unică, deși în spațiul dat au conviețuit

pe rând diferite culturi: Sanislău–Nir și Kuștanovice, cultura Latène celtică, cultura geto-dacă clasică, cultura Przeworsk, aspectul Medieșul Aurit, cultura tumultelor carpatice etc. Tratarea grupată face ca aceste culturi să nu fie în suficientă măsură individualizate. Cronologia respectivelor culturi, monumente și obiecte nu este rezultatul analizei interne a complexelor, ci a fost dedusă din încadrarea, de altfel precisă și corectă, a diferitelor tipuri în schemele cronologice ale epocii Latène și epocii romane în generalizate pentru spațiul central-european (Filip, Krämer, Bujna, Eggers, Godłowski). În cap. IV (p. 167–190), autorul încearcă să sintetizeze *Viața economică, organizarea socială și viața spirituală*, cu riscul, din nou, de a pune laolaltă culturi și grupe etnice diferite și de a sugera o linie evolutivă „nord-tracică” continuă, care nu a fost încă demonstrată. Lucrarea este însoțită de o listă bibliografică, cu titlurile rusești și ucrainene separate de cele în alte limbi

(p.11–30), de un amplu rezumat în limba franceză (p.191–236) și de o bogată ilustrație (134 fig. la p. 237–338), în parte inedită. Atunci când s-au imprimat două figuri/planșe pe o singură pagină, din cauza reducerii puternice ilustrația a pierdut din calitate. Având în vedere numărul mare de descoperiri în discuție (adesea bine ilustrate, pe complexe), este de regretat absența unui catalog, care să fi cuprins cel puțin încadrarea teritorial-administrativă a sitului, numărul și felul complexelor, bibliografia, locul de păstrare a materialelor și trimiterea la figuri. În ciuda acestor observații, lucrarea este de o certă utilitate pentru specialiștii români și străini, iar contribuția autorului la progresul cercetării, în bună măsură prin săpăturile proprii de la Malaia Kopania, Solonți, Bratovo, Iza etc., merită o sinceră apreciere. Impresionează excelenta cunoaștere a bibliografiei și deci a problematicii, într-un spațiu ce depășește cu mult pe cel anunțat în titlu, ceea ce dă nivel internațional acestei cercetări.

M.B.

Colecția „CULTURI VECHI ÎN MOLDOVA”, Editura „Știința”, Chișinău:

- NICOLAE CHETRARU, *Din istoria arheologiei Moldovei (Basarabia și Transnistria)*, 150 p., 52 fig., 1994;
 ILIE BORZIAN, *Începuturile istoriei Moldovei*, 115 p., 45 fig., 1996;
 OLGA LARINA, *Culturi din epoca neolitică*, 67 p., 28 fig., 1994;
 VICTOR SOROKIN, *Civilizațiile eneolitice din Moldova*, 70 p., 41 fig., 1994;
 VALENTIN DERGACIOV, *Culturi din epoca bronzului în Moldova*, 73 p., 29 fig., 1994;
 OLEG LEVIŢKI, *Culturile Hallstattului timpuriu și mijlociu în Moldova*, 83 p., 41 fig., 1994
 GHEORGHE POSTICĂ, *Civilizația veche românească din Moldova*, 78 p., 16 fig., 1995.

Sub egida Academiei de Științe a Republicii Moldova, respectiv a Institutului de Arheologie și Istorie Veche, la Chișinău a fost inițiată o colecție al cărei scop principal este popularizarea realizărilor arheologiei din Republica Moldova în rândurile unui public mai larg. Fiind vorba de primele sinteze publicate în limba română, aceste lucrări sunt, desigur, foarte interesante și pentru cercetătorii și studenții din România. Ar fi aici de făcut

observația că titlul colecției este oarecum înșelător, deoarece spațiul tratat este, în general, cel actual al Republicii Moldova, eventual al Basarabiei întregi (o denumire evitată de autori, cu excepția lui N. Chetraru), și nu cel al Moldovei istorice. În acest sens, folosirea conceptului de „Moldova” sau de „zonă Carpato-Nistrenă” este generatoare de confuzii.

În fiecare broșură se face o caracterizare generală a epocii, urmată de descrierea

diferitelor culturi, eventual a unor situri și a inventarului lor, cu frecvente referiri la viața economică și socială sau la cultura spirituală. Astfel, sintetizând „începuturile istoriei Moldovei”, I. Borziac prezintă descoperirile și faciesurile culturale ale paleoliticului inferior (acheulean), ale paleoliticului mijlociu (musterian) și ale paleoliticului superior (aurignacian, gravettian oriental, culturile Brânzeni, Cosăuți și Molodova târzie), precum și pe cele ale mezoliticului (Oselivka, Otaci, Frumușica, Kukrek și Grebenki). În succesiune cronologică, O. Larina tratează culturile bugonistrenă, Criș și a ceramicii liniare, iar V. Sorokin „civilizațiile” Precucuteni, Cucuteni-Tripolie, Bolgrad-Aldeni și cea atribuită „primilor păstori”, grupul Suvorov. V. Dergaciov datează epoca bronzului între sec. XXIII și XII și încadrează aici cultura mormintelor cu ocră, cultura catacombelor și cultura Edineț (bronzul timpuriu), cultura ceramicii cu brăie în relief și cultura Komarovo (bronzul mijlociu) și culturile Noua și Sabatinovka (bronzul târziu). Urmând firul cronologic, O. Levițki prezintă culturile Chișinău-Corlăteni (datată în sec. XII-X a.Chr.), Saharna-Solonceni-Cozia (sec. IX-VIII) și Soldănești-Basarabi (sec. VIII-VII). În tratarea primeia dintre aceste culturi se remarcă o mai bună cunoaștere și ilustrare a descoperirilor dintre Carpați și Prut.

Până în prezent, în cadrul acestei serii nu au apărut încă broșuri care să trateze perioada hallstattiană târzie, cea de-a doua epocă a fierului și epoca romană. Grație amabilității d-lui V. Dergaciov, directorul Institutului de Arheologie și Istorie Veche din Chișinău, am putut afla că pentru perioadele respective la editură au fost depuse manuscrise redactate de Mark Tkaciuk și Al. Levinski. Sunt apariții pe care le așteptăm cu cel mai mare interes.

Seria continuă cu lucrarea, de un caracter aparte, în care Gh. Postică abordează „problema constituirii și dezvoltării civilizației vechi românești în spațiul carpato-nistren”. Modul de tratare a perioadei secolelor V-XIII este predominant unul istoric; documentarea arheologică nu este prezentată sistematic-didactic, precum în cazul epocilor anterioare, ci este chemată doar să ilustreze demersul esențialmente istoric propus de autor. În fapt, doar un mic capitol (p. 50-54) este dedicat culturii materiale a acestei lungi perioade, iar ilustrația respectivă este săracă.

Seria urmează să se încheie cu broșurile semnate de P. Bârnea și A. Gorodenko, dedicate culturii orășenești și, respectiv, celei sătești medievale, aflate încă în manuscris.

Colecția în discuție este în chip fericit completată de mica monografie pe care N. Chetaru o dedică istoricului cercetărilor arheologice din spațiul Basarabiei și Transnistriei, de la primele începuturi (D. Cantemir) și până în 1945. Cititorul poate profita pe deplin de bogata informație adunată de autor, grație bibliografiei cuprinse în cele 212 note-trimiteri.

În general, lucrările prezentate sunt destul de bine ilustrate, cu observația că de multe ori nu se indică în legendă proveniența pieselor. Pe hărți localitățile nu sunt, din păcate, niciodată nominalizate. Fiecare lucrare cuprinde o listă bibliografică minimală, iar cea semnată de N. Chetaru un adevărat aparat critic, Subliniind cu toată convingerea valoarea și utilitatea lucrărilor publicate până acum, să sperăm că Academia de Științe a Republicii Moldova, care patronează seria „Culturi vechi în Moldova”, și Editura „Știința” vor găsi resursele necesare pentru tipărirea neîntârziată a fasciculelor restante.

M.B.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
THRACO-DACICA
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ
BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
- SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- SERIA ARTĂ PLASTICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
- SÉRIE BEAUX-ARTS

La publication „STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE”, paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax 401-222 64 07, Tel. 401-618 51 03; 401-222 41 26, București, România; ORION PRESS INTERNAȚIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P.O. Box 61-170, Fax 401-312 24 25, 401-634 71 45, Tel. 401-634 63 45, București, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box 57-88, Fax 401-312 51 09, Tel. 401-643 93 90; 401-312 51 09, București, România.

Adresse du Collège de rédaction: str. Henri Coandă nr. 11, Ro-71119
Bucarest, Roumanie. Tel. 401-659 71 52, Fax 401-650 34 10.

Tipărit: **Semne**

<https://biblioteca-digitala.ro>

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ȘI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

- D. M. PIPPIDI, *Inscripțiile din Scythia Minor, I*, 1984, 544 p.
MIHAI SÂMPETRU, *Tropaeum Traiani. Monumentele romane*, 1984, 198 p.
I. T. DRAGOMIR, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, 1984, 194 p.
DAN GH. TEODOR, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V–VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava*, 1984, 182 p.
N. CONSTANTINESCU, *Curtea de Argeș (1200–1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, 1984, 170 p.
GH. BICHIR, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, 1984, 188 p.
C. PREDA, *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata*, 1986, 200 p.
EUGEN COMȘA, *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, 1987, 198 p.
IORGU STOIAN, *Inscripțiile din Scythia Minor, II*, 1987, 436 p.
MIHAIL ZAHARIADE, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, 1988, 200 p.
MIRCEA D. MATEI, *Civilizația urbană românească. Contribuții (Suceava, până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, 1989, 222 p.
D.M. PIPPIDI, *Studii de istorie și epigrafie*, 1990, 279 p.
GH. SĂULESCU, *Descrierea istorio-geografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului sau Ghertina)*, 1991, 128 p.
ALEXANDRU PĂUNESCU, *Ripiceni–Izvor. Paleolitic și mezolitic*, 1993, 228 p.
M. MACREA, N. GUDEA, I. MOȚU, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, 1993, 214 p.
ALEXANDRU SUCEVEANU, *Alexandru cel Mare*, 1993, 340 p.
EUGEN COMȘA, *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României*, 1995, 224 p.

ISSN 1220–4781

S C I V A, tomul 47, nr. 2, București, aprilie–iunie 1996, p. 119–236

Lei 3000/1500